İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No : 1633

AZERİ TÜRKÇESİ

PROF. DR. MUHARREM ERGİN

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İstanbul — 1971

AZERİ TÜRKÇESİ

EŞİM

ÖZDEN ERGİN'E

SEVGİLERİMLE

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI No : 1633

AZERİ TÜRKÇESİ

PROF. DR. MUHARREM ERGİN

Edebiyat Fakültesi Basımevi
İstanbul — 1971

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ

Bu kitap İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okutulan Azeri Türkçesi derslerini içine almaktadır.

Azeri Türkçesi Batı Türkçesinin doğu sahası içinde yer alan ağızlar topluluğu ve bu saha içinde gelişen yazı dili koludur. Batı Türkçesinin esasını Oğuzca teşkil eder. Türkçenin Oğuz şivesi ve bu şiveye dayanan yazı dili olarak 13. asırdan günümüze kadar kullanıla gelen Batı Türkçesi içinde zamanla iki daire ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Osmanlı Türkçesi, diğeri Azeri Türkçesidir. Demek ki Azeri Türkçesi doğu Oğuzcası, Osmanlı Türkçesi batı Oğuzcasıdır.

Türkçe 13. asırdan önce eski gramer yapısına, 13. asırdan sonra yeni gramer yapısına sahip olmuştur. Onun için 13. asırdan önceki devreye Eski Türkçe diyoruz. Batı Türkçesi Türkçenin 13. asırdan sonraki yeni devrelerinden biridir. Diğer ikisi Orta Asya'daki Doğu Türkçesi ile kuzey Türkleri sahasındaki Kuzey Türkçesidir. Doğu Türkçesi ile Kuzey Türkçesi yazı dili olarak asıl 15. asırdan sonra ikiye ayrılmış, 13 - 14. asırlarda Kuzey-Doğu Türkçesi adını verdiğimiz müşterek bir yazı diline sahip olmuşlardır. Böylece Türkçe başlangıçtan 13. asra kadar Eski Türkçe; 13. asırdan 15. asra kadar Batı Türkçesi ve Kuzey-Doğu Türkçesi; 15. asırdan 20. asra kadar da Batı Türkçesi, Doğu Türkçesi ve Kuzey Türkçesi devrelerini idrak etmiştir. Bu devreler esas itibariyle yazı dili devreleridir. Ancak yazı dili daima bir konuşma diline dayandığı için, aynı şive ve şive guruplarını da ifade eder.

Batı Türkçesi kendi içinde üç devreye ayrılır : Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca, Türkiye Türkçesi. Bu ayırımı iki ölçüye, dilin gramer yapısı ile yabancı unsurlar durumuna göre yapıyoruz. Eski Anadolu Türkçesi yeni gramer şekillerinin başladığı ve geliştiği, fakat Eski Türkçenin izlerini taşıyan; yabancı unsurlar bakımından ise terkiplerin ortaya çıktığı devredir ve 13-15. asırları içine alır. Osmanlıca eskinin izlerinin artık silindiği, yeni gramer şekillerinin hâkim olduğu; öte yandan yabancı terkiplerin kesifleştiği ve koyulaştığı devredir ve 15-20. asırları içine alır. Türkiye Türkçesi yeni gramer şekillerinin tam hâkim olduğu, öte yandan yabancı terkiplerin atıldığı devredir ve 1908'den sonrasını içine alır.

İşte umumî Türkçe içindeki yeri ve kendi içindeki gelişme seyri böyle olan Batı Türkçesinin içinde zamanla iki dil sahası belirli hâle gelmiştir. Bunlar Osmanlı ve Azeri sahalarıdır. Azeri sahası dil coğrafyası bakımından doğu Anadolu, güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycanı, İran Azerbaycanı, Kerkük ve

Irak-Suriye Türkleri bölgelerini içine alır. Osmanlı sahası ise orta ve batı Anadolu, güney Kırım, Balkanlar, adalar ve Kıbrıs esas olmak üzere, Azeri sahasının batısında kalan, Osmanlıların yayılmış olduğu ve Osmanlıcanın kullanıldığı bütün bölgeleri içine alır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farkların ilk belirtileri Eski Anadolu Türkçesi devresinde başlamış, Osmanlıca içinde farklılaşma gitgide belirli hâle gelerek kesinlik kazanmış, nihayet bugünkü ayrılıklar meydana gelmiştir. Demek ki iki saha arasındaki en geniş farklar bugünkü ayrılıklardır. Bu ayrılıklar, eskiye gittikçe, tabiî, her bakımdan, hem konuşma dili ve yazı dili bakımından, hem de mikdar bakımından azalır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklar hem konuşma dilinde, hem yazı dilinde görülür. Ancak bu farklar esas itibariyle konuşma dilinde kalmış, ayrılıklar Azeri sahasında eskiden beri yazı diline fazla intikal etmemiş, Azeri sahası Batı Türkçesinin esas yazı dili çizgisini teşkil eden Osmanlı yazı dili çizgisinin paralelinden dışarı çıkmamıştır. İki sahadaki eserler arasında görülen ufak tefek farklar hep, bir yazı dilinin iki uzak bölgesi arasında görülen mahallî ayrılıklar çerçevesinde kalmış, Azeri ve Osmanlı Türkçeleri günümüze kadar hiç bir zaman iki ayrı yazılı dili hâline gelmemiş, daima aynı yazı dilinin iki ayrı dairedeki görünüşünü teşkil etmişlerdir. Bu iki görünüş ayrı siyasî idarelere, ayrı sosyal çevrelere ve ayrı kültür merkezlerine bağlı olan iki sahada, yazı dili disiplinin bugünkünden farklı olarak mahallî tesirlere açık bulunduğu devrelerin tabiî bir tezahüründen başka bir şey değildir. 20. asrın başında bir aralık Osmanlı edebiyatının Azeri edebiyatı üzerindeki tesirinin artması dolayısiyle, yazı dilinin Azeri ve Osmanlı cephesi büsbütün birleşme yoluna gitmiştir. Esasen bu devirde bütün Türk ülkelerinde Osmanlı rüzgârı esmiş; kuzey, doğu ve batı, bütün Türklük sahalarında tek bir yazı dili olarak Osmanlı Türkçesinde birleşme cereyanı büyük bir kuvvet kazanmış, başta Gaspıralı olmak üzere bir çok Türk kültür birlikçileri tarafından başarıyla tatbik sahasına konulmuştur. Fakat bugün durum biraz daha başkadır. Yazı dili olarak Azeri Türkçesi bugün Osmanlı sahasından, yani Türkiye Türkçesinden en çok ayrıldığı bir devreye girmiştir. Buna rağmen Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi bugün de yazı dili olarak, gramer yapısı bakımından, iki ayrı müstakil yazı dili hâline gelmiş değildir. Ve Azeri yazı dili Osmanlı paralelindeki tarihî ve tabiî gelişmesine devam etmektedir.

İki saha arasındaki farklar şüphesiz Azeri ağız hususiyetlerinin yazıya geçirilmesinden doğmaktadır. Bu sızma bugün kuzey Azerbaycanda az, güney Azerbaycanda daha çoktur. Bunun sebebi ise kuzey Azerbaycanda yazı an'anesinin devam etmesi, güney Azerbaycanda ise bu an'anenin arızaya uğramış bulunmasıdır.

14. asırdan itibaren eserlerini takip ettiğimiz Azeri Türkçesinin yazı dili olarak ağırlık merkezini son zamanlara kadar güney Azeri sahası taşımış, bilhassa Safevîlerden itibaren İran sahasındaki Azeri kültür merkezlerinde Azeri Türkçesinin karakteristik yapısı, gelişmesine devam etmiştir. Bu yazı dili

İran'da 1930'lara kadar kesintisiz gelmiş, fakat o tarihten sonra Farsçayı tek yazı dili olarak kullanmak mecburiyeti konduğundan, Azeri Türkçesi yazı dili olarak İran Azerbaycanında zamanımızda kesintiye uğramıştır. Bugün Azeri Türkçesinin yazı dili olarak ağırlık merkezi artık kuzey Azerbaycandadır. Bu ağırlık 19. asırdan itibaren kuzeye kaymış, büyük edebî şahsiyetler yetiştirerek günümüze gelmiştir. Günümüzde ise Azeri Türkçesi kuzey Azerbaycanın resmî yazı dili olarak en geniş ölçüde kullanılmaya devam etmektedir. Yazı dili, ağırlığı güney Azerbaycanda iken esas olarak Tebriz ağzına dayanıyordu. Ağırlık kuzeye geçtikten sonra, bu güney an'anesine başlıca Bakû ve Karabağ ağızları da katıldı. Bugün Azeri yazı dili ön plânda Bakû, Karabağ ve Tebriz ağızları üçgeni ile umumî Batı Türkçesi inkişafına dayanmaktadır diyebiliriz. Kuzeyde bugün kültür merkezi Bakû, hâkim edebî dil Karabağ-Bakû konuşma dilidir.

Yazı dili olarak Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki gramer yapısı ayrılığına bugün bir de lügat sahasındaki ayrılık katılmıştır. Bilhassa Türkiye Türkçesindeki yeni kelimeler bu iki yazı dili kolunun kelime hazinesinde hissedilir ayrılıklar meydana getirmektedir.

Azeri Türkçesi, yazı dili olarak, eski devrelerde hemen hemen hep nazım sahasında kullanılmış, bu yüzden çok kuvvetli bir şiir dili hâlinde gelişmiştir. Bunun neticesi olarak Azeri sahasında Türk edebiyatının çok kuvvetli şairleri yetişmiş bulunmakta ve bütün Türk edebiyat sahaları içinde Azeri şiiri müstesna bir yer tutmaktadır. Eski mensur eserler ise yok denecek kadar azdır.

Azeri Türkçesi bugün esas kuzey Azerbaycanda, münferit eserlerde kalmak üzere de güney Azerbaycanda ve Kerkükte yazı dili cephesi ile yaşamaktadır. Bu bölgelerle birlikte güney Kafkasya ve doğu Anadolu bölgelerinde ise sadece konuşma dili olarak büyük bir ağızlar topluluğu hâlinde yaşamasına devam etmektedir. Doğu Anadolunun konuşma dili Azeri, yazı dili tabiî, Türkiye Türkçesidir.

Azeri ağızları folklor değerleri bakımından Türkçenin belki de en zengin kültür malzemesini taşıyan bir daire teşkil ederler. Bu arada Kerkük bölgesinin hoyratları, kuzey-doğu Anadolu ve güney Kafkasyanın halk hikâyeleri, âşıkları ve halk musikisi çok dikkati çeken bir gelişme seviyesine ulaşmışlardır.

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki temas ve birleşme noktaları Anadoludadır. Bu noktalar tabiî, bir çizgi değil, iç içe geçmiş bir derinlik teşkil ederler. Azeri Türkçesinin hususiyetleri ve tesiri Karstan başlayarak Samsun-Sivas-İskenderun çizgisine, bazan da orta Anadolunun içlerine kadar hissedilir. Fakat bu tesir doğudan batıya doğru gittikçe zayıflar. Anadolunun en koyu Azeri Türkçesi bölgesi Kars vilâyetidir.

Hülâsa Azeri Türkçesi, sahasındaki yazı dilini de tesiri altına alan bir ağızlar topluluğudur. Bu birbirine çok yakın ağızlar topluluğu müşterek hususiyetler etrafında birleşerek Batı Türkçesinin doğu dairesini teşkil ederler.

Batı Türkçesinin Azeri ve Osmanlı kolu arasındaki farklar ise esas itiba-

riyle ağız farkları, yani telâffuz ayrılıkları, ses ayrılıkları, fonetik ayrılıklardır. Şekil ayrılıkları, morfolojik ayrılıklar yok denecek kadar azdır ve onlar da diğer Türk şivelerinden sıçramıştır. Morfolojik ayrılıklar tabiî ancak Batı Türkçesi ile Doğu Türkçesi ve Kuzey Türkçesi arasında bulunan şive ayrılıklarıdır.

İşte Azeri Türkçesinin umumî Türkçe içindeki yeri ve durumu budur.

Azeri ve Osmanlı dairelerini meydana getiren, Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasındaki ayrılıkları doğuran sebeplere gelince, bunları şöyle toparlamak mümkündür :

Birinci sebep Eski Anadolu Türkçesidir, bu devredeki inkişaflar ve karışıklıklardır. Eski Anadolu Türkçesi Batı Türkçesinin oluş ve geçiş devresidir. Bu devre öyle bir devredir ki bir yandan eskinin izlerini taşımakta, bir yandan yeni şekiller ortaya çıkarmakta, bir yandan da yeni gelişme ve değişikliklere sahne olmaktadır. Bunun neticesi olarak bu devre bir taraftan eski-yeni şekillerin, bir taraftan da değişik şekillerin bir arada kullanıldığı karışık bir devre manzarası arzeder. İşte bu karışıklık daha sonra durulmuş, bu karışıklıkların bir cephesini Azeri sahası, öteki cephesini Osmanlı sahası tek ve kesin şekil olarak kabul etmiştir. Tercihler iki sahanın Eski Anadolu Türkçesindeki belirtileri istikametinde olmuş, karışık şekillerden bu devrede Azeri sahasında çok kullanılanlar Azeri Türkçesinin, Osmanlı sahasında çok kullanılanlar Osmanlı Türkçesinin kesin şekilleri olmuştur. Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasındaki *ḳ — ḫ*, *b — m* gibi değişikliklerden yuvarlaklaşma ve çekim farklarına kadar bir çok ayrılıklar hep bu Eski Anadolu Türkçesindeki karışıklıklara dayanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesi Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin ana devresidir. İki kol bu devrede birleşmektedir.

İkinci sebep kabile farklarıdır. Yani Azeri ve Osmanlı sahalarına yerleşen Oğuz boyları arasındaki ayrılıklardır. İki sahaya biraz ayrı Oğuz boyları yerleştiği gibi, Azeri sahası batıya geçişin ilk durağı olarak boyların tabakalaşması bakımından da farklı bir manzara arzeder. Ayrı boylar ise ayrı ağızlar demektir. İşte Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki ayrılıklardan bir kısmını bu boylara dayanan ağız farkları teşkil eder. Bir çok telâffuz ayrılıklarında, bazı fiil çekimlerinde (şimdiki zaman gibi) v.s. bu ağız hususiyetleri görülür.

Üçüncü sebep, Batı Türkçesi dışında kalan diğer Türk şivelerinin tesirleridir. Bu tesir ilk temas bölgesi olarak tabiî esas itibariyle Azeri Türkçesi üzerinde görülür. Azeri Türkçesine sızmalar hem Doğu Türkçesinden, hem Kuzey Türkçesinden olmuştur. Bu da iki şekilde vuku bulmuştur. Azeri sahasına bir yandan Oğuz dışı bazı doğu ve kuzey Türk boyları gelip yerleşmiş, öte yandan Azeri Türkçesi temas ve yazı dili yolu ile Kuzey ve bilhassa Doğu Türkçesinden bazı unsurlar almıştır. Doğu Türkçesi ile edebi dil teması Osmanlı edebiyatında da olmuş, fakat bu umumiyetle bir edebiyatın öbür edebiyatı da takip etme-

si ve bazı şairlerin tek tük Çağatayca şiirler yazması seviyesinde kalmıştır. Azeride ise yazarlar ve şairler, Osmanlıca ve Çağatayca arasındaki mevkileri dolayısiyle, uzun zaman iki yazı dilli olmuşlar; hem Batı Türkçesini, Azeri Türkçesini; hem Çağataycayı kullanmışlardır. Hatta bazı Azeri şiirlerinde iki yazı dilini tabiî ve gelişigüzel bir şekilde birleştiren karma bir dil görülür. İşte bunların neticesi olarak Azeri Türkçesine diğer Türk şivelerinden, Osmanlı sahasında görülmeyen Oğuzca dışı bazı unsurlar sızmıştır. *-nı, -ni* akkuzatif eki bunun en tipik misalidir. Zamirlerin edatlara akkuzatifle bağlanması, *v-y, l-d, n-d* ses değişiklikleri, yuvarlak vokallerin darlaşması gibi hususiyetleri de bunlara ilâve edebiliriz.

Dördüncü sebep Azeri Türkçesinde, İlhanlılar dolayısiyle, bazı Moğolca unsurların kalmış olmasıdır. Fakat bunlar fazla olmayıp *lap, nöker* gibi bazı kelimelerden ibarettir.

Beşinci sebep her iki sahada görülen çevre tesirleridir. Her iki saha da ayrı komşu dillerden bir takım unsurlar almışlardır. Osmanlı Türkçesine bazı Yunanca ve İtalyanca kelimeler, Tanzimattan sonra da, bilhassa son zamanlarda batı dillerinden bir çok kelime ve tabirler geçmiştir. Azeri Türkçesine ise; başlıca, Farsçadan ve Rusçadan bir takım unsurlar geçmiştir. Rusçadan geçen unsurlar bir kısım Rusça kelimelerle, soyadlarında görülen Rusça eklerdir. Farsçadan geçen unsurlar olarak da, bazı mahallî Farsça kelimelerin yanında, bilhassa ses tonu ile soru şekli ve *ki*'li cümlelerin çokluğu dikkati çekmektedir.

İşte belli başlı olarak bu beş sebepten dolayı Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında bir takım farklar mevcuttur. Bu farkların neler olduğu aşağıda gramer bölümünde teker teker tesbit edilmiş, böylece iki saha arasındaki ayrılıklar ortaya konmuştur. Ayrılıkların azlığı dolayısiyle, bunların tesbiti, sonunda insanı Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki yakınlığın ve birliğin tesbiti neticesine götürmektedir. Gerçekten bu bahsi bu iki Türkçe sahası yazı dili olarak her zaman ayni çizgide birleşebilirler, birleştirilebilirler hükmü ile bağlıyabiliriz.

Üniversitede gramer öğretimi umumiyetle metinler üzerindeki dil incelemeleri şeklinde yapılır. Bu kitapta da bu yapılmış ve metin olarak Şehriyar ve etrafındakilerin şiirleri ele alınmıştır. Bu şiirler, yazı dili ârızaya uğramış bulunan güney Azerbaycan muhitinin mahsulleri olarak, kuzey Azerbaycan metinlerinden daha fazla ağız hususiyetleri taşımaktadırlar. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki fark bilhassa ağızlarda kaldığı için, ayrılıkları tesbit bakımından bu metinlerin seçilmesi faydalı olmuş, yazı dili ve ağız farkları birlikte gösterilmiş, böylece sahanın karakteristik ayrılıkları bütünü ile ortaya konmuştur. Sonra Şehriyar büyük bir şair olduğu için, dili Azeri Türkçesinin en işlek örneğini verdiği gibi, zengin bir gramer çeşitliliği de göstermekte, bu sebeple iki

büyük manzumeden Azeri gramerinin bütün meselelerine açılmak mümkün olabilmektedir. Ayrıca bu harikulâde şiirlerdeki edebî değer ve muhteva zenginliği de önemli bir tercih sebebidir. Şehriyârın şiiri, adeta bir destan gibi, büyük bir Türk muhitinin seçkin kültür değerlerini çok canlı, renkli ve coşkun bir üslûp içinde aksettirmektedir.

Şehriyar bugün Tebrizde yaşıyan ve 64 yaşında bulunan büyük bir şairdir. Asıl şöhretini genç yaşından itibaren yazdığı ve hemen dikkati çekmiş bulunan Farsça şiirleri ile yapmış ve İranın gelmiş geçmiş en büyük şairleri arasında yer almıştır. Şehriyar son zamanlarda, adeta kırkından sonra Türkçe şiirler de yazmağa başlamıştır. Bunların ilki *Haydar Babaya Selâm* adlı 76 kıtalık uzun şiiridir. Haydar Baba, Şehriyârın memleketi olan ve Tebriz civarında bulunan Huşgenab adlı kasabanın yakınındaki dağın adıdır. Bu lirik şiirde Şehriyar Huşgenabda geçen çocukluk yıllarını dile getirerek Haydar Baba dağına seslenmektedir. Bu şiir adeta bir bomba gibi patlamış ve Şehriyarın şöhretini bir kat daha arttırmıştır. Eser bir çok dillere çevrilmiş, bu arada rahmetli Prof. Ahmet Ateş tarafından Türkiye'de de ilk ilmî neşri yapılmış ve tanıtılmıştır. İran Azerbaycanında ise başka şairler bu şiire nazireler, cevaplar yazmışlar, bunun üzerine Şehriyâr yıllar sonra memleketini ziyaret etmiş ve 49 kıt'alık ikinci *Haydar Babaya Selâm* şiirini yazmıştır. İlk *Haydar Babaya Selâm*'ın 1954 yılında yapılan ikinci baskısı ile ikinci *Haydar Babaya Selâm*'ın 1966'da yapılan ilk baskısı iki cilt hâlinde elimizde bulunmaktadır. İşte bu kitapta metin olarak *Haydar Babaya Selâm* adlı bu iki eserle, diğer Azeri şairlerinin şiirlerinden yapılmış seçmeler ele alınmıştır.

Kitabın tercüme bölümünde bu metinlerin Türkiye Türkçesine kelime kelime çevrilmiş şekilleri verilmiştir.

Gramer bölümünde her şiirin hususiyet arzeden gramer şekilleri ele alınarak Azeri Türkçesi işlenmiştir. Gramer bölümünde ortadaki siyah numaralar şiirlerin kıta numaraları, madde başındaki numaralar ise devam edip giden gramer paragraf numaralarıdır.

Son bölümde ise Azeri Türkçesinin tarihî gelişmesinden asır asır kısa örnekler verilmiştir.

Metni biz önce İranda yapılmış arap harfli neşirlerinden tesbit ettik. Sonra bunları bir defa Londra Üniversitesi profesörlerinden sayın Turhan Genceî ile, bir defa da ilk *Haydar Babaya Selâm* kitabının baskısını hazırlayanlardan, Şehriyârın arkadaşı sayın Abdülali Kareng ile okuyup hem dil, hem mâna bakımından münakaşa ve kontrol ettik. Böylece Azeri telâffuzu bakımından sağlam bir metin ortaya çıkmış oldu. Ayrıca hocamız Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu'nun da müşkülleri halletmekte değerli yardımları olmuştur. Her üç ilim adamına da burada şükranlarımı arzederim. Kitabın elinizdeki şekilde çıkmasında Edebiyat Fakültesi Basımevi mensuplarının titiz gayretlerinin büyük payı olmuştur. Hepsi varolsunlar.

Muharrem Ergin

TRANSKRİPSİYON

Azeri metinlerinde Türkiye Türkçesinin bugünkü imlâsından uzaklaşmağa lüzum görülmemiş, ancak gerekli hallerde transkripsiyon işareti kullanılmıştır. Şöyle ki :

1. *ka* ve *ke* için esas *k* harfi kullanılmış, ancak ince kelimelerde *ḳ* 'ya baş vurulmuştur.

2. *gı* ve *ge* için de *g* kullanılmış, ancak ince kelimelerde *ġ* 'ya baş vurulmuştur.

3. Uzunluk işareti için transkripsiyon kullanılmamış, uzunluk ve inceltme işareti Türkiye Türkçesindeki gibi kullanılmıştır.

4. Yabancı asıllı kelimelerdeki sesler Türkçeleşmiş olduğundan bu kelimelerin asıl sesleri transkripsiyonla belirtilmemiştir.

5. Yalnız şu seslerde transkripsiyona baş vurulmuştur :

ê = *i* ile *e* arasında söylenen *kapalı e*
ḫ = hırıltılı *h* sesi
k' = *yh* sesini veren Azeri konsonantı
ñ = *sağır n*

6. Ayrıca *ğ* (*ğı*) sesinin Azeri telâffuzunun kuvvetli olduğunu da belirtmeliyiz.

DÜZELTMELER

Sayfa	*Kıt'a*	*Satır*	*Yanlış*	*Doğru*
1	4	2	balaḫlarun	bulaḫlarun
8	35	4	Itler	İtler
20	14	2	tek	tek'
25	43	3	berk	berk'
31	2	2	hatire	ḫatire
36	41	5	Geripden	Ġeripden
40	29	3	ḫarabdı	ḫerabdı
223		6	sagar	sâġer
227		1	hırsuzları	ḫırsuzları
229		12	Manâ	Maña
233	1	3	beli	bêli
235	2	2	Halka halka	Ḫalka ḫalka
237	2	1	yar	yâr
244		2	hidmet	ḫidmet
251	1	2	yêsemen	yâsemen

METİN

HÊYDER BABAYA SELÂM

1

Hêyder Baba, ildırımlar şaḫanda,
Sêller, sular şakġıldıyup aḫanda.
Gızlar ona sef bağlıyup baḫanda,
Selâm olsun ṣovketüze êlüze,
Menim de bir adım gelsün dilüze.

2

Hêyder Baba, kehlik'lerün uçanda,
Kôl dibinnen dovşan galḫup gaçanda,
Baḫçalarun çiçek'lenüp açanda,
Bizden de bir mümkün olsa yad êle,
Açılmıyan ürek'leri ṣad êle.

3

Bayram yêli çardaḫları yıḫanda,
Novruz güli, gar çiçeği çıḫanda,
Ağ bulutlar köynek'lerin sıḫanda,
Bizden de bir yad êliyen sağ olsun,
Derdlerimiz goy dikkelsün dağ olsun.

4

Hêyder Baba, gün daluvı dağlasın,
Üzün gülsün, balaḫlarun ağlasın,
Uşaḫlarun bir deste gül bağlasın,
Yêl gelende vêr getirsin bu yana,
Belke menim yatmış beḫtim oyana.

5

Hêyder Baba, senün üzün ağ olsun,
Dört bir yanun bulağ olsun bağ olsun,
Bizden sora senün başun sağ olsun,
Dünya gazov - ğeder ölüm itimdi,
Dünya boyı oğulsuzdı, yêtimdi.

6

Hêyder Baba, yolum sennen kec oldı,
Ömrüm gêçdi, gelemmedim gêc oldı,
Hêç bilmedim gözellerün nêc' oldı,
Bilmezidim döngeler var, dönüm var,
İtginlik' var, ayrılıḫ var, ölüm var.

7

Hêyder Baba iğit emek' itirmez,
Ömür gêçer, efsus bere bitirmez,
Nâmerd olan ömri başa yêtirmez,
Biz de vallah unutmarıḫ sizleri,
Göremmesek' helal êdün bizleri.

8

Hêyder Baba Mir Ejder seslenende,
Kend içine sesden küyden düşende,
Âşıḫ Rüstem sazın dillendirende,
Yadundadı ne hövlesek' gaçardım,
Guşlar tekin ganad çalup uçardım.

9

Şengülava yurdı, âşığ alması,
Gâh da gêdüp orda gonaḫ galması,
Daş atması, alma hêyva salması,
Galup şirin yuḫı kimin yadımda,
Eser goyup ruhumda, her zadımda.

10

Hêyder Baba Gurı Gölün gazları,
Gedik'lerün sazaḫ çalan sazları,
Ket kövşenin payızları, yazları,
Bir sinema perdesidir gözümde,
Tek' oturup seyr êderem özümde.

11

Hêyder Baba Ġere Çimen cadası,
Çovuşların geler sesi, sedası,
Kerbeliya gêdenlerin gadası
Düşsün bu ac yolsuzların gözine,
Temeddünün uyduḫ yalan sözine.

12

Hêyder Baba, şeytan bizi azdırıp,
Mehebbeti ürek'lerden gazdırıp,
Ġere günün serneviştin yazdırıp,
Salup ḫelği birbirinün canına,
Barışığı beleşdirüp ganına.

13

Göz yaşına baḫan olsa gan aḫmaz,
İnsan olan ḫencer bêline taḫmaz,
Amma hêyif kör tutduğun buraḫmaz,
Bêhiştimiz cehennem olmaḫdadur,
Ziheccemiz meherrem olmaḫdadur.

14

Ḫezan yêli yarpaḫları tökende,
Bulut dağdan yênüp kende çökende,
Şeyḫelislâm gözel sesin çekende,
Nisgilli söz ürek'lere deyerdi,
Ağaşlar da Allaha baş eyerdi.

15

Daşlı Bulaḫ daş gumınan dolmasın,
Baḫçaları saralmasın solmasın,
Ordan gêçen atlı susuz olmasın,
Dêyne bulaḫ ḫêyrün olsun aḫarsan,
Üfüğlere ḫumar ḫumar baḫarsan.

16

Hêyder Baba dağın daşın seresi,
Kehlik′ oḫur dalısında feresi,
Guzuların ağı, bozı, ġeresi..
Bir gêdêydim dağ dereler uzunı,
Oḫuyêydim çoban ġêyter guzunı.

17

Hêyder Baba Sulı Yêrin düzünde,
Bulaḫ ġêyner çay çimenin gözünde,
Bulağ otı üzer suyun üzünde,
Gözel guşlar ordan gelüp gêçeller,
Ḫelvetliyüp bulaḫdan su içeller.

18

Biçin üsti sünbül biçen oraḫlar,
Êyle bil ki zülfi darar daraḫlar,
Şikârçılar bildirçini soraḫlar,
Biçinçiler ayranların içeller,
Bir huşlanıp sondan durup biçeller.

19

Hêyder Baba kendin güni batanda,
Uşaḫlarun şamın yiyüp yatanda,
Ay bulutdan çıḫup gaş göz atanda,
Bizden de bir sen olara gısse dê,
Gıssemizde çoḫlu ġem u gusse dê!

20

Garı nene gêce nağıl diyende,
Külek′ galḫup gap bacanı döyende,
Gurd gêçinin şengülisin yiyende,
Men gayıdup bir de uşağ olêydim,
Bir gül açup ondan sora solêydim.

21

Emme Can'ın bal bellesin yiyerdim,
Sondan durup üs donumı giyerdim,
Baḫçalarda tiringini diyerdim,
Ay özümi o ezdiren günlerim,
Ağaç minüp at gezdiren günlerim.

22

Heçi ḫala çayda paltar yuvardı,
Memmed Sadıḫ damlarını suvardı,
Hêç bilmezdik′ dağdı, daşdı, duvardı,
Her yan geldi şıllağ atup aşardıḫ,
Allah ne ḫoş ġemsiz ġemsiz yaşardıḫ.

23

Şeyḫelislâm münacatı diyerdi,
Meşed Rehim lebbâdeni giyerdi,
Meşdâceli bozbaşları yiyerdi,
Biz ḫoşuduḫ ḫêyrat olsun, toy olsun,
Ferġ êlemez her nolacaḫ ġoy olsun.

24

Melik′ Niyaz verendilin salardı,
Atın çapup ġêygacıdan çalardı,
Ġırgı tekin gedik′ başın alardı,
Dolayıya ġızlar açup pencere,
Pencerelerde ne gözel menzere.

25

Hêyder Baba kendin toyun tutanda,
Gız gelinler hena, pilte satanda,
Bey geline damnan alma atanda,
Menim de o gızlarında gözüm var,
Âşıḫların sazlarında sözüm var.

26

Hêyder Baba bulaḫların yarpuzı,
Bostanların gülbeseri, garpuzı,
Çerçilerin ağ nebatı, sakgızı,
İndi de var damağımda dad vêrer,
İtgin gêden günlerimden yad vêrer.

27

Bayramıdı, gêce guşı oḫurdı,
Adaḫlı gız bey corabın toḫurdı,
Herkes şalın bir bacadan soḫurdı,
Ay ne gözel gaydadı şal sallamaḫ,
Bey şalına bayramlığın bağlamaḫ.

28

Şal istedim men de övde ağladım,
Bir şal alup têz bêlime bağladım,
Gulam gile gaşdım şalı salladım,
Fatma ḫala mene corab bağladı,
Ḫan Nenemi yada salup ağladı..

29

Hêyder Baba Mirzemmedin baḫçası,
Baḫçaların turşa, şirin alçası,
Gelinlerin düzmeleri, taḫçası,
Hêy düzüler gözlerimin refinde,
Ḫêyme vurar ḫatireler sefinde.

30

Bayram olup gızıl palçıẖ ezeller,
Nakğış vurup otaẖları bezeller,
Taẖçalarda düzmeleri düzeller,
Gız gelinin fındıẖçası, henası,
Heveslener anası, gaynanası.

31

Bakiçının sözi, sovı, kâğızı,
İnek'lerün bulaması, ağızı,
Çerşenbenin girdekânı, mövizi,
Gızlar diyer atıl matıl çerşenbe,
Ayna tekin beẖtim açıl çerşenbe.

32

Yumurtanı göyçek' gülli boyardıẖ,
Çakgışdırup sınanların soyardıẖ,
Oynamaẖdan birce meğer doyardıẖ,
Eli mene yaşıl aşıẖ vêrerdi,
İrza mene novruz güli dererdi.

33

Novruz Eli ẖermende vel sürerdi,
Gâhdan yênüp küleşlerin kürerdi,
Dağdan da bir çoban iti hürerdi,
Onda gördün ulaẖ ayaẖ saẖladı
Dağa baẖup gulaẖların şaẖladı.

34

Aẖşam başı naẖırılan gelende,
Goduẖları çeküp vurardıẖ bende,
Naẖır gêçüp gêdüp yêtende kende,
Hêyvanları çılpaẖ minüp govardıẖ,
Söz çıẖsêydi sine gerip sovardıẖ.

35

Yaz gêcesi çayda sular şarıldar,
Daş gayalar sêlde aşup ḫarıldar,
Garanlıḫda gurdun gözi parıldar,
Itler gördün gurdı sêçüp ulaşdı,
Gurd da gördün galḫup gedik'den aşdı.

36

Gış gêcesi tövlelerün otağı,
Ketlilerün oturağı, yatağı,
Buḫarıda yanar otun yanağı,
Şebçeresi, girdekânı, iydesi,
Kende basar gülüp danışmaḫ sesi.

37

Şüca ḫaloğlınun Baki sovġeti,
Damda guran samavarı söhbeti,
Yadımdadı, şesli ġeddi, ġâmeti,
Cünemmeğün toyı döndi yas oldı,
Nene Gızın beḫt aynası kâs oldı.

38

Hêyder Baba, Nene Gızın gözleri,
Reḫşendenin şirin şirin sözleri,
Türki dêdim oḫusunlar özleri,
Bilsinner ki adam gêder, ad galar,
Yaḫşı pisden ağızda bir dad galar.

39

Yaz gabağı gün günêyi dövende,
Kend uşağı gar güllesin sövende,
Kürek'çiler dağda kürek' züvende,
Menim rûhum êyle bilün ordadur,
Kehlik' kimin batup galup gardadur.

40

Garı Nene uzadanda işini,
Gün bulutda eyirerdi têşini,
Gurd gocalup çekdirende dişini,
Süri galḫup dolayıdan aşardı,
Baydaların süti aşup daşardı.

41

Ḫecce Sultan emme dişin gısardı,
Molla Bağır emoğlı têz mısardı,
Tendir yanup tüssi övi basardı,
Çaydanımız ersin üste gaynardı,
Govurgamız sac içinde oynardı.

42

Bostan pozup getirirdik′ aşağı,
Doldırırdıḫ övde taḫta tabağı,
Tendirlerde pişirirdıḫ gabağı,
Özün yiyüp toḫumların çıtdardıḫ,
Çoḫ yêmek′den lap az gala çatdardıḫ.

43

Verziğannan armut satan gelende,
Uşaḫlarun sesi düşerdi kende,
Biz de bu yannan êşidüp bilende,
Şıllağ atup bir gışgırıḫ salardıḫ,
Buğda vêrüp armutlardan alardıḫ.

44

Mirza Tağıynan gêce gêtdik′ çaya,
Men baḫıram sêlde boğulmuş aya,
Birden işıḫ düşdi otay baḫçaya,
Êy vay dêdik′ gurddı, ġêyitdik′ gaşdıḫ,
Hêç bilmedik′ ne vaḫt küllük′den aşdıḫ.

45

Hêyder Baba, ağaçlarun ucaldı,
Amma hêyif cevanlarun gocaldı,
Toḫlılarun arıḫlıyup acaldı,
Kölge döndi, gün batdı, gaş ġereldi,
Ġurdun gözi garanlıḫda bereldi.

46

Êşitmişem yanur Allah çırağı,
Dâyir olup mescidizün bulağı,
Rahat olup kendün êvi uşağı,
Mensur Ḫanın eli golı var olsun,
Harda galsa Allah ona yar olsun.

47

Hêyder Baba Moll' İbrahim var, ya yoḫ?
Mek'teb açar, oḫur uşaḫlar, ya yoḫ?
Ḫermen üsti mek'tebi bağlar, ya yoḫ?
Menden aḫunda yêtirersen selâm,
Edebli bir selâm-ı mâ lâ-kelâm.

48

Ḫecce Sultan emme gêdüp Tebrize,
Amma ne Tebriz ki gelemmir bize,
Balam durun ġoyaḫ gêdaḫ êmmize,
Ağa öldi tufağımız dağıldı,
Goyun olan yad gêdüben sağıldı.

49

Hêyder Baba dünya yalan dünyadı,
Süleymannan, Nuhdan galan dünyadı,
Oğul doğan, derde salan dünyadı,
Her kimsiye her ne vêrüp alupdı,
Eflatunnan bir gurı ad galupdı.

50

Hêyder Baba yâr u yoldaş döndiler,
Bir bir meni çölde goyup çöndiler,
Çêşmelerim, çırağlarım söndiler,
Yaman yêrde gün döndi, ağşam oldı,
Dünya mene ğerâbe-i Şam oldı.

51

Emoğlıynan gêden gêce Gıpçağa,
Ay ki çığdı atlar geldi oynağa,
Dırmaşırdığ dağdan aşırdığ dağa,
Meşmemi Ḫan göy atını oynatdı,
Tüfengini aşırdı, şakġıldatdı.

52

Hêyder Baba Ġere Gölün deresi,
Huşgenabın yolı, bendi, beresi,
Orda düşer çil' kehliğün feresi,
Ordan gêçer yurdumuzun özine,
Biz de gêçek' yurdumuzun sözine.

53

Huşgenabı yaman güne kim salup?
Sêyidlerden kim gırılup, kim galup?
Âmir Gafar dam daşını kim alup?
Bulağ gine gelüp göli doldırur?
Ya gurıyup bağçaları soldırur?

54

Âmir Gafar sêyidlerün tacıydı,
Şahlar şikâr êtmesi ġêygacıydı,
Merde şirin, nâmerde çoğ acıydı,
Mezlumlarun heġġi üste eserdi,
Zalimleri gılış tekin keserdi.

55

Mir Mustafa dayı uca boy baba,
Hêykelli sakgallı Tolıstoy baba,
Êylerdi yas meclisini toy baba,
Huşgenabun abırusı erdemi,
Mescidlerün meclislerün görkemi.

56

Mecdüssâdat gülerdi bağlar kimi,
Gûruldardı bulutlı dağlar kimi,
Söz ağzında erirdi yağlar kimi,
Alnı açıḫ, yaḫşı derin ganardı,
Yaşıl gözler çıraḫ tekin yanardı.

57

Menim atam süfreli bir kişiydi,
Êl elinden dutmağ onun işiydi,
Gözellerin âhire galmışıydı,
Onnan sora dönergeler dönüpler,
Mehebbetün çıraḫları sönüpler.

58

Mir Sâlihin delisavlığ êtmesi,
Mir Ezizin şirin şaḫsêy gêtmesi,
Mir Memmedin gurulması bitmesi,
İndi dêsek' ehvalatdı, nağıldı,
Gêçdi, gêtdi, itdi, batdı, dağıldı.

59

Mir Ebdülün aynada gaş yaḫması,
Cöcilerinden gaşınun aḫması,
Boylanması, dam duvardan baḫması,
Şah Abbasın dürbüni, yâdeş beḫeyr,
Huşgenebın ḫoş güni, yâdeş beḫeyr.

60

Sitar' emme nezik'leri yapardı,
Mir Ġādir de her dem birin gapardı,
Gapup yiyüp dayça tekin çapardı,
Gülmeliydi onun nezik' gappası,
Emmemin de ersininün şappası.

61

Hêyder Baba, Âmir Hêyder nêyniyür?
Yeğin gine samavarı ġêyniyür,
Day gocalup alt engiynen çêyniyür,
Gulaẖ batup, gözi girüp gaşına,
Yazığ emme hava gelüp başına.

62

Ḫanım Emme Mir Ebdülün sözini,
Ệşidende eyer ağzı gözini,
Melkâmıda vêrer onun özini,
Dâvaların şuẖluğılan gatallar,
Eti yiyüp başı atup yatallar.

63

Fizze Ḫanım Huşgenabın güliydi,
Âmir Yehya emgızının gulıydı,
Ruẖsâre artist idi sövgüliydi,
Sêyid Hüseyn Mir Sâlihi yansılar,
Âmir Cefer ġêyretlidür gan salar.

64

Seher têzden naẖırçılar gelerdi,
Goyun guzı dam bacada melerdi,
Emme Canım körpelerin belerdi,
Tendirlerin gavzanardı tüssisi,
Çörek'lerin gözel iyi, issisi.

65

Göverçinler deste galḫup uçallar,
Gün saçanda gızıl perde açallar,
Gızıl perde açup yığup gaçallar,
Gün ucalup artar dağın celâlı,
Tebietin cevanlanar cemâlı.

66

Hêyder Baba garlı dağlar aşanda,
Gêce kervan yolun azup çaşanda,
Men hardasam, Tehranda ya Kâşanda,
Uzaḫlardan gözüm sêçer onları,
Hiyal gelüp aşup gêçer onları.

67

Bir çıhêydim Dam Ġeyenin daşına,
Bir baḫêydim gêçmişine, yaşına,
Bir görêydim neler gelmiş başına.
Men de onun garlarıylan ağlardım,
Gış donduran ürek'leri dağlardım.

68

Hêyder Baba, gül gonçesi ḫendandı,
Amma hêyif, ürek' ġezası gandı,
Zindegânlıḫ bir garanlıḫ zindandı,
Bu zindanun deriçesin açan yoḫ,
Bu darlıḫdan bir gurtulup gaçan yoḫ.

69

Hêyder Baba göyler bütün dumandı,
Günlerimiz birbirinden yamandı,
Birbirüzden ayrılmayun amandı,
Yaḫşılığı elimizden aluplar,
Yaḫşı bizi yaman güne saluplar.

70

Bir soruşun bu gargınmış felek'den,
Ne istiyür bu gurduğı kelek'den,
Dêyne gêçirt ulduzları elek'den,
Goy tökülsün bu yêr yüzi dağılsın,
Bu şeytanlıẖ gurgusı bir yığılsın.

71

Bir uçêydim bu çırpınan yêlinen,
Bağlaşêydim dağdan aşan sêlinen,
Ağlaşêydim uzaẖ düşen êlinen,
Bir görêydim ayrılığı kim saldı,
Ölkemizde kim gırıldı, kim galdı.

72

Men senün tek' dağa saldım nefesi,
Sen de ġêyter göylere sal bu sesi,
Bayguşun da dar olmasın ġefesi,
Burda bir şêr darda galup bağırır,
Mürüvvetsiz insanları çağırır.

73

Hêyder Baba, ġêyret ganun gaynarken,
Ġere guşlar sennen gopup galẖarken,
O sıldırım daşlarınnan oynarken,
Gavzan menim himmetimi orda gör,
Ordan eyil, ġâmetimi darda gör.

74

Hêyder Baba, gêce durna gêçende,
Köroğlınun gözi gara sêçende,
Gır atını minüp kesüp biçende,
Men de burdan têz metlebe çatmaram,
Êyvez gelüp çatmayuncan yatmaram.

75

Hêyder Baba, merd oğullar doğginan,
Nâmerdlerin burunların ovginan,
Gedik'lerde gurdları dut boğginan,
Goy guzılar ayın şayın otlasın,
Goyunlarun guyruḫların gatlasın.

76

Hêyder Baba, senün göğlün şad olsun,
Dünya varken ağzun dolı dad olsun,
Sennen gêçen tanış olsun yad olsun,
Dêyne menim şair oğlum Şehriyar,
Bir ömürdür ġem üstine ġem galar.

Şehriyar

HÊYDER BABAYA SELÂM

II

1

Hêyder Baba, geldim seni yoḫlıyam,
Bir de yatam gucağunda yuḫlıyam,
Ömri govam, belke burda haḫlıyam,
Uşaḫlığa diyem bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.

2

Hêyder Baba, çek'dün meni getirdün,
Yurdumuza yuvamıza yêtirdün,
Yusufuvı uşağ iken itirdün,
Goca Ye'gub, itmişsem de tapupsan,
Gavalıyup gurd ağzınnan gapupsan.

3

Gêdenlerin yêri burda, görünür,
Ḫanım Nenem ağ kefenin bürünür,
Dalımcadur, hara gêdem sürünür:
Bala geldün? Niye bêle gêj geldün?
Sebrim sennen güleşdi sen güj geldün.

4

Men gördüğüm kervan çatup köçüpdi,
Ayrılığın şerbetini içipdi,
Ömrümüzün köçi burdan gêçipdi,
Gêçip gêdip gêder gelmez yollara,
Tozı gonup bu daşlara kôllara.

5

Burda şirin ḫâtireler yatuplar,
Daşlarılan başı başa çatuplar,
Aşnalığın daşın bizden atuplar,
Men baḫanda gavzanıllar baḫıllar,
Bir de yatup yandırıllar yaḫıllar.

6

Ġebilemiz burda gurup ocağı,
İndi olmuş gurd guşlarun yatağı,
Gün batanda söner bütün çırağı,
Ve beldetin leyse lehâ enîsü,
İlla'l-ye'âfîrü ve illa'l-'îsü[1].

7

Zaman gêçir üfüğlerde toz galır,
Kervan kimi uzaḫlarda toz salır,
Duman gelir yürek'leri çulgalır,
Yürek' diyir zaman gêçme, aman dur,
Gêçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.

8

Rüzigârın değirmanı fırlanır,
Meḫlug onun dişlerine tullanır,
Baḫ ki gine beşer nêçe allanır,
Hemişe lîk ṣadlıḫ umur özine,
Ġebri görür, toz gondurmur yüzine.

1. Develerden ve ceylanlardan başka arkadaş bulunmayan bir ülke.

9

Köhnelerin sür sümüği dartılup,
Gurtulanun çul çuḫası yırtılup,
Moll' İbrahim lap eriyüp gurtulup,
Şeyḫelislâm sehman galup gıbraḫdı,
Novruz Eli gaçaḫ gêçip goçaḫdı.

10

Ahıllarun yêtmiş kefen çürüdüp,
Cahılları dünya ġemi kiridüp,
Gız gelinler et canları eridüp,
Reḫşendenin neve dutur elini,
Nene Gızın kürekeni, gelini.

11

Çoḫ şükri var, gine gelduḫ görüşduḫ,
İtenlerden bitenlerden soruşduḫ,
Küsmüşduḫ da Allah goysa barışduḫ,
Bir de görüş gısmet ola, olmıya,
Ömürlerde fürset ola, olmıya.

12

Burda ḫiyal meydanları gênişdi,
Dağlar daşlar bütün menle tanışdı,
Görcek meni Hêyder Baba danışdı :
Bu ne sesdür sen âleme salupsan,
Gel bir görek', özün harda galupsan.

13

Kecâveyle bu çaydan çoḫ geçmişik',
Bu çêşmelerden ne sular içmişik',
Bu yoncalıḫlarda kesüp biçmişik',
Çepişleri gıdıḫlıyan günlerim,
Çepiş kimi oynaḫlıyan günlerim.

14

Bu ḫermende «aradan ḫeyr» oynardıḫ,
Cumalaşup garışga tek gaynardıḫ,
Yavaş yavaş baḫçalara ağnardıḫ,
Ağaçlardan «çeling agaç» keserdik',
Goruḫcunun gorḫusundan eserdik'.

15

Bu tövlede sarı inek' doğardı,
Ḫanum Nenem inek'leri sağardı,
Ana iysi dam duvardan yağardı,
Men bizovı gucaḫlardım gaşmasın,
Diyerdi baḫ bayda dolsın daşmasın.

16

Bu damlarda çoḫlı «cızıḫ» atmışam,
Uşaḫların aşıḫların utmışam,
Gurguşumlı sek̦ge alup satmışam,
Uşaḫ nêce hêç zadınan şad olar,
İndi bizim ġemi dutmur dünyalar.

17

Mek'teb galır, uşaḫlar ders alıllar,
Hey yazıllar, hey pozıllar, yalıllar,
Moll' İbrahim özi êvi galıllar,
Amma bizim yoldaşlardan galan yoḫ,
Bunlardan bir bizi yada salan yoḫ.

18

Bir veḫtinde bu mek'teb pergâr idi,
Bir Müseyyib, bir Memdesen var idi,
Biri ḫelfe, biri verzişkâr idi,
Aḫud bizle oynamağa gêderdi,
Özi bize oynamağ örgederdi.

19

Dêdim balam o Memdesen nolupdı,
Me'lum oldı tifil cevan ölüpdi,
Ne var ne var, burnunnan gan gelüpdi,
Bir yêl esir bahırsan Memdesen yoh,
Bu ketde bir burun ganın kesen yoh.

20

Dêdim dêyün Müseyyibe ne geldi,
Ġulam gördüm ağlar gözile güldi,
Dêdi o da bahalıh düşdi öldi,
Dêdim yazıh bizle hasıl bölenler,
Bitiminde aclarınnan ölenler.

21

Bu mek'tebde şe'rin şehdin dadmışam,
Ahundun ağzından gapup udmuşam,
Gâhdan da bir ahundı alladmışam,
Başım ağrır diyüp gaçup gêtmişem,
Bahçalarda gêdüp gözden itmişem.

22

Azad olanda mek'tebden çıhardıh,
Hücum vêrüp biribirin sıhardıh
Yolda her ne geldi vurup yıhardıh
Uşah dême ipin gırmış dana dê,
Bir dana da dême, elli dana dê.

23

Melik' Niyaz itgin gêdüp yoh olup,
Emir Aslan sek'te ile yıhılup,
Here gaçup bir derede sıhılup,
Çörek' ġemi çıhup helğin ayına,
Herkes galup öz canının hayına.

24

Ketdi yazıẖ çıraẖ tappır yandıra,
Görüm sizün berġüz galsın andıra,
Kim bu sözi erbablara gandıra,
Nedür aẖır bu milletin günahı,
Dutsun sizi görüm mezlumlar ahı.

25

Her ne alır baha vêrir gıymeti,
Ucuz feġet ekinçinün zehmeti,
Bitenden artıẖ biçenün ücreti,
Kend uşağı gêdir yolda işliye,
Orda belke ġendi tapa dişliye.

26

Ketdi gelin kimi dünyanı bezer,
Öz ovreti yamaẖ yamağa düzer,
İğne bezer ẖelġi özi lüt gezer,
İndi de var çerşabları albaẖdı,
Uşaẖlarun gış paçası çılpaẖdı.

27

Bu baẖçada aş teresi ekerdik′,
Hêy su açup kerdiye göz tikerdik′,
Çıẖmaẖ hemin derip aşa tökerdik′,
Fıngılışlar gaşıẖlardan aslanı,
Yağlı dêsem gurı ağzun ıslanı.

28

Bu döşlerde guzıları yayardıẖ,
Aẖmasunlar ulduz tekin sayardıẖ,
Guş govanı çeküp daşa dayardıẖ,
Guş govan da êle bil ki gabandı,
Gurd uzaẖdan diyer bes ki çobandı.

29

Ḫanım Nenem naḫoş olan ilidi,
Gış var iken küleğidi, yêlidi,
Gış da çıḫdı yağışidi sêlidi,
Yük' yapını hêy çatırduḫ ki gêdaḫ,
Sêl çımḫırup mecburıduḫ ġêyidaḫ.

30

Nêysan düşdi biz de düşduḫ yağışa,
Kim bacara sêllerile boğuşa,
Hêy diyirduḫ belke yağış yığışa,
Bala Kişi faytunçımız gelmişdi,
İmamiyye ġehvesinde galmışdı.

31

Bu zemide gêdüp gözden iterdik',
Tongal gurup sütülleri üterdik',
Dêyüp gülmek' muradına yêterdik',
Êl de gülsün muradına yêtişsün,
Yürek'lerin yaraları bitişsün.

32

Ḫalvarçılar burda ḫalvar daşırdı,
Bu küllük'den ulaḫlar dırmaşırdı,
Sêller kimi nê'met aşup daşırdı,
Her iş diyêydün her kime görerdi,
Can dermanı istiyêydün vêrerdi.

33

İndi beşer ac gurd tekin uduḫup,
Çömbelenti göz gıcırdup duruḫup,
Baḫıllar ki görsünner kim sınıḫup,
Tökülsünler onun leşin yırtsunlar,
Here bir diş ensesinden gırtsunlar.

34

Hêyder Baba, sende defîneler var,
Dağlar vedîesi, ḫezîneler var,
Amma sene benzer de sîneler var,
Bu sîneler dağlarile danışur,
Dağlar kimi gözlerile gonuşur.

35

Gör hardan men sene saldım nefesi,
Dêdim ġêyter sal âleme bu sesi,
Sen de yaḫşı sîmurg êtdün megesi,
San ki ganad vêrdün yêle, nesime,
Her terefden ses vêrdiler sesime.

36

Hêyder Baba seni veten bilmişdim,
Veten dêyüp baş götürüp gelmişdim,
Seni görüp göz yaşımı silmişdim,
Halbuki lap ġemli gurbet sendêymiş,
Gara zindan, acı şerbet sendêymiş.

37

Kim galdı ki bize buğun burmadı,
Atdan atdan bize kelek' gurmadı,
Bir merd oğul bize havar durmadı,
Şeytanları gucaḫlıyup gezdiz siz,
İnsanları eyaḫlıyup ezdiz siz.

38

Duvar ucaldı gün bize düşmedi,
Zindan garaldı göz gözi sêşmedi,
Gündüz gözi menim lampam gêşmedi,
Sêl de basdı êmmiz dolup göl oldı,
Çoḫ yazığın êvi çönüp çöl oldı.

39

Evvel başı menden istiğbal êtdiz,
Sonnan çönüp işimde iḫlal êtdiz,
Öz zennüzce ustadı iğfal êtdiz,
Eybi yoḫdur, gêçer gêder, ömürdür,
Gış da çıḫar, yüzi gara kömürdür.

40

Menim yolum mehebbet caddesiydi,
Son sözlerim Heġġun irâdesiydi,
Mehebbetün risâlet ve'desiydi,
Yoḫsa mende bir kesile ġerez yoḫ,
Siyâset adlı mende bir merez yoḫ.

41

Heġ ne diyür, küfre garşı gêtmêyüz,
Nurdan çıḫup zülmat içre itmêyüz,
Fırıldağa fırfıra tek bitmêyüz,
Gördüz de ki olmadı küfrin dibi,
Pul da vêrse almağa tikmiş cibi.

42

Şêytan bizim ġıblemizi çönderip,
Allah diyen yoldan bizi dönderip,
İlanlı çêşmeye bizi gönderip,
Minnet goyur ki arḫuvuz nehr olup,
Biz görürük' sular bize zehr olup.

43

Hêyder Baba, gileylıḫdan ne çıḫar,
Zülmün êvin sebr ü tehemmül yıḫar,
Derviş olan sebrün elin berk sıḫar,
Gel ġêyidaḫ çıḫaḫ Ağa Düzine,
Gêçaḫ gine mehebbetün sözine.

44

Dêyne uşaḫ birbiriyle saz olsun,
Belke bu gış bir de çönüp yaz olsun,
Çay çimenler ördek' olsun, gaz olsun,
Biz de baḫup ferehlenüp bir uçaḫ,
Sınıḫ salḫaḫ ganadları bir açaḫ.

45

Bu baḫçadan alçaları dererdik',
Gış adına çıḫup damda sererdik',
Hêy de çıḫup yalannan çöndererdik',
Gış zumarın yayda yiyüp doyardıḫ,
Bir külli de minnet ḫelġe goyardıḫ.

46

Êvler galır êv sahibi yoḫ özi,
Ocaḫların ancaḫ işıldır közi,
Gêdenlerin az çoḫ galıpdur sözi,
Bizden de bir söz galacaḫ, ay aman,
Kimler bizden söz salacaḫ, ay aman.

47

Bizden sora kürsilerin tovında,
Kendin nağıllarında söz sovında,
Gar'nenenin çaḫmağında, govında,
Hêyder Baba özin gatar sözlere,
İşgi kimi ḫumar vêrer gözlere.

48

Aşıḫ diyer bir nazlı yar varımış,
Êşġından odlanup yanar varımış,
Bir sazlı sözli Şehriyar varımış,
Odlar sönüp onun odı sönmiyüp,
Felek' çönüp onun çerḫi çönmiyüp.

49

Hêyder Baba, alçaḫlarun köşg olsun,
Bizden sora galanlara êşġ olsun,
Gêşmişlerün gelenlere meşġ olsun;
Ovladımız mezhebini danmasun,
Her içi boş sözlere aldanmasun.

Şehriyar

ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

İğit oğlum şirin sözli Şehriyar,
Olsun sene dünya boyı behٰt yar,
Öz elimde olsa menim ihٰtiyar,
Yolun üste elvan çiçek′ seperem,
Baş eğerem dudahٰlarun öperem.

2

İldırımlar menim başımda şahٰdı,
Sêller sular etek′lerimden ahٰdı,
Nâmerd olan durup uzahٰdan bahٰdı,
Merd oğullar özin vurdı sêllere,
Aparsunlar selâmımı êllere.

3

Êller bülür, sen bir gözel gülimsen,
Sünbülimsen, gülimsen, bülbülimsen,
İti gılıç kimin kesgin dilimsen,
Sensen menim arhٰam, êlim Şehriyar,
Sen olmasan sınar bêlim Şehriyar.

4

Kehlik′lerim deste deste uçallar,
Göyden gêçen ğuşlara yol açallar,
Şikârçıdan marallarım gaçallar,
Olamıya hatâ dîde ovçılar,
Dağ daşlara ses salmıya hovçılar.

5

Her esen yêl çardaḫları yıḫanmaz,
Gar gêtmese yêrden çiçek′ çıḫanmaz,
Hêç mengene ġere gün tek′ sıḫanmaz,
Bir ürek′ ki ġemle dolı dağ olsun,
Ne faydası, dört bir yanı bağ olsun?

6

Çoḫ görmüşem aydın günler, dumanlar,
Yaylar gışlar, aylar, iller, zamanlar,
Gêçer gêder yaḫşılıḫlar yamanlar,
Perişanlıḫ sonra bere bitirmez,
İnsan olan yaḫşılıgı itirmez.

7

Feragunda üreğimi dağladım,
Güller çiçek′ler güldi men ağladım,
Amma sene bir deste gül bağladım,
Vêrdim onı burdan gêçen yêllere,
Menden alıp dağıtsınlar çöllere.

Mehemmed Hüseyin Sahhaf Cennetimegam

HÊYDER BABANIN DİLİNÇE ŞEHRİYÂRA

1

Alêykümesselâm Şehriyar Ağa,
Çoḫdandı gaçmışdun bizden uzağa,
Ayaḫ basmazıdun bizim gonağa,
Cevanlıḫ dövrinden bu çağa değin,
Sen hêç bizden bêle yad êtmezidin.

2

Ne oldı ay oğul sen birden bire,
Unutduğun êli saldın hatire,
Çağlayan sulara, esen yêllere,
Bu goca Hêydere êledin selâm,
Lütfin artığ olsun alêykesselâm.

3

Ne ġeder dadlıymış senin bu dilin,
Êşiden kimi bu sesini êlin,
Goca, cevan, kiçik' uşaḫ, gız, gelin,
Seni dinlemeğe gaçdılar çöle,
Anam gurban olsun bu şirin dile.

4

Fars gızları azdırmışdı emelin,
Ki Farsçêydi bütün şê'rin ġezelin,
Hêyder Baba yurdunda bir gözelin,
Êşġine bir ġelem goymazdın bêle,
Farsice yazmaḫdan doymazdın bêle.

5

Tehran gözelleri yolun kec êtdi,
Gönlüni aparıp seni gêc êtdi,
Dê görüm ya felek' senle nêc' êtdi,
Dönge varmış, dönüm varmış bilmedin,
Ayrılıḫ var, ölüm varmış bilmedin.

6

İndi bizi teze gelip tapırsan,
Gönlümüze közler goyup yaḫırsan,
Hesretile gêçenlere baḫırsan,
Görürsen ki sular aḫup gêdirmiş,
Doğulan gocalıp ölüp itirmiş.

7

Çoḫ da vêrme sıḫıntı öz gönlüne,
Mêhribandır her ata öz oğluna,
Gayıtmışsan indi ki sen yoluna,
Buyurgilen göz üstünde yêrin var,
Êlin seni sêvincile garşılar.

8

Selâm êler bütün êlimiz sene,
Baḫçamız, bağımız, gülimiz sene,
Uzun müddet susan dilimiz sene,
Dê görek', dêmeli daha neyin var,
Efsus ki sen gêc dil açdun Şehriyar.

9

Kiçik' uşaḫ teze söze gelende,
Ayrı bir dadlılıḫ olar dilinde,
Lezzeti var ağlıyanda, gülende,
İndi ki dil açdın susma, ağla, gül,
Yaman söyle, yaḫşı söyle, dağla gül.

Cebbar Bağçeban

EZİZ ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

Gine de ilhamım aşıp daşırı,
Gine gönül menle pıçıldaşırı,
Öz ürek' dostunı sorahlaşırı,
Selâm olsun sene eziz Şehriyar,
Adına fehr êdir bütün bu diyar.

2

Sen şê'r âleminin sazı sözüsen,
Yaradan elisen, gören gözüsen,
Sen şê'rin me'nası, şê'rin özüsen,
Gönüller dostusan, uzun illerden,
Hêç zaman düşmemiş adun dillerden.

8

Sen Farsi şê'rinde mek'teb yaratdun,
Ġezelde uca bir meġâma çatdun,
Şê'rin ilâhesin tehte çıhatdun,
Çolġadı şöhretün bütün İranı,
Ne tek'çe İranı, belke dünyanı.

14

Bêledir doğmalıh, bêledir ana,
Özge ganı hêç-vah garışmaz gana,
Cergesinden ayrı düşende sona,
Kim galar ġêydine, kim onu gözler,
Ovçılar güllesi bağrını dözler.

15

Dêyirler ki bir gün mêhriban anan,
Uşaġ iken sene sözler andıran,
Dêmişdi şê'rüvi êşiden zaman:
«Lalların analar dilin bilerken,
Oğlumun ganmıram şê'rlerini men.

16

«İstirsen ki başa düşem sözivi,
Fehr êlêyip öpem o gül yüzivi,
Sözleründe bahıp görem özivi,
Şê'rlerivi men danışan dilde yaz,
Goy açılsın üreğinde bahar, yaz.»

26

Buludlar altında ayın çıhması,
Gaş göz atıp her bir yana bahması,
Suya düşüp boğulması ahması...
Bah ne gözel bedie yaratmısan,
Doğrudan da mö'cizeye çatmısan.

27

Sen sözleri inci kimi düzmüsen,
Göz yaşı tek' kirpik'lerden süzmüsen,
Söz gülünün en gözelin üzmüsen:
«Ağ bulutlar köynek'lerin sıhanda»
Bu söz dêyilmêyip hêç bir zamanda.

28

Şê'rüvin bulağı gaynayıp daşır,
İnsan vâlih olur ağıllar çaşır,
Doğrudan şairlik' sene yaraşır,
Sözün şê'rin kemâlini gösterir,
Türk' dilinin celâlini gösterir.

30

Amma mençe fürsetler gutulmayıp,
Oynanmamış aşıђlar utulmayıp,
Növbetimiz galır, yêr dutulmayıp,
Balığı her zaman dutsan tazadı,
Gış gêcelerinin dalı yazadı.

31

Ürek'lerin sazın sen dillendirdün,
Gizlin neġmeleri sen güllendirdün,
Bir daha bu sözi sen bellendirdün:
Türk' dilinde uca me'na beslener,
Nêçe ki tûfanda deniz seslener.

32

Gezdün diyaruvın baђçasın bağın,
Yaşıl çemenlerin, deresin, dağın,
Ekinçi êvlerin, bostan çardağın,
Gördün ki ne gözel yurtdı bu diyar,
Ürek' seven êli, zengin dili var.

33

Bu dilde her ne ki istedün dêdün,
Öz dilimiz nuğul nebatı yêdün,
Diye billik' biz bu dilde sêyr êdün,
Görün geniş, derin, uca bir dildir,
Ġerinlerden galmış goca bir dildir.

35

Sen ana yurdumun şirin dilisen,
Onun baђçasında açan gülisen,
Sen Azerbaycanın esil êlisen,
Yeġin bil ki seni biz unutmarıђ,
Seni atıp özgesini tutmarıђ.

39

Şairim Şehriyar bir daha danış,
Danış gardaşlara, dostlara danış,
Êlive, ölkeve, yurduva danış,
Danış goy ḫıyalun pervâza gelsin,
Şeyda bülbül kimi âvâza gelsin.

41

Şairim çekinme vefadan danış,
Êşġdan, ilgardan, sefadan danış,
Şerefden, namusdan heyadan danış,
Danış Elişahdan, Dede Keremden,
Yaz Aşıg Geripden, yaz Şahsenemden.

43

Danış vetenüvün gêçenlerinden,
Gılıc tek′ düşmeni biçenlerinden,
Şerâfet bâdesi içenlerinden,
Atropatlar kimi adlım hükümran,
Şah İsmayıllar tek′ böyük′ ġehreman.

87

Gel eziz şairim heġġe dayanaḫ,
Gel insafa edalete inanaḫ,
Haçana tek′ sitem odıyle yanaḫ,
Gel dêdiyün kimi gurdları boğaḫ,
Nâmerdlerin burunlarını ovaḫ.

91

Gel veten êşġiyle biz arḫalanaḫ,
İnsanlığın kemendine bağlanaḫ,
Mehebbetin odıyle alovlanaḫ,
Âşıg odlanmasa yâra yêtişmez,
Neşter vurulmasa yara bitişmez.

92

Dolanaḫ başına şanlı vetenin,
Gezek' gülistanın, yaşıl çemenin,
Besliyek' bezek'li bağın gülşenin,
Zindegânlıḫ gara zindan olmasın,
Güllerimiz saralmasın solmasın.

Coşgun

ŞEHRİYÂRA TE'ZİM

5

Söz ustası, kesgin sözli Şehriyar,
Şirin dilli, şê'ri duzlı Şehriyar,
Mecnun kimi âşıḫ gözli Şehriyar,
Oda yanan ürek' közli Şehriyar,
Azerbaycan êder sene iftiḫar,
Sen tek' oğul ana veten az doğar.

10

Yêl kesilip ala çırpov düşende,
Lime toyuḫ kermeliği eşende,
Umac aşı tendir üste pişende,
Onu yêyüp doyup garnuz şişende,
Öz yanızda meni de bir yad êdin,
Gurbet yêrde üreğimi şad êdin.

15

İt küşgürdüp boğuşduran günlerim,
Ları ḫorus döyüşdüren günlerim,
Uşaḫları güleşdiren günlerim,
Parpalçığa beleşdiren günlerim,
Uşaḫlıgın neyin dêyüm, harasın,
Goyaḫ galsın, açmıyaḫ hêç arasın.

18

Ateşbeğli bundan artıḫ başarmaz,
Yaḫçı şagird ustasına gabarmaz,
Ayrı dilde hêç vaḫt şöhret aparmaz,
Naşı olan atı yêyin çapırtmaz,
Goy dêsünler bunı diyen deliydi,
Varım budur, yohdan vêren Eliydi.

27

İnsan olan ayıḫ galar yuḫlamaz,
Devesini her yan gele hıḫlamaz,
Maralları mêşelerde oḫlamaz,
Dost yêrine özgeleri yoḫlamaz,
Biz tanuruḫ ağz'eğrini uzaḫdan,
Aslanmaruḫ gurd çürütmüş budaḫdan.

28

Özr istirem, çoḫ danışdım, bağışla,
Acı söze çoḫ yanışdım, bağışla,
Böyük' işe têz garışdım, bağışla,
Türk' diliyle gêc barışdım, bağışla,
Arzım budur men gelêydim Tebrize,
Ya görêydim gelipsen bir gün bize.

29

Gêçeceği yazsam böyük' kitabdı,
Ürek' dême od üstünde kebabdı,
Sıḫıntıdı, gan gustıdı, ḫarabdı,
Töke tök'di, gaça gaçdı, ezabdı,
Tor atanlar bizi saldı kemende,
Can aldılar ganımızı emende.

Nüsretullah Fethi

SÊYYİD MEHEMMED HÜSEYİN ŞEHRİYAR

1

Algış sene bu ölkede êy Şehriyârımız,
Êy Şehriyârımız bizim êy iftihârımız.
Êy fehrimiz dil üste bugün êyle bir gıyam,
Heġ bizledür bu doğru işde yohdı bir kelâm,
Şê'rün ile şerefle vêrilsin gerek' devam,
Her millet êylir öz diline indi ihtiram,
Yohdur nêçün revâc-ı dile ihtiyârımız,
Ya yoh nêçün medârlar içre medârımız.

2

Êller ezîzi ölke ezîzi beşer güli,
Sensen bu helġe doğrusı isdek'li sövgüli,
Gâhî güli bu ölkemizin gâhi bülbüli,
Çeh çeh vuranda odlı dudagın bizim dili,
Teskin tapır ürek'de olan âh ü zârımız,
Êy Şehriyârımız bizim êy iftihârımız.

3

Hêyder Baban haçandı bu helġ ile dilleşir,
Elden ele gêçir güni günden şirinleşir,
Yârun gülür bahanda, reġîbün bahilleşir,
Her kim özin eziz tuta âhır zelilleşir,
Senle ferahlanır daha indi diyârımız,
Êy fehrimiz Mehemmed Hüseyn Şehriyârımız.

4

Sensen ḫüdâ-yi şê'r ü ġezel êy esîr-i êşġ,
Sensen hülâsa mek'teb-i êşġe debîr-i êşġ,
Sen her ne gösderirsen özüni feġîr-i êşg,
Sensen cihâna êşġde şâh-ı kebîr-i êşġ,
Sensen diyâr-ı êşġde üstâd u yârımız,
Êy parlıyan sitâremiz, êy iftihârımız.

5

Târîḫe baḫ ferahla göze al diyâruvı,
Târîh boyı şerâfetüvi iftihâruvı,
Gör kim salır ayaga senün itibâruvı,
Gösder cihâna indi o ġêyret damaruvı,
Êy Şehriyârımız, bizim êy iftihârımız,
Êy parlıyan sitâremiz, êy Şehriyârımız.

Eli Tebrizî

TERCÜME

HAYDAR BABAYA SELÂM

1

Haydar Baba, yıldırımlar çakınca,
Seller sular şakıldayıp akınca,
Kızlar ona saf baglayıp bakınca,
Selâm olsun şevketinize, elinize,
Benim de bir adım gelsin dilinize.

2

Haydar Baba, kekliklerin uçunca,
Çalı dibinden tavşan kalkıp kaçınca,
Bahçelerin çiçeklenip açınca,
Bizi de bir mümkün ise yâd eyle,
Açılmayan yürekleri şâd eyle.

3

Bayram yeli çardakları yıkınca,
Nevruz gülü, kar çiçeği çıkınca,
Ak bulutlar gömleklerini sıkınca,
Bizi de bir yâd eyleyen sağ olsun,
Dertlerimiz koy dikelsin, dağ olsun.

4

Haydar Baba, güneş sırtını dağlasın,
Yüzün gülsün, çeşmelerin ağlasın,
Çocukların bir deste gül bağlasın,
Yel gelince ver getirsin bu yana,
Belki benim yatmış bahtım uyana.

5

Haydar Baba, senin yüzün ak olsun,
Dört bir yanın çeşme olsun, bağ olsun,
Bizden sonra senin başın sağ olsun,
Dünya kaza ve kader, ölüm yitimdir,
Dünya boyu oğulsuzdur, yetimdir.

6

Haydar Baba, yolum senden ayrıldı,
Ömrüm geçti, gelemedim geç oldu,
Hiç bilmedim güzellerin ne oldu,
Bilmezidim dönemeç var, dönme var,
Kaybolma var, ayrılık var, ölüm var.

7

Haydar Baba, yiğit emek yitirmez,
Ömür geçer, esef yara kapatmaz,
Nâmert olan ömrü tamamlayamaz,
Biz de vallahi unutmayız sizleri,
Göremesek helâl edin bizleri.

8

Haydar Baba, Mir Ejder seslenince,
Köy içine ses ve seda düşünce,
Âşık Rüstem sazını dillendirince,
Hatırında mıdır ne korkuyla kaçardım,
Kuşlar gibi kanat çalıp uçardım.

9

Şengülava yurdu, âşık elması,
Bazen gidip orda misafir kalmak,
Taş atmak, elma ayva düşürmek,
Kalmış tatlı uyku gibi hatırımda,
İz bırakmış ruhumda, her şeyimde.

10

Haydar Baba, Kuru Göl'ün kazları,
Gediklerin ıslık çalan sazları,
Kendin köyün sonbaharları, yazları,
Bir sinema perdesidir gözümde,
Tek oturup seyrederim kendimde.

11

Haydar Baba, Kara Çimen caddesi,
Kervancıların gelir sesi sedası,
Kerbelâ'ya gidenlerin kazâsı,
Düşsün bu aç yolsuzların gözüne,
Medeniyetin uyduk yalan sözüne.

12

Haydar Baba, şeytan bizi azdırmış,
Muhabbeti yüreklerden kazdırmış,
Kara günün alın yazısını yazdırmış,
Salmış halkı birbirinin canına,
Barışı bulaştırmış kanına.

13

Göz yaşına bakan olsa kan akmaz,
İnsan olan hançer beline takmaz,
Ama yazık kör tuttuğunu bırakmaz,
Cennetimiz cehennem olmaktadır,
Zihiccemiz muharrem olmaktadır.

14

Hazan yeli yaprakları dökünce,
Bulut dağdan inip köye çökünce,
Şeyhelislâm güzel sesini yükseltince,
Hasretli söz yüreklere değerdi,
Ağaçlar da Allaha baş eğerdi.

15

Taşlı Çeşme taşla kumla dolmasın,
Bahçeleri sararmasın solmasın,
Ordan geçen atlı susuz olmasın,
De ki çeşme hayrın olsun akarsan,
Ufuklara humar humar bakarsan.

16

Haydar Baba, dağın taşın yalçını,
Keklik ötüyor arkasında yavrusu,
Kuzuların akı, bozu, karası,
Bir gideydim dağlar dereler boyu,
Okuyaydım çoban döndür kuzuyu.

17

Haydar Baba Sulu Yer'in ovasında,
Pınar kaynar çayın, çimenin gözünde,
Pınar otu yüzer suyun yüzünde,
Güzel kuşlar ordan gelip geçerler,
Halvetleyip pınardan su içerler.

18

Biçin vakti sünbül biçen oraklar,
Öyle bil ki zülfü tarar taraklar,
Avcılar bıldırcını araştırır,
Biçiciler ayranlarını içerler,
Bir pinekleyip sonra kalkıp biçerler.

19

Haydar Baba, köyün güneşi batınca,
Çocukların akşamlığını yiyip yatınca,
Ay buluttan çıkıp, göz kırpınca,
Bizden de bir sen onlara kıssa de,
Kıssamızda çokça gam ve gusse de!

20

İhtiyar nine gece masal söyleyince,
Rüzgâr çıkıp kapıyı bacayı dövünce,
Kurt keçinin şengülünü yiyince,
Ben dönüp bir daha çocuk olaydım,
Bir gül açıp ondan sonra solaydım.

21

Hala Can'ın bal bükmesini yerdim,
Sonra kalkıp elbisemi giyerdim,
Bahçelerde terennümü söylerdim,
Ah kendimi o nazlandırdığım günlerim,
Agaç binip at gezdirdiğim günlerim.

22

Heçi teyze çayda çamaşır yıkardı,
Memmed Sadık evlerini sıvardı,
Hiç bilmezdik dağ mı, taş mı, duvar mı,
Neresi olsa zıplayarak aşardık,
Allah ne hoş gamsız gamsız yaşardık.

23

Şeyhelislâm münacatı söylerdi,
Meşed Rahim cübbeyi giyerdi,
Meşdaceli bozbaşları yerdi,
Biz hoş idik hayrat olsun, düğün olsun,
Fark eylemez ne olacaksa koy olsun.

24

Melik Niyaz tüfeğini atardı,
Atını koşturup çaprazlama vururdu,
Şahin gibi gedik başını tutardı,
Etraflara kızlar açmış pencere,
Pencerelerde ne güzel manzara.

25

Haydar Baba köyün düğününü yapınca,
Kızlar gelinler kına, fitil satınca,
Bey geline damdan elma atınca,
Benim de o kızlarında gözüm var,
Âşıkların sazlarında sözüm var.

26

Haydar Baba pınarların yarpuzu,
Bostanların hıyarı, karpuzu,
Çerçilerin ak nöbet şekeri, sakızı,
Şimdi de yine, damağımda tat verir,
Yitkin giden günlerimden yâd verir.

27

Bayram idi, gece kuşu ötüyordu,
Nişanlı kız bey çorabını örüyordu,
Herkes şalını bir bacadan sokuyordu,
Ah ne güzel adettir şal sallamak,
Bey şalına bayramlığını bağlamak.

28

Şal istedim ben de evde ağladım,
Bir şal alıp, tez belime bağladım,
Gulam'lara koştum şalı salladım,
Fatma teyze bana çorap bağladı,
Han Nene'mi hatırlayıp ağladı.

29

Haydar Baba, Mirzemmed'in bahçesi,
Bahçelerin ekşi, tatlı eriği,
Gelinlerin dizmeleri, rafları,
Hey dizilir gözlerimin rafında,
Çadır kurar hatıralar safında.

30

Bayram olup kızıl balçık ezerler,
Nakış yapıp odaları bezerler,
Raflarda dizmeleri dizerler,
Kızın gelinin fındıkçası, kınası,
Heveslenir anası kaynanası.

31

Bakûcunun sözü, sohbeti, kâğıdı,
İneklerin bulaması, ağızı,
Çarşambanın cevizi, kuru üzümü,
Kızlar der: «atıl matıl çarşamba,
Ayna gibi bahtım açıl çarşamba.»

32

Yumurtayı güzel güllü boyardık,
Çakıştırıp kırılanları soyardık,
Oynamaktan bir defa acaba doyar mıydık?
Ali bana yeşil aşık verirdi,
Rıza bana nevruz gülü dererdi.

33

Nevruz Ali harmanda döven sürerdi,
Bazan inip samanları kürürdü,
Dağdan da bir çoban iti ürürdü,
O zaman gördün eşek ayak sakladı,
Dağa bakıp kulaklarını dikti.

34

Akşam üstü sürü ile gelince,
Sıpaları çekip vururduk bende,
Sürü geçip gidip yetince köye,
Hayvanları çıplak' binip sürerdik,
Söz çıksaydı sine gerip savardık.

35

Yaz gecesi çayda sular şarıldar,
Taşlar kayalar selde aşıp harıldar,
Karanlıkta kurdun gözü parıldar,
Köpekler gördün, kurdu seçip ulaştı,
Kurt da gördün kalkıp gedikten aştı.

36

Kış gecesi tavlaların odası,
Köylülerin oturduğu, yatağı,
Ocakta yanar ateşin yanağı,
Şebçeresi, cevizi, iğdesi,
Köyü kaplar gülüp konuşmak sesi.

37

Şuca teyze oğlunun Bakû hediyesi,
Damda kurduğu semaveri, sohbeti,
Hatırımdadır düzgün boyu, kameti,
Genç ölünün düğünü döndü yas oldu,
Nene Kız'ın baht aynası kırıldı.

38

Haydar Baba, Nene Kız'ın gözleri,
Rahşende'nin tatlı tatlı sözleri,
Türkçe dedim okusunlar kendileri,
Bilsinler ki adam gider, ad kalır,
Güzelden pisten ağızda bir tat kalır.

39

Yaza doğru güneş güneyi dövünce,
Köy çocukları kar topunu sevince,
Kayakçılar dağda kayak kayınca,
Benim ruhum öyle bilin ordadır,
Keklik gibi batmış, kalmış, kardadır.

40

İhtiyar Nene uzatınca işini,
Güneş bulutta eğirirdi iği,
Kurt kocalıp çektirince dişini,
Sürü kalkıp etraflardan aşardı,
Bakraçların sütü aşıp taşardı.

41

Hatçe Sultan hala dişini kısardı,
Molla Bakır amca oğlu tez sinerdi,
Tandır yanıp duman evi basardı,
Çaydanlığımız demir üstünde kaynardı,
Kavurgamız saç içinde oynardı.

42

Bostan bozup getiriyorduk aşağı,
Dolduruyorduk evde tahtayı, tabağı,
Tandırlarda pişiriyorduk kabağı,
Kendisini yiyip çekirdeklerini çıtlatıyorduk,
Çok yemekten tam az kalsın çatlıyorduk.

43

Verziğan'dan armut satan gelince,
Çocukların sesi düşerdi köye,
Biz de bu yanda işitip bilince,
Zıplayarak bir haykırış salardık,
Buğday verip armutlardan alırdık.

44

Mirza Taki'yle gece gittik çaya,
Ben bakıyorum selde boğulmuş aya,
Birden ışık düştü karşı bahçeye,
Eyvah dedik kurttur, döndük kaçtık,
Hiç bilmedik ne vakit küllükten aştık.

45

Haydar Baba, ağaçların yüceldi,
Ama yazık, civanların kocaldı,
Tokluların zayıflayıp takattan düştü,
Gölge döndü, güneş battı, kaş karardı,
Kurdun gözü karanlıkta açıldı.

46

İşitmişim yanıyor Allah çerağı
İşler olmuş mescidinizin pınarı,
Rahat olmuş köyün evi, çocuğu,
Mansur Han'ın eli kolu var olsun,
Nerde kalsa Allah ona yar olsun.

47

Haydar Baba, Molla İbrahim var mı yoksa yok mu?[3]
Mektep açar mı, okuyor mu çocuklar, yoksa yok mu?
Harman vakti mektebi kapatıyor mu, yoksa yok mu?
Benden hocaya eriştirirsin selâm,
Edepli, söz götürmez bir selâm.

48

Hatce Sultan hala gitmiş Tebrize,
Ama ne Tebriz ki gelemiyor bize,
Yavrum kalkın bırakalım gidelim evimize,
Baba öldü birliğimiz dağıldı,
Ne kadar koyun varsa yabana gidip sağıldı.

49

Haydar Baba, dünya yalan dünyadır,
Süleyman'dan Nuh'tan kalan dünyadır,
Oğul doğuran, derde salan dünyadır,
Her kimseye her ne vermişse almıştır,
Eflatun'dan bir kuru ad kalmıştır.

50

Haydar Baba, yar ve yoldaş döndüler,
Bir bir beni çölde bırakıp çekildiler,
Çeşmelerim, çerağlarım söndüler,
Kötü yerde gün döndü, akşam oldu,
Dünya bana Şam harabesi oldu.

51

Amca oğluyla gittiğimiz gece, Kıpçağa,
Ay ki çıktı atlar başladı oynamağa,
Tırmanıyorduk, dağdan aşıyorduk dağa,
Meşmemi Han kır atını oynattı,
Tüfeğini aşırdı şakıldattı.

52

Haydar Baba, Kara Göl'ün deresi,
Huşgenabın yolu, bendi, arkı,
Orda düşer çil kekliğin yavrusu,
Ordan geçer yurdumuzun kendisine,
Biz de geçelim yurdumuzun sözüne.

53

Huşgenabı kötü güne kim atmış?
Seyyidlerden kim ölmüş, kim kalmış?
Âmir Gaffar'ın damını taşını kim almış?
Pınar yine gelip gölü dolduruyor mu?
Yoksa kuruyup bahçeleri solduruyor mu?

54

Âmir Gaffar seyyidlerin tacıydı,
Şahları avlaması, çaprazıydı,
Merde tatlı, nâmerde çok acıydı,
Mazlumların hakkı üstüne titrerdi,
Zalimleri kılıç gibi keserdi.

55

Mir Mustafa dayı yüce boy baba,
Heykelli, sakallı Tolstoy baba,
Eylerdi yas meclisini toy baba,
Huşgenabın yüzsuyu, fazileti,
Mescitlerin, meclislerin gösterişlisi.

56

Mecdüssâdat gülerdi bağlar gibi,
Gürülderdi bulutlu dağlar gibi,
Söz ağzında erirdi yağlar gibi,
Alnı açık, güzel, derin anlardı,
Yeşil gözler çerağ gibi yanardı.

57

Benim babam sofralı bir kişiydi,
El elinden tutmak onun işiydi,
Güzellerin âhire kalmışıydı,
Ondan sonra çarklar dönmüşler,
Muhabbetin çerağları sönmüşler.

58

Mir Salih'in delice hareket etmesi,
Mir Azizin tatlı şahsey gitmesi,
Mir Memmedin kurulması, bitmesi,
Şimdi desek hikâyedir, masaldır,
Geçti, gitti, yitti, battı, dağıldı.

59

Mir Abdul'un aynada kaş yakması,
Uçlarından kaşının akması,
Uzanması, damdan duvardan bakması,
Şah Abbasın dürbünü, hayırla yadedilsin..
Huşgenabın hoş günü, hayırla yâdedilsin

60

Sitare hala çörekleri yapardı,
Mir Kadir de her an birini kapardı,
Kapıp yiyip tay gibi koşardı,
Gülünecek şeydi onun çörek kapması,
Halamın da hamur kepçesinin şaplaması.

61

Haydar Baba, Âmir Haydar neyliyor,
Muhakkak, yine semaveri kaynıyor,
Daha kocalmış alt çenesiyle çiyniyor,
kulak batmış, gözü girmiş kaşına,
Yazık hala, hava gelmiş başına.

62

Hanım hala, Mir Abdulun sözünü,
İşitince eğer ağzını gözünü,
Azraile verir onun kendisini,
Davalarını şaka ile katarlar,
Eti yiyip kafayı vurup yatarlar.

63

Fizze Hanım, Huşgenab'ın gülüydü,
Amir Yahya amca kızının kuluydu,
Ruhsâre artist idi, sevgiliydi,
Seyyid Hüseyin Mir Salih'i taklit eder,
Âmir Cafer gayretlidir, kan salar.

64

Sabah erken sığırtmaçlar gelirdi,
Koyun kuzu damda bacada melerdi,
Hala Can'ım körpelerini belerdi,
Tandırların yükselirdi dumanı,
Çöreklerin güzel kokusu, sıcağı.

65

Güvercinler küme halinde kalkıp uçarlar,
Güneş ışıklarını saçınca kızıl perde açarlar,
Kızıl perde açıp yığıp kaçarlar,
Güneş yükselip artar dağın celâli,
Tabiatın gençleşir cemali.

66

Haydar Baba, karlı dağlar aşınca,
Gece kervan yolunu kaybedip şaşırınca,
Ben nerdeysem, Tahran'da veya Kâşan'da
Uzaklardan gözüm seçer onları,
Hayal gelip aşıp geçer onları.

67

Bir çıkaydım Dam Kaya'nın taşına,
Bir bakaydım geçmişine, yaşına,
Bir göreydim neler gelmiş başına,
Ben de onun karlarıyla ağlardım,
Kışın dondurduğu yürekleri dağlardım.

68

Haydar Baba, gül goncası handandır,
Ama yazık, yürek gıdası kandır,
Hayat bir karanlık zindandır,
Bu zindanın kapısını açan yok,
Bu darlıktan bir kurtulup kaçan yok.

69

Haydar Baba, gökler bütün dumandır,
Günlerimiz birbirinden yamandır,
Birbirinizden ayrılmayın amandır,
İyiliği elimizden almışlar,
İyi bizi kötü güne salmışlar.

70

Bir sorun bu beddualı felekten,
Ne istiyor bu kurduğu tuzaktan
De ki geçirt yıldızları elekten,
Koy dökülsün, bu yer yüzü dağılsın,
Bu şeytanlık kurgusu bir yığılsın.

71

Bir uçaydım bu çırpınan yel ile,
Yarışaydım dağdan inen sel ile,
Ağlaşaydım uzak düşen el ile,
Bir göreydim ayrılığı kim saldı,
Ülkemizde kim kırıldı, kim kaldı.

72

Ben senin gibi dağa saldım nefesi,
Sen de döndür göklere sal bu sesi,
Baykuşun da dar olmasın kafesi,
Burda bir arslan darda kalmış bağırıyor,
Mürüvvetsiz insanları çağırıyor.

73

Haydar Baba, gayret kanın kaynarken,
Kara kuşlar senden kopup kalkarken,
O sarp yalçın taşlarınla oynarken,
Yüksel, benim himmetimi orda gör,
Ordan eğil, kametimi darda gör.

74

Haydar Baba, gece turna geçince,
Köroğlu'nun gözü kara seçince,
Kır atını binip kesip biçince,
Ben de burdan tez gayeye erişmem,
Ayvaz gelip erişmeyince yatmam.

75

Haydar Baba, mert oğullar doğur,
Nâmertlerin burunlarını sürt,
Gediklerde kurtları tut, boğ,
Koy kuzular sere serpe otlasın,
Koyunların kuyruklarını katlasın.

76

Haydar Baba, senin gönlün şâd olsun,
Dünya durdukça ağzın dolu tad olsun,
Senden geçen tanıdık olsun, yabancı olsun,
De ki benim şair oğlum Şehriyar,
Bir ömürdür gam üstüne gam yığar.

Şehriyar

HAYDAR BABAYA SELÂM

II

1

Haydar Baba, geldim ki seni yoklayayım,
Bir daha yatayım kucağında uyuyayım,
Ömrü kovalayayım, belki burda haklayayım,
Çocukluğa diyeyim bize gelsin bir,
Aydın günler ağlar yüze gülsün bir.

2

Haydar Baba, çektin beni getirdin,
Yurdumuza yuvamıza kavuşturdun,
Yusufunu çocuk iken kaybettin,
Koca Yakup kaybolmuşsam da bulmuşsun,
Kovalayıp kurt ağzından kapmışsın.

3

Gidenlerin yeri burda, görünüyor,
Hanım Nenem ak kefenini bürünüyor,
Arkamdadır, nereye gitsem, sürünüyor:
Yavrum geldin mi? Niye böyle geç geldin?
Sabrım seninle güreşti, sen kuvvetli geldin.

4

Benim gördüğüm kervan çatıp göçmüştür,
Ayrılığın şerbetini içmiştir,
Ömrümüzün göçü burdan geçmiştir,
Geçmiş gitmiş gider gelmez yollara,
Tozu konmuş bu taşlara, çalılara.

5

Burda tatlı hatıralar yatmışlar,
Taşlar ile başı başa çatmışlar,
Âşinalığın taşını bizden atmışlar,
Ben bakınca kalkıyorlar, bakıyorlar,
Bir daha yatıp yandırıyorlar, yakıyorlar.

6

Kabilemiz burda kurmuş ocağı,
Şimdi olmuş kurtların kuşların yatağı,
Güneş batınca söner bütün çerağı,
«Bir belde ki orda arkadaş yoktur,
Develerden ve ceylanlardan başka».

7

Zaman geçiyor, ufuklarda toz kalıyor,
Kervan gibi uzaklarda toz salıyor,
Duman geliyor, yürekleri bürüyor,
Yürek diyor : Zaman geçme, aman, dur,
Geçenlerde gözüm var, bir dayan, dur.

8

Zamanın değirmeni dönüyor,
Mahluk onun dişlerine fırlatılıyor,
Bak ki yine beşer nasıl aldanıyor,
Daima fakat neşe umuyor kendisine,
Kabri görüyor, toz kondurmuyor yüzüne.

9

Eskilerin kep kemiği çekilmiş,
Kurtulanın çul çuhası yırtılmış,
Molla İbrahim tam erimiş bitmiş,
Şeyhelislâm yerinde kalmış, kıvraktır,
Nevruz Ali kaçak geçmiş, kahramandır.

10

İhtiyarların yetmiş kefen çürütmüş,
Gençleri dünya gamı susturmuş,
Kızlar gelinler vücutlarını eritmiş,
Rahşende'nin torun tutuyor elini,
Nene Kız'ın damadı, gelini.

11

Çok şükür ki yine geldik görüştük,
Yitenlerden bitenlerden soruştuk,
Küsmüştük de Allah korsa barıştık,
Bir daha görüşme kısmet ola, olmaya,
Ömürlerde fırsat ola, olmaya.

12

Burda hayal meydanları geniştir,
Dağlar taşlar bütün benimle tanıştır,
Görünce beni Haydar Baba konuştu :
Bu ne sestir sen âleme salmışsın,
Gel bir görelim, kendin nerde kalmışsın.

13

Deve tahtıyla bu çaydan çok geçmişiz,
Bu çeşmelerden ne sular içmişiz,
Bu yoncalıklarda kesip biçmişiz,
Keçileri gıdıkladığım günlerim,
Keçi gibi oynakladığım günlerim.

14

Bu harmanda «aradan hayır» oynardık,
Kümeleşip karınca gibi kaynardık,
Yavaş yavaş bahçelere dökülürdük,
Ağaçlardan çelik çomak keserdik,
Bekçinin korkusundan titrerdik.

15

Bu tavlada sarı inek doğururdu,
Hanım Nenem inekleri sağardı,
Ana kokusu damdan duvardan yağardı,
Ben buzağıyı kucaklardım ki kaçmasın,
Derdi: bak bakraç dolsun, taşmasın.

16

Bu damlarda pek çok çizgi çizmişim,
Çocukların aşıklarını yutmuşum,
Kurşunlu baş aşık alıp satmışım,
Çocuk nasıl bir hiç ile neşelenir,
Şimdi bizim gamımızı almıyor dünyalar.

17

Mektep duruyor, çocuklar ders alıyorlar,
Hay yazıyorlar, hay bozuyorlar, yalıyorlar,
Molla İbrahim, kendisi, evi duruyorlar,
Ama bizim arkadaşlardan kalan yok,
Bunlardan bir bizi hatırlayan yok.

18

Bir vakitler bu mektep işler idi,
Bir Müseyyib, bir Memdesen var idi,
Biri öğretmen muavini, biri sporcu idi,
Hoca bizimle oynamağa giderdi,
Kendisi bize oynamak öğretirdi.

19

Dedim yavrum o Memdesen ne olmuş?
Mâlûm oldu, körpe delikanlı ölmüştür,
Ne var ne var, burnundan kan gelmiştir,
Bir yel esiyor, bakıyorsun Memdesen yok,
Bu köyde bir burun kanını kesen yok.

20

Dedim söyleyin Müseyyib'e ne geldi?
Gulam, gördüm, ağlar göz ile güldi,
Dedi o da pahalık düştü öldü,
Dedim yazık bizimle mahsul bölenler,
Bitiminde açlarından ölenler.

21

Bu mektepte şiirin balını tatmışım,
Hocanın ağzından kapıp yutmuşum,
Bazı bir de hocayı aldatmışım,
Başım ağrıyor diyip kaçıp gitmişim,
Bahçelerde gidip gözden kaybolmuşum.

22

Paydos olunca mektepten çıkardık,
Hücum edip birbirimizi sıkardık,
Yolda her ne çıksa vurup yıkardık,
Çocuk deme, ipini koparmış dana de,
Bir dana da deme, elli dana de!

23

Melik Niyaz kayıplara karışmış, yok olmuş,
Emir Aslan kalp sektesi ile yıkılmış,
Herkes kaçmış, bir derede sıkılmış,
Ekmek derdi çıkmış halkın talihine,
Herkes düşmüş kendi canının derdine.

24

Köydür, yazık, çerağ bulmuyor yandırsın,
Göreyim sizin elektriğiniz kalsın merete,
Kim bu sözü erbaplara anlatacak,
Nedir yani bu milletin günahı,
Tutsun sizi göreyim mazlumların âhı.

25

Ne alıyorsa pahalı veriyor fiyatı,
Ucuz fakat ekicinin zahmeti,
Bitenden fazla biçenin ücreti,
Köy çocuğu gidiyor ki yolda çalışsın,
Orda belki şekeri bulsun, dişlesin.

26

Köydür, gelin gibi dünyayı süsler,
Kendi kadını yamayı yamaya ekler,
İğne süsler halkı, kendisi çıplak gezer,
Şimdi de yine çarşafları adi kumaştır,
Çocukların kışın bacağı çıplaktır.

27

Bu bahçede aş teresi ekerdik,
Hay su açıp evleğe göz dikerdik,
Çıkar çıkmaz derip çorbaya dökerdik,
Tere otları kaşıklardan sarkar,
Yağlı desem kuru ağzın ıslanır.

28

Bu yamaçlarda kuzuları yayardık,
Akmasınlar yıldız gibi sayardık,
Kuş kovanı çekip taşa dayardık,
Kuş kovan da öyle bil ki domuzdur,
Kurt uzaktan der muhakkak çobandır.

29

Hanım Nene'min hasta olduğu yıl idi,
Kış var iken fırtınaydı, yel idi,
Kış da çıktı yağış idi, sel idi,
Yükü dengi hay çatıyorduk ki gidelim,
Sel fışkırmış, mecburduk ki dönelim.

30

Nisan geldi biz de düştük yağışa,
Kim başarır seller ile boğuşa,
Hey diyorduk belki yağış diner,
Bala Kişi faytoncumuz gelmişti,
İmamiyye kahvesinde kalmıştı.

31

Bu tarlada gidip gözden kaybolurduk,
Ateş yakıp sütlü mısırları pişirirdik,
Söyleyip gülmek muradına ererdik,
El de gülsün, muradına erişsin,
Yüreklerin yaraları bitişsin.

32

Yükçüler burda yük taşıyordu,
Bu küllükten eşekler tırmanıyordu,
Seller gibi nimet aşıp taşıyordu,
Her ne iş deseydin bir kimseye görürdü,
Can dermanı isteseydin verirdi.

33

Şimdi beşer aç kurt gibi kana susamış
Çömelerek göz parlatıp duralamış,
Bakıyorlar ki görsünler kim yıkılmış,
Dökülsünler onun leşini yırtsınlar,
Herkes bir diş ensesinden koparsınlar.

34

Haydar Baba, sende defineler var,
Dağlar emaneti, hazineler var,
Ama sana benzer de sineler var,
Bu sineler dağlar ile konuşuyor,
Dağlar gibi gökler ile konuşuyor..

35

Bak nerden ben sana saldım nefesi,
Dedim döndür sal âleme bu sesi,
Sen de güzel anka kuşu yaptın sineği,
Sanki kanat verdin yele, rüzgâra,
Her taraftan ses verdiler sesime.

36

Haydar Baba, seni vatan bilmiştim,
Vatan diyip baş kaldırıp gelmiştim,
Seni görüp göz yaşımı silmiştim,
Halbuki tam gamlı gurbet sendeymiş,
Kara zindan, acı şerbet sendeymiş.

37

Kim kaldı ki bize bıyık burmadı,
Alttan alttan bize tuzak kurmadı,
Bir mert oğul bize imdat etmedi,
Şeytanları kucaklayıp gezdiniz siz,
İnsanları çiğneyip ezdiniz siz.

38

Duvar yükseldi, güneş bize vurmadı,
Zindan karardı, göz gözü seçmedi,
Gündüz gözü benim lâmbam sönmedi,
Sel de bastı evimiz dolup göl oldu,
Pek çok zavallının evi dönüp çöl oldı.

39

İlk önce beni istikbal ettiniz,
Sonra dönüp işimde ihlâl ettiniz,
Kendi zannınızca üstadı iğfal ettiniz,
Zararı yok, geçer gider, ömürdür,
Kış da çıkar, yüzü kara kömürdür.

40

Benim yolum muhabbet caddesiydi,
Son sözlerim hakkın iradesiydi,
Muhabbetin elçilik sözüydü,
Yoksa bende bir kimseye garaz yok,
Siyaset adlı bende bir maraz yok.

41

Hak ne diyor, küfre karşı gitmeyiniz,
Nurdan çıkıp zulmet içinde kaybolmayınız,
Fırıldağa topaç gibi bitmeyiniz,
Gördünüz ki olmadı küfrün dibi,
Para da verse, almak için dikmiş cebi.

42

Şeytan bizim kıblemizi çevirmiş,
Allahın dediği yoldan bizi döndürmüş,
Yılanlı çeşmeye bizi göndermiş,
Minnet yüklüyor ki arkınız nehir olmuş,
Biz görüyoruz, sular bize zehir olmuş.

43

Haydar Baba, şikâyetten ne çıkar,
Zulmün evini sabır ve tahammül yıkar,
Derviş olan sabrın elini kuvvetli sıkar,
Gel dönelim, çıkalım Ağa Düzü'ne,
Geçelim yine muhabbetin sözüne.

44

De ki çocuklar birbiriyle iyi geçinsin,
Belki bu kış bir daha dönüp yaz olsun,
Çaylar çimenler ördek olsun, kaz olsun,
Biz de bakıp ferahlanıp bir uçalım,
Kırık dökük kanatları bir açalım.

45

Bu bahçeden erikleri dererdik,
Kış adına çıkıp damda sererdik,
Hay da çıkıp yalandan çevirirdik,
Kış yiyeceğini yazda yiyip doyardık,
Bir hayli de minnet halka yüklerdik.

46

Evler duruyor, ev sahibi yok, kendisi,
Ocakların ancak ışıldıyor koru,
Gidenlerin az çok kalmıştır sözü,
Bizden de bir söz kalacak, ay aman,
Kimler bizden söz açacak, ay aman,

47

Bizden sonra kürsülerin etrafında,
Köyün masallarında, söz ve sohbetinde,
İhtiyar nenenin çakmağında, kavında,
Haydar Baba kendisini katar sözlere,
İçki gibi mahmurluk verir gözlere.

48

Âşık der ki bir nazlı yar var imiş,
Aşkından tutuşup yanar var imiş,
Bir sazlı sözlü Şehriyar var imiş,
Ateşler sönmüş, onun ateşi sönmemiş,
Felek dönmüş, onun çarkı dönmemiş.

49

Haydar Baba, alçakların köşk olsun,
Bizden sonra kalanlara aşk olsun,
Geçmişlerden gelenlere meşk olsun:
Evlâdımız mezhebini inkâr etmesin,
Her içi boş sözlere aldanmasın.

Şehriyar

ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

Yiğit oğlum, tatlı sözlü Şehriyar,
Olsun sana dünya boyunca baht, yâr.
Kendi elimde olsa benim ihtiyar,
Yolunun üstüne elvan çiçek serperim,
Baş eğerim, dudaklarını öperim.

2

Yıldırımlar benim başımda çaktı,
Seller sular eteklerimden aktı,
Nâmerd olan durup uzaktan baktı,
Merd oğullar kendisini vurdu sellere,
Götürsünler selâmımı ellere.

3

Eller bilir, sen bir güzel gülümsün,
Sünbülümsün, gülümsün, bülbülümsün,
Keskin kılıç gibi keskin dilimsin,
Sensin benim arkam elim Şehriyar.
Sen olmasan kırılır belim Şehriyar.

4

Kekliklerin küme küme uçarlar,
Gökten geçen kuşlara yol açarlar,
Avcıdan ceylanlarım kaçarlar,
Olamasın hatâ görmüş, avcılar,
Dağlara taşlara ses salmasın imdatçılar.

5

Her esen yel çardakları yıkamaz,
Kar gitmese yerden çiçek çıkamaz,
Hiç bir mengene kara gün gibi sıkamaz,
Bir yürek ki gamla dolu dağ olsun,
Ne çıkar, dört bir yanı bağ olsun.

6

Çok görmüşüm aydın günler, dumanlar,
Yazlar kışlar, aylar yıllar, zamanlar,
Geçer gider iyilikler kötüler,
Perişanlık sonra yara kapatmaz,
İnsan olan iyiliği yitirmez.

7

Ayrılığında yüreğimi dağladım,
Güller çiçekler güldi, ben ağladım,
Ama sana bir deste gül bağladım,
Verdim onu burdan geçen yellere,
Benden alıp dağıtsınlar çöllere.

Mehemmed Hüseyin Sahhaf Cennetîmegam

HAYDAR BABANIN DİLİNCE ŞEHRİYÂRA

1

Aleykümesselâm Şehriyar Ağa,
Çoktandır kaçmıştın bizden uzağa,
Ayak basmaz idin bizim konağa,
Civanlık devrinden bu çağa değin,
Sen hiç bizi böyle yad etmez idin.

2

Ne oldu ay oğul sen birden bire,
Unuttuğun eli getirdin hatıra,
Çağlayan sulara, esen yellere,
Bu koca Haydara eyledin selâm,
Lûtfun ziyade olsun aleykesselâm.

3

Ne kadar tatlıymış senin bu dilin,
İşitir işitmez bu sesini elin,
İhtiyar, genç, küçük çocuk, kız, gelin,
Seni dinlemeğe koştular çöle,
Anam kurban olsun bu tatlı dile.

4

Fars kızları şaşırtmıştı yolunu,
Ki Farsçaydı bütün şiirin, gazelin,
Haydar Baba yurdunda bir güzelin,
Aşkına bir kalem yürütmezdin hiç,
Farsça yazmaktan doymazdın hiç.

5

Tahran güzelleri yolunu ayırdı,
Gönlünü alıp seni geç bıraktı,
Söyle bakayım ya felek seninle ne yaptı,
Dönemeç varmış, dönme varmış bilmedin,
Ayrılık var, ölüm varmış bilmedin.

6

Şimdi bizi yeni gelip buluyorsun,
Gönlümüze korlar koyup yakıyorsun,
Hasret ile geçenlere bakıyorsun,
Görüyorsun ki sular akıp gidiyormuş,
Doğan ihtiyarlayıp ölüp yitiyormuş.

7

Çok da verme sıkıntı kendi gönlüne,
Şefkatlidir her baba kendi oğluna,
Dönmüşsün şimdi mademki sen yoluna,
Buyur göz üstünde yerin var,
Elin seni sevinç ile karşılar.

8

Selâm eyler bütün elimiz sana,
Bahçemiz, bağımız, gülümüz sana,
Uzun müddet susan dilimiz sana,
Söyle bakalım, söyleyecek daha neyin var,
Yazık ki sen geç dil açtın Şehriyar.

9

Küçük çocuk yeni konuşmaya başlayınca,
Ayrı bir tatlılık olur dilinde,
Lezzeti var ağlayınca, gülünce,
Şimdi ki dil açtın, susma, ağla, gül,
Kötü söyle, iyi söyle, dağla, gül.

Cebbar Bağçeban

AZİZ ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

Yine de ilhamım aşıp taşıyor,
Yine gönül benimle fısıldaşıyor,
Öz yürek dostunu soruşturuyor,
Selâm olsun sana aziz Şehriyar,
Adınla iftihar ediyor bütün bu diyar.

2

Sen şiir âleminin sazı sözüsün,
Yaratan elisin, gören gözüsün,
Sen şiirin mânası, şiirin özüsün,
Gönüller dostusun, uzun yıllardan,
Hiç bir zaman düşmemiş adın dillerden.

8

Sen Fars şiirinde mektep yarattın,
Gazelde yüce bir makama eriştin,
Şiirin ilâhesini tahta çıkarttın,
Kapladı şöhretin bütün İranı,
Ne yalnız İranı, belki dünyayı.

14

Böyledir doğmalık, böyledir ana,
Başkasının kanı hiç bir zaman karışmaz kana,
Dizisinden ayrı düşünce suna,
Kim bakar kaydına, kim onu gözler,
Avcıların kurşunu bağrını deler.

15

Diyorlar ki bir gün şefkatli anan,
Çocuk iken sana sözler öğreten,
Demişti şiirini işittiği zaman;
«Dilsizlerin analar dilini bilirken,
Oğlumun anlamıyorum şiirlerini ben».

16

«İstiyorsan anlayayım sözünü,
İftihar edip öpeyim o gül yüzünü,
Sözlerinde, bakıp göreyim kendini,
Şiirlerini benim konuştuğum dilde yaz,
Bırak açılsın yüreğinde bahar, yaz.»

26

Bulutlar altında ayın çıkması,
Göz kırpıp her bir yana bakması,
Suya düşüp boğulması, akması,
Bak ne güzel bedia yaratmışsın,
Gerçekten de mucizeye çatmışsın.

27

Sen sözleri inci gibi dizmişsin,
Göz yaşı gibi kirpiklerden süzmüşsün,
Söz gülünün en güzelini koparmışsın:
«Ak bulutlar gömleklerini sıkınca»
Bu söz söylenmemiş hiç bir zamanda.

28

Şiirinin pınarı kaynayıp taşıyor,
İnsan hayret ediyor, akıllar şaşıyor,
Gerçekten, şairlik sana yakışıyor,
Sözün, şiirin kemalini gösteriyor,
Türk dilinin büyüklüğünü gösteriyor.

30

Ama bence fırsatlar bitmemiş,
Oynanmamış aşıklar yutulmamış,
Nöbetimiz duruyor, yer tutulmamış,
Balığı ne zaman tutsan tazedir,
Kış gecelerinin arkası yazadır.

31

Yüreklerin sazını sen dillendirdin,
Gizli nağmeleri sen güllendirdin,
Bir daha bu sözü sen bellendirdin:
Türk dilinde yüce mâna beslenir,
Nasıl ki tufanda deniz seslenir.

32

Gezdin diyarının bahçesini, bağını,
Yeşil çimenlerini, deresini, dağını,
Ekici evlerini, bostan çardağını,
Gördün ki ne güzel yurttur bu diyar,
Yüreğin sevdiği eli, zengin dili var.

33

Bu dilde her ne ki istedin, dedin,
Kendi dilimizin çerezini yedin,
Diye biliyoruz biz bu dilde dolaşın,
Görün, geniş, derin, yüce bir dildir,
Devirlerden kalmış koca bir dildir.

35

Sen ana yurdumun tatlı dilisin,
Onun bahçesinde açan gülüsün,
Sen Azerbaycanın asil elisin,
İyi bil ki seni biz unutmayız,
Seni atıp başkasını tutmayız.

39

Şairim Şehriyar, bir daha konuş,
Konuş kardeşlere, dostlara konuş,
Eline, ülkene, yurduna konuş,
Konuş, bırak hayalin kanatlansın,
Şeyda bülbül gibi âvâza gelsin.

41

Şairim, çekinme vefadan konuş,
Aşktan, sevgiden, sefadan konuş,
Şereften, namustan, hayadan konuş,
Konuş Alişah'tan, Dede Kerem'den,
Yaz Aşık Garip'ten, yaz Şahsenem'den.

43

Konuş vatanının geçenlerinden,
Kılıç gibi düşmanı biçenlerinden,
Şereflilik badesi içenlerinden,
Atropat'lar gibi meşhur hükümran,
Şah İsmail'ler gibi büyük kahraman.

87

Gel, aziz şairim Hakka dayanalım,
Gel, insafa, adalete inanalım,
Ne zamana kadar sitem ateşiyle yanalım,
Gel, dediğin gibi kurtları boğalım,
Nâmertlerin burunlarını ovalım.

91

Gel, vatan aşkıyle biz arkalanalım,
İnsanlığın kemendine bağlanalım,
Muhabbetin ateşiyle alevlenelim,
Âşık yanmasa yâra erişmez,
Neşter vurulmasa yara bitişmez.

92

Dolanalım başına şanlı vatanın,
Gezelim gülistanını, yeşil çimenliğini,
Besleyelim süslü bağını, gülşenini
Hayat kara zindan olmasın,
Güllerimiz sararmasın, solmasın.

Coşkun

ŞEHRİYÂRA TÂZİM

5

Söz ustası, keskin sözlü Şehriyar,
Tatlı dilli, şiiri tuzlu Şehriyar,
Mecnun gibi âşık gözlü Şehriyar,
Ateşte yanan, yürek korlu Şehriyar,
Azerbaycan eder seninle iftihar,
Senin gibi oğul ana vatan az doğurur.

10

Rüzgâr kesilip sulu sepken başlayınca,
Lime tavuk kermeliği eşince,
Un çorbası tandır üstünde pişince,
Onu yiyip doyup karnınız şişince,
Kendi yanınızda beni de bir yâd edin,
Gurbet yerde yüreğimi şâd edin.

15

İt kışkırtıp boğuşturduğum günlerim,
Lârî horoz dövüştürdüğüm günlerim,
Çocukları güreştirdiğim günlerim,
Çarçamura bulaştırdığım günlerim,
Çocukluğun nesini söylüyeyim, neresini,
Bırakalım kalsın, açmıyalım hiç arasını.

18

Ateşbeğli bundan fazla becermez,
İyi çırak ustasına kabarmaz,
Ayrı dilde hiç bir zaman şöhret yapmaz,
Acemi olan atı hızlı koşturamaz,
Koy desinler bunu diyen deliydi,
Varım budur, yoktan veren Aliydi.

27

İnsan olan uyanık durur, uyumaz,
Devesini her neresi olsa hıhlamaz,
Ceylanları ormanlarda oklamaz,
Dost yerine başkalarını yoklamaz,
Biz tanırız ağzı eğriyi uzaktan,
Asılmayız kurt çürütmüş budaktan.

28

Özür diliyorum, çok konuştum, bağışla,
Acı söze çok yanaştım, bağışla,
Büyük işe çabuk karıştım, bağışla,
Türk diliyle geç barıştım, bağışla,
Arzum budur, ben geleydim Tebrize,
Veya göreydim gelmişsin bir gün bize.

29

Geçeceği yazsam büyük kitaptır,
Yürek deme, ateş üstünde kebaptır,
Sıkıntıdır, kan kustudur, haraptır,
Dök ha döktür, kaç ha kaçtır, azaptır,
Ağ kuranlar bizi düşürdü kemende,
Can aldılar kanımızı emince.

Nüsrettullah Fethi

SEYYİD MEHEMMED HÜSEYİN ŞEHRİYAR

1

Alkış sana bu ülkede ey Şehriyârımız,
Ey parlayan yıldızımız, ey iftihârımız!
Ey fahrımız dil üstünde bugün eyle bir kıyam,
Hak bizimledir bu doğru işte yoktur bir kelâm,
Şiirin ile şerefle verilsin gerek devam,
Her millet eyliyor kendi diline şimdi ihtiram,
Yoktur niçin dil itibarına ihtiyârımız
Yahut yok niçin medarlar içre medârımız

2

Eller azizi, ülke azizi, beşer gülü,
Sensin bu halka doğrusu istekli, sevgili,
Bazan gülü bu ülkemizin bazan bülbülü,
Çeh çeh vurunca ateşli dudağın bizim dili,
Sükûn buluyor yürekte olan âh ü zarımız,
Ey Şehriyârımız, bizim ey iftihârımız.

3

Haydar Baban ne zamandır bu halk ile söyleşiyor
Elden ele geçiyor, gün günden şirinleşiyor,
Yarın gülüyor bakınca, rakibin kıskanıyor,
Kim kendisini aziz tutarsa âhir zelilleşiyor,
Seninle ferahlanıyor daha şimdi diyarımız,
Ey fahrımız Mehemmed Hüseyin Şehriyârımız.

4

Sensin şiir ve gazelin hüdası, ey aşk esiri,
Sensin hülâsa aşk mektebine aşk kâtibi,
Sen gerçi gösteriyorsun kendini aşk fakiri,
Sensin cihana aşkta aşkın büyük şahı,
Sensin aşk diyarında üstad ve yârımız,
Ey parlayan yıldızımız, ey iftihârımız.

5

Tarihe bak ferahlıkla göze al diyarını,
Tarih boyu şerefliliğini, iftiharını,
Gör kim düşürüyor ayağa senin itibarını,
Göster cihana şimdi o gayret damarını,
Ey Şehriyârımız, bizim ey iftihârımız,
Ey parlayan yıldızımız, ey Şehriyârımız.

Ali Tebrizî

GRAMER

HÊYDER BABAYA SELÂM

1

1. *Hêyder* « Haydar » < *Ḥaydar*

Bu has isimde dikkati çeken ilk husus kelimenin ince olmasıdır. Aslı kalın vokalli olan kelime, Osmanlı sahasında da kalın vokalli söylendiği halde, Azeri Türkçesinde *Hêyder* şekline geçmiştir. Bu, Azeri Türkçesinin belirli bir hususiyetini göstermekte ve aynı zamanda Azeri sahası ile Osmanlı sahası arasındaki belli başlı fonetik farklardan birinin işaretini teşkil etmektedir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen bir fonetik ayrılık, yabancı asıllı kelimelerin telâffuzu ile ilgilidir. Osmanlı sahasında kalın olarak söylenen kısa vokalli yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilde söylenir. Bunun sebebi ve mahiyeti şudur: Arapçada ve esas itibariyle Farsçada üç vokal vardır. Bu vokaller *a, u, i* 'dir. Her iki dilde de bunların hem uzunları, hem kısaları mevcuttur. Arapça ve Farsça kelimeler Türkçeye geçerken işte bu vokallerin uzunları aynen *a, u, i* olarak kendilerini muhafaza etmiş, kısaları ise umumiyetle değişmiştir. Bu değişmede kısa *a e* olmuş, kısa *u ü* olmuş, kısa *i* ise bazan *ı* olmuştur: *machûl - meçhûl, farah - ferah, tarcih - tercih, rank - renk, dard - derd, mard - merd, şukr - şükr, hurr - hürr, hukm - hükm, gul - gül, pusar - püser, gufta - güfte, rizâ - rızâ, sidk - sıdk* misallerinde olduğu gibi. Görülüyor ki kısa *a* ve *u*' nun Türkçeye geçerken *e* ve *ü* 'ye dönmesi umumî bir kaide halindedir. Fakat bu kaidenin bazı istisnaları vardır. Eğer kelimede kalınlığı muhafaza edecek bir kalın konsonant varsa, o takdirde kısa kalın vokal de muhafaza edilmektedir: *aşk, kadr, baht, taht, ma'mur, usûl, ufk, mahabbet - muhabbet, mahkûm* misallerinde olduğu gibi. Osmanlıcada, Osmanlı sahasında, Türkiye Türkçesinde kaide budur. İşte Azeri Türkçesi kalın

konsonantların sebep olduğu bu istisnaları kabul etmemekte, kısa vokallerin inceltilmesi kaidesini bütün kelimeler için umumîleştirerek tam tatbik etmektedir. Bu yüzden Osmanlı sahasında kalın telâffuz edilen kısa vokalli yabancı kelimeler Azeri Türkçesinde ince şekilleri ile söylenmektedir: *aşk - êşk, Hasan - Hesen, Ali - Eli, sabır - sebir, tahammül - tehemmül, bah̲t - beh̲t, muhkem - möhkem, ufuk - üfüġ, zulüm - zülüm, Muhammet - Mehemmed, umûmî - ümûmî, mahkeme - mehkeme, cumhûriyet - cümhûriyet, Haydar - Hêyder, Ca'fer - Cefer* misallerinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde yabancı asıllı kelimelerin kısa vokalleri, ancak kelimede ayrıca bir uzun vokal varsa ve kelime artık iyice Türkçeleşmişse, kalın olabilir: *Zaman, bahar, rahat, marak, harap, kurban, gulam* misallerinde olduğu gibi. Bugün bu tabiî Türkiye Türkçesinde de böyledir. Osmanlıcada eskiden *zemân, behâr, râhet* gibi kaideye paralel telâffuzlar mevcuttu. Hülâsa, Azeri Türkçesi yabancı asıllı kelimelerdeki kısa vokallerin Türkçede inceltilmesi sistemini umumîleştirdiği için *Haydar* kelimesi *Hêyder* şeklindedir. Azeri Türkçesinin, aşağıda bazı misallerini göreceğimiz Türkçe kalın kelimeleri inceltmiş olmasında da belki bunun tesiri vardır.

Hêyder kelimesindeki ikinci hususiyet ilk vokalin kapalı *e* olmasıdır. *a* vokali burada *e* olmamış, kapalı *e* olmuştur. Bunun sebebi tabiî *y* tesiridir. *i* vokaline yakınlığı dolayısiyle *y* konsonantı yanındaki açık vokali kapalı vokal yapma temayülündedir. *i* veya kapalı *e* vokalini açık *e* vokaline tercih eder. Bu açıklık - kapalılık asimilasyonu yalnız bir Azeri hususiyeti değil, Türkçenin umumî bir temayülüdür. *hey, ey, eyle-* gibi kelimeler hep kapalı *e* ile söylenir. Yalnız Azeri Türkçesinde bu kapalı *e* temayülü daha barizdir denebilir: *bêyle - bêle, êyle - êle, ġêyit* kelimelerinde olduğu gibi.

Hâydar kelimesinin *h*'sine gelince, kelimenin aslındaki *ha* sesi tabiî bütün Türkçede normal Türk *h*'sine dönmüştür.

Hêyder Baba Tebriz civarında, Şehriyâr'ın memleketi olan Huşgenab kasabasının veya köyünün yanında bulunan bir dağın adıdır, yani bir yer ismidir.

2. *ildırımlar* « yıldırımlar » < *yıldırım-lar*

Türkçede kelime başında bir *y* düşmesi hadisesi vardır. Bu eskiden beri bir çok devrelerde ve şivelerde görülen bir hadisedir: *yınan-* > *inan-, yinçü* > *inci, yılkı* > *ılkı, yıd* > *ıy, yultuz* > *ulduz* misallerinde olduğu gibi. Başta *y* düşmesi umumiyetle dar vokallerin önünde vuku bulur. Çok nadir olarak geniş vokallerin önünde de rastlanabilir. Bu hadise umumî

Türkçe için bir temayül mahiyetindedir ve misalleri çok fazla da değildir. İşte Türkçedeki bu temayül Azeri Türkçesinde genişleyerek bu sahanın bir hususiyetini teşkil eden umumî bir kaide haline gelmiştir. Zaten umumiyetle böyle olmakta, umumî Türkçedeki bir temayül bir şivede yaygınlaşarak bir kaide haline gelmektedir. Azeri Türkçesinde de Türkçenin eskiden beri görülen bu ses hadisesi umumîleşerek benzer kelimelere otomatik olarak sirayet eden bir şive hususiyeti, bir dil kaidesi haline gelmiştir. Gerçekten bugün dar vokalin başında bulunan *y* 'ler Azeri Türkçesinde geniş ölçüde düşürülmektedir. Bu düşme sebebiyle ikinci bir hadise daha olmaktadır ki o da *ı* vokalinin *i* 'ye dönmesidir. *ı* vokali normalden kısa bir vokal olduğu için kelime başında kalınca baş vokalin ve ilk hecenin yükünü taşıyamamakta ve yerini *i* 'ye bırakmaktadır: *yınan-> ınan-> inan-* misalinde de olduğu gibi. Azeri Türkçesinde *y* düşmesi ile beraber bu değişiklik geniş ölçüde vuku bulmakta, böylece bir çok tek heceli kalın kelime veya kalın kelimenin ilk hecesi incelmektedir. *yıl > il, yılan > ilan, yılkı > ilḫı, yüz > üz, yüzük > üzük', yukarı > uḫarı, yük > ük', yit- > it-, yiğirmi > iyirmi, yıl- > il-, yılgın > ilgın* gibi misallerde hep Azeri Türkçesindeki bu düşme ve değişmeyi görüyoruz. Aşağıda da bunun bir çok misallerini göreceğiz. İşte *yıldırım* kelimesi burada onun için *ildırım* şeklindedir. *-lar* tabiî, çokluk ekidir.

3. *şaḫ̌anda* « çakınca, çaktıkta » < *şaḫ- anda*

Bu kelimenin kökünde evvelâ bir *ḳ* > *ḫ* değişikliği vardır. Bu değişiklik yeni değil, eskiden gelen bir değişikliktir ve Eski Anadolu Türkçesine kadar çıkar. *ḳ* > *ḫ* değişikliği Eski Türkçe devresinden sonra ortaya çıkmış ve Batı Türkçesinin ilk devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde kelime içindeki ve sonundaki bir çok *ḳ* 'lar *ḫ* 'ya dönmüştür. Azeri ve Osmanlı Türkçelerinin müşterek ana devresi olan Eski Anadolu Türkçesinde bu *ḳ* — *ḫ* bakımından durum ortadadır. Hem *ḳ*, hem *ḫ* vardır ve değişiklik inkişaf etmektedir. Devrenin sonuna doğru Azeri sahasında *ḫ* 'lar, Osmanlı sahasında *ḳ* 'lar ağır basmağa başlamıştır. Zaten Batı Türkçesinin bu iki dairesinin, Azeri ve Osmanlı Türkçelerinin tohumları evvelce de söylediğimiz gibi Eski Anadolu Türkçesindedir ve müşterek devre sonunda filizlenmeğe başlamıştır. Bu ilk müşterek devreden sonra farklar belirmeğe başlamış ve böylece Azeri ve Osmanlı daireleri meydana gelmiştir. İşte farklılaşma sırasında, Eski Anadolu Türkçesinin karışık kullanışından, iki şekilliliğinden Azeri Türkçesi bir şekli, Osmanlı Türkçesi diğer şekli alarak umumileştirmiştir.

ḳ — ḫ meselesinde de Azeri Türkçesi *ḫ* 'yı, Osmanlı Türkçesi *ḳ* 'yı umumileştirmiştir. Öyle ki bugün Azeri sahasında, kelime içindeki ve sonundaki bütün *ḳ* 'lar *ḫ* 'ya dönmüştür : *yaḫın, çıḫdı, baḫ, yataḫ* misallerinde olduğu gibi. Artık *ḳ* sesi Azeri Türkçesinde hiç yoktur. Buna karşılık tabiî Osmanlı sahası da tamamiyle *ḳ* 'ya dönmüştür. Böylece bugün Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki belirli ses farklarının başında bu *ḳ — ḫ* ayrılığı gelmektedir. Ve *ḫ* Azeri Türkçesinin temel hususiyetlerinden birini teşkil etmektedir.

şaḫ- kökündeki ikinci mesele baştaki *ş* sesidir. Burada iki ihtimal vardır. Birincisi bu sesin bir *ç* > *ş* değişikliği ile ortaya çıkmış olmasıdır. Türkçede bir *ç — ş* değişikliği vardır. *ç* ve *ş* sesleri birbirine çok yakın iki sestir. Her ikisi de damak diş konsonantıdır. Her ikisi de sedasızdır. Teşekkül noktaları aynıdır. Yalnız *ç* süreksiz, *ş* sürekli konsonanttır. Onun için bir temas derecesi asimilasyonu ile ,açıklık benzeşmesi ile *ç*, kendisinin süreklisi, açık şekli olan *ş* 'ye dönmektedir. Konuşma dilinde bir çok *ç* bu şekilde *ş* gibi söylenir. Azeri Türkçesinde işte bu *ç — ş* değişikliği daha belirlidir: *kaçtı — gaşdı, geçti — geşdi, kaç — gaş, ağaç — ağaş* misallerinde olduğu gibi. Buradaki *ş* de bu şekilde *ç* 'den gelebilir. O takdirde *çak-* fiilinin değişmiş şekli ile karşı karşıyayız demektir. Zaten *şaḫ-* da « çakmak » manasındadır.

İkinci ihtimal *şaḫ-* 'ın *çak-* 'tan gelmediği, bunların aynı manadaki aynı kelimenin iki ayrı şekli olduğudur. Bu da mümkündür. Zira *çak-* kökü bir ses taklidi fiilidir. Şivelerde ve ağızlarda aynı ses taklidinin farklı seslerle değerlendirildiği, bu sebeple aynı ses taklidinin değişik kelimelerle karşılandığı her zaman görülen bir haldir. Birinin *parıl, parılda-* dediğine diğeri *pırıl, pırılda-*, birinin *lapa lapa* dediğine, diğeri *yapa yapa*, birinin *kas kas* dediğine diğeri *kıs kıs*, birinin *çat* dediği tokat sesine diğeri *şak*, birinin *çağıl, çağla-* dediğine diğeri *şakıl, şakılda-* diyebilir. Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında da böyle ses taklidi kelime farkları görülmektedir. Burada da şimşeğin çıkardığı sesin Osmanlı sahasında kuvvetli bir *çak*, Azeri sahasında ise kuvvetli bir *şak* şeklinde duyulduğu ve değerlendirildiği pekâlâ düşünülebilir. Ses taklitlerindeki bu *ç — ş* farkının Osmanlı ve Azeri sahalarında mevcut olduğunu aşağıda da başka misallerde göreceğiz. Bu durumda ayni hareketin Osmanlı Türkçesinde *çak-*, Azeri Türkçesinde *şaḫ-* fiili ile karşılandığını düşünebiliriz. Yalnız tabiî *çak-* 'ın daha umumî ve aslî olduğunu unutmamak lâzımdır. Öte yandan Kamus-ı Türkî 'de *çak-* şekli de *şak-* şekli de vardır. Bu da üzerinde durulacak bir noktadır.

-anda, -ende Azeri Türkçesinde bugün tipik bir gerundium ekidir. Bu ekin *-an, -en* partisip eki ile *-da, -de* lokatif ekinin birleşmesinden meydana

geldiğini biliyoruz. *-an, -en* ve onun aslı olan *-ġan, -gen* partisibinde eskiden bir hareket ifadesi de vardı. Bugün Türkiye Türkçesinde yalnız vasıf ifadesi kalmıştır ve bu fonksiyonu ile sadece partisip yapmaktadır. Halbuki eskiden bu ekin « *-dık, -dik* » şeklinde bir hareket ifadesi de vardı : *adam yiyen ekmek* « adamın yediği ekmek » misalinde olduğu gibi. İşte *-an, -en* partisibinin bu ifadesi Azeri Türkçesinde bugün de yaşamaktadır. *-da, -de* lokatif ekini alınca birlikte bir gerundium, bir hareket hali fonksiyonuna sahip olmaları da partisip ekinin bu ikinci ifadesinden çıkmaktadır. Böylece *yapanda, gelende* « yaptıkta, geldikte » mânasını ifade etmektedir. *-anda, -ende* « -dıkta, -dikte » manasına geldiğine göre, « -dıkta, -dikte » de « -ınca, -ince » gerundiumuna tekabül ettiği için, *-anda, -ende -ınca, -ince* gerundiumunun yerini tutmuş olmaktadır. Gerçekten bugün Azeri Türkçesinde *-ınca, -ince* gerundiumu yoktur, onun yerine *-ande, -ende* kullanılmaktadır.

Azeri Türkçesinde bu gerundiumlaşma şüphesiz yeni bir hadise değildir. Türkçede çok eskiden beri oluşan ve diğer Türk şivelerinde de görülen bir kullanıştır. Azeri Türkçesinin daha başından itibaren bunu görmek mümkündür. Nitekim Fuzulî'nin meşhur murabbaındaki şu mısra hemen akla gelmektedir :

Dirildikçe sek-i kûyun ölende hâk-i pâyındır.

-an, -en partisipinin bu gerundium fonksiyonu bugün çok belirsiz olarak Türkiye Türkçesinde de bir kullanış tarzında kendisini hissettirmektedir: *yapana kadar, gelene kadar* gibi misallerdeki « yapıncaya, gelinceye » ifadesi bir gerundium fonksiyonundan başka bir şey değildir.

Partisipin gerundiumlaşmasını *-dık, -dik* partisipinde Türkiye Türkçesinde de açık şekilde görmekteyiz. Bu partisipin gerundium fonksiyonu eskiden beri kullanış sahasında görülen bir husustur. Eskiden lokatifle *gitdükde, geldükte* şeklinde kullanılışı bir « gidince, gelince » gerundiumu idi. Eşitlik eki almış olan *-dıkça, -dikçe* şekli ise bugün de tam bir gerundium eki durumundadır. Fakat bu devamlılık ifade eden bir gerundiumdur.

4. *sêller* « seller » < *sêl-ler*

sel kelimesi Azeri Türkçesinde kapalı *e* iledir. Gerçi Türkiye Türkçesinde de bu böyledir. Fakat İstanbul Türkçesinde aslında kapalı *e* yoktu. Ancak bugün Anadolu ağızlarının tesiriyle kapalı *e* İstanbul Türkçesine de girmiştir. Bu sebeple kapalı *e* Türkiye Türkçesinde belli belirsiz bir durumdadır ve bugün yazıda da ayrıca belirtilmez. Dilciler dışında kapalı ve açık *e* 'ler pek tefrik de edilemez. İstanbul Türkçesine dayanan Osmanlı sahasının

bu belli belirsizliğine, bu hafif kapalı *e*'lerine mukabil, denilebilir ki Azeri Türkçesinde kapalı *e*'ler daha belirlidir. Ayrıca Osmanlı sahasında olmayan kelime ve şekillerde de kapalı *e* vardır: *Hêyder* misalinde olduğu gibi. Onun için metnimizde kapalı *e*'lere işaret ettik. Böylece karışıklık ve yanlış anlaşılmaların önüne geçilmiştir.

-ler çokluk ekidir.

5. *şakġıldıyup* « çağıldayıp, çağlayıp » < *şakıl-da-y-up*

Burada yine ses taklidi bir kelime ile karşı karşıyayız. Suyun çıkardığı sese verilen ad burada *şakıl*, Osmanlı sahasında *çağıl* şeklindedir. Bu iki kelime ya aynı kelimenin iki şivede, iki ağızdaki birer şeklidir, veya aynı sesi karşılayan iki ayrı kelimedir. Eğer iki ayrı kelime ise o zaman « şakıldayıp » diye tercüme etmek lâzımdır. Osmanlı sahasında su sesi için *şakırda-* fiili de vardır. Bu fiil *şakır* kelimesine dayanır ve *şakır şakır* tekrarı su için, bilhassa yağmur için çok kullanılır. Fakat bunda umumiyetle bir fıskıye, serpinti ve damlama sesi vardır. *şakılda-* ise gürültüyle, gürül gürül akan coşkun bir su sesidir ki Osmanlı sahasında bunun karşılığı *çağılda-* ve *çağla-* şeklindedir. Kelimenin Kâşgarlı'daki şekli de bu bakımdan çok dikkate değerdir. Kâşgarlı'da *çagıla-* ve *şagıla-* aynı kelime olarak gösterilmiştir. Yani *-a-* fiil yapma ekinden önceki *çagıl* ve *şagıl* isminin aynı olduğu, ayni kelimenin değişik söylenişleri olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda kelimede bir *ç* — *ş* değişikliği olduğunu kabul etmek ve *şakılda-*'yı *çağılda-*'nın Azeri Türkçesindeki şekli gibi görmek mümkündür. Ancak aşağıda da göreceğimiz gibi *çağla-*, *çağıl* ses taklidi de Azeri Türkçesinde vardır. Üstelik *çağıl*'da *ğ*, *şakıl*'da *k* sesi vardır. Onun için Osmanlı ve Azeri sahasındaki bu sel su sesi taklidinin aynı kelimenin ayrı şekilleri olduğunu düşünmek yerine, ayni mânayı karşılayan iki ayrı kelime olduğunu kabul etmek her halde daha doğru olacaktır.

Şakıl kelimesi burada *şakkıl* şekline geçmiştir. Bu bir Azeri hususiyetidir. Azeri Türkçesinde belirli bir ikizleşme temayülü vardır: *yeddi, sekkiz, dokkuz, sakkız, bazlammaç, yapammadı* misallerinde olduğu gibi. Burada da böyle bir ikizleşme vardır. Kelimenin içinde *ḳ* sesini muhafaza eden şey de bu ikizleşmedir. *ḳ*'ların tamamiyle *ḫ*'ya veya *ġ*'ya dönmüş olması karşısında buradaki *kaf* yazılışının da *ġ*'yı gösterdiği ve kelimenin *şaggıl* şeklinde olduğu akla gelebilir. Ve kelime Kaşgarlı'daki *şagıla-* şekline de bağlanmış olur. Fakat *şaggıl* yerine *şaḳḳıl* ikizleşmeye daha uygundur. *ġ* ikizleşmesinin misali pek yoktur. *ḳ* ikizleşmesi ise çoktur. Ayrıca kuvvetli bir

tabiat taklidi seste hece sonunda sedasız konsonantın bulunması, *şaġ* yerine *şaķ* telâffuzu daha normaldir. *kaf* yazılışı dolayısiyle imlâdan pek anlaşılamayan, Azerilerin telaffuzunda da pek belirli olmayan bu kelimedeki *ķ* — *ġ* meselesinde, birinci sesin *ķ* olduğu açıktır. Yalnız ikinci konsonantın *ķ* 'lığı çok zayıftır ve *ġ* telâffuzu daha hakimdir. Yani kelime *şakkıl* yerine *şakgıl* şeklinde telâffuz edilmektedir. *sakgız, dokguz* v.s. de böyledir ve hece başında, vokalden önce gelen konsonant Azeri Türkçesinde sedalı olmakta, sedalılaşmaktadır.

-da- isimden, bilindiği gibi bilhassa ses taklidi isimlerden fiil yapma ekidir. Burada ekin vokali, orta hecede olduğu ve *y* geldiği için, değişmiştir. Bu misalde de görüldüğü gibi Azeri Türkçesinde Osmanlı sahasından daha ileri bir orta hece vokali değişmesi vardır. *şakıldayıp* yerine *şakkıldıyup* denmektedir.

y tabiî, yardımcı sestir.

-up gerundium ekidir. Ve görülüyor ki vokal uyumunun dışında kalmış, yuvarlaklığını muhafaza etmiştir. Bu Azeri Türkçesinin Eski Anadolu Türkçesinden gelen bir hususiyetidir. Eski ve aslî *-p* gerundiumundan gelen ve yardımcı vokalin ekin bünyesine dahil olması neticesinde Batı Türkçesindeki yeni şekli ortaya çıkan bu gerundiumun başlangıçta *p* tesiriyle yalnız yuvarlak *-up, -üp* şeklinde olduğunu biliyoruz. Bir yuvarlaklaşma devri olan Eski Anadolu Türkçesinin bu hususiyeti Osmanlıcada da uzun zaman devam etmiş ve ek ancak zamanımızda vokal uyumuna uydurularak *-ıp, -ip, -up, -üp* şekline geçmiştir. İşte Tebriz Türkçesinde henüz bu uyum olmamış ve ekin Eski Anadolu Türkçesine dayanan yuvarlak şekilliliği bugün de kendisini muhafaza etmiştir. Tebriz Türkçesinde bugün düz şekiller de görünmeğe başlamıştır. Fakat henüz yuvarlak şekiller hakimdir ve henüz vokal uyumu gerçekleşmemiştir, karışık devreye yeni girilmiştir. Yazıda olduğu gibi telâffuzda da düz şekillere tek tük rastlanmaktadır. Fakat Kuzey Azeri sahasında ve Terekeme ağzı gibi bazı Azeri ağızlarında da uyum tamamlanmıştır. Edebî dilde de uyum tamdır.

6. *aḫanda* « akınca, aktığında, aktığı zaman » < *aḫ - anda*

aḫ- fiilinde de Azeri Türkçesi icabı olarak tabiî *ķ* — *ḫ* değişikliği vardır.

-anda da tabiî yine Azeri gerundiumudur.

7. *gızlar* « kızlar » < *gız - lar*

gız kelimesinde kelime başındaki *ķ* > *ġ* değişikliğinin bir misali ile karşı karşıyayız. *ķ* — *ġ* değişikliği Batı Türkçesinde zamanımızda ortaya çıkan büyük bir ses değişmesidir. Bugün Anadolu ağızlarının çok büyük bir kısmında bu değişiklik olmuş, İstanbul Türkçesi, edebî dil ve bazı batı Anadolu ağızları dışında artık kelime başında *ķ* kalmamıştır. Kelime başındaki bu *ķ* — *ġ* değişikliği Batı Türkçesinde doğuya doğru gittikçe kesifleşir. Azeri Türkçesinde kelime başındaki bütün *ķ* 'lar bugün *ġ* 'ya çevrilmiştir. Kelime içindeki ve sonundaki *ķ* 'lar da *ḫ* 'ya ve bazan da *ġ* ve *ğ* 'ya dönmüş olduğu için, bugün artık Azeri Türkçesinde *ķ* sesi kalmamış gibidir. Ancak ses taklidi kelimelerde görülebilir.

-lar çokluk ekidir.

8. *sef* « saf, sıra, dizi » < *saf*

Bu misalde de Azeri Türkçesinin yabancı kelimelerdeki kısa *a* 'ları *e* yapma sistemini görüyoruz. Osmanlı sahasında bu kelime *sat* sesi dolayısıyle aslında olduğu gibi kalın vokalli kalmış, fakat Azeri Türkçesi umumî inceltme sistemini tatbik etmiştir.

sef bağla- « dizilmek, yan yana sıralanmak, saf hâlinde durmak ».

9. *bağlıyup* « bağlayıp » < *bağ-la-y-up*

Bu kelimede dikkati çeken iki husus vardır. Birisi orta hecedeki *a* vokalinin *ı* haline geçmesidir. Bu yukarıda da gördüğümüz gibi orta hece vokalini ileri derecede değiştiren Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir (bk. § 5).

Diğer nokta gerundium ekinin *-up* şeklinde olmasıdır ki bu da gördüğümüz gibi Azeri Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesinden kalan bir hususiyettir.

Tabiî, *bağ* isim kökü, *-la-* isimden fiil yapma eki, *y* yardımcı ses, *-up* gerundium ekidir.

10. *baḫanda* « bakınca, baktığı zaman» < *baḫ - anda*

Burada da *ķ* - *ḫ* değişikliği ve *-anda* gerundiumu vardır (bk. § 3.).

11. *selâm olsun*

Bu, Türkçede eskiden beri kullanılan bir tabirdir ve « selâm gönderiyorum, selâmım ulaşsın » mânası ile Azeri ve Osmanlı sahalarında müşterektir :

Benden selâm olsun Bolu beyine

mısraında da olduğu gibi.

12. *şovketüze* « şevketinize » < *şovketünüze* < *şevket-ü-ñüz-e*

şevket isim, *ü* yardımcı ses, *-ñüz* çokluk ikinci şahıs iyelik eki, *-e* datif ekidir. Yardımcı ses ve iyelik ekinin bu yuvarlak şekilleri Eski Anadolu Türkçesine mahsustur. Bu yuvarlak şekiller, Azeri Türkçesine de geçmiştir. Son zamanlarda ise Güney Azerbaycanda bu yuvarlak iyelikler yuvarlaklaşmaya tâbi tutulmuştur. *-üñüz* 'ün *ñ* 'si *ü* tesiriyle yuvarlaklaşarak *v* olmuştur. *-üvüz* şekline geçtikten sonra da *v* 'nin diftonglaşması, erimesi ve haploloji dolayısiyle benzer iki hece tek hece hâline gelmiştir. Bu tek hece tabiî, düşen sesin, hecenin tesiriyle başlangıçta uzun olmuş, böylece *-üvüz* şekli *ǖz* şekline girmiştir. Sonra, Türkçede uzun vokal olmadığı için, bu geçici uzunluk da kısalarak *-üz* şekli ortaya çıkmıştır. Şu halde inkişafı bütün seyri ile şöyle gösterebiliriz : *şevketüñüze* > *şevketüvüze* > *şevketǖze* > *şevketüze*. Böylece bugün Azeri Türkçesinde çokluk ikinci şahıs iyelik eki yardımcı ses ile birlikte *-uz, -üz*, tek başına ise *-z* şekline geçmiştir. Bu bilhassa Güney Azerbaycan ağızlarında, İran Azerbaycanı ve Kerkük 'te böyledir. Kuzey, yani Kafkas Azerbaycanında ise yuvarlaklaşmamış normal şekiller de devam etmektedir.

şovket ise *şevket* kelimesinin *v* tesiriyle ilk vokali yuvarlaklaşmış şeklidir. *v* dudak konsonantı yanındaki vokali yuvarlaklaştırmıştır. Bu yuvarlaklaştırma da Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir. Aşağıda bunun bir çok misalini göreceğiz. *e* geniş vokal olduğu için yuvarlaklaşınca *o* olur. Ancak Azeri Türkçesinde *şövket* şekli de vardır. Fakat bu ikinci safhada olan bir incelmedir.

13. *êlüze* « elinize, ilinize » < *êl-ü-z-e* < *êlǖze* < *êlüvüze* < *êlüñüze*

êl kelimesi eski *il* 'den *i* — *e* değişikliği ile ortaya çıkmış kapalı *e* 'li bir şekildir. *i* — *e* değişikliği eskiden beri bir çok devrelerde ve şivelerde ge-

lişen bir hadisedir. Bu değişiklik kelime başında veya ilk hecede görülür. Batı Türkçesinde Eski Anadolu Türkçesi devresi *i* — *e* bakımından geniş ölçüde *i* tarafındadır. Bu *i* 'ler sonradan Osmanlıcanın sonuna doğru *e* olma yoluna girmiştir. Ama bu *e* 'ler açık *e* değil, kapalı *e* 'dir. Gerek Osmanlı sahasında, gerek Azeri sahasında bu böyle olmuştur. Ancak Osmanlı sahasının edebî Türkçesinin temeli olan İstanbul Türkçesinde bu kapalı *e* safhası atlanmış, ya açık *e* 'ye dönülmüş, veya *i* 'de karar kılınmıştır : Eski *yir, vir, di-, il* kelimelerinin Azeri ve Anadolu ağızlarında *yêr, vêr, dê-, êl* olmasına mukabil asıl İstanbul Türkçesinde *yer, ver, de-, il* olması gibi. Fakat İstanbul Türkçesine de Anadolu tesiriyle bugün bu kapalı *e* girmiştir ve İstanbul da bu gibi kelimeleri artık daha çok kapalı *e* ile söylemektedir. Fakat yazıda kapalı *e* 'nin ayrı bir işareti olmadığı için bunlar doğrudan doğruya *e* ile yazılmaktadırlar. İstanbul Türkçesinde, dolayısıyle yazı dilinde « memleket » manasına kapalı *e* ile *el* kelimesi kullanılmakta, bu arada *il* kelimesi de « vilâyet » manasında muhafaza edilmektedir. Ama, dediğimiz gibi, asıl İstanbul ağzında *il* « memleket » manasına da kullanılmaktadır. Azeri Türkçesinde bu *i* — *e* değişikliğine uğramış kelimeler kesin olarak ve belirli şekilde kapalı *e* tarafındadırlar. Metnimizde kapalı *e* 'ler *ê* şeklinde hep gösterilmiştir. Metnin Arap harfli asıllarında da bu kapalı *e* 'lere umumiyetle işaret edilmiştir.

ü yardımcı ses, *-z* çokluk ikinci şahıs iyelik eki, *e* datif ekidir (İyelik ekinin inkişafı için bk. § 12).

14. *menim* « benim »

Şahıs zamirinin genitif şekli olan bu kelimede dikkati çeken husus, kelime kökündeki *m* 'dir. ben şahıs zamiri Azeri Türkçesinde *men* şeklindedir. Burada Türkçede çok eskiden beri görülen kelime başındaki *b* — *m* değişikliğinin bir misalini görüyoruz. Türkçede kelime başında *b* 'lerin aslî olduğunu, *m* 'lerin aslî olmadığını, bazı *b* 'lerin başlangıçtan beri umumiyetle bir nazal asimilasyonla bir kısım kelimelerde *m* 'ye döndüğünü, daha Eski Türkçe devresinde bunun misalleri olduğunu biliyoruz. Kelime başındaki bu *b* — *m* değişikliği, Eski Türkçeden sonra da devam etmiştir. Eski Anadolu Türkçesinde de bu değişme vardır ve durum karışıktır. Yani ayni kelimelerin başında hem *b,* hem *m* vardır. İşte bu ikilik sonradan Osmanlı sahasında *b,* Azeri sahasında *m* istikametinde inkişaf etmiştir. Bu yüzden bugün Osmanlı sahasında *b* 'li olan bazı kelimeler Azeri sahasında *m* 'lidirler: *bin* — *min, bin-* — *min-, boncuk* — *muncuk, banla-* — *manla-* misallerin-

de olduğu gibi. İşte *men* kelimesi çok kullanılması itibariyle, bunların başında gelir. Bugün Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan biri bu *b* — *m* değişikliğidir.

Eski Türkçenin başında vuku bulmuş olan bu *ben* — *men* değişikliğinin sondaki *n* tesiri ile, dudak konsonantı olan *b* 'nin nazal dudak konsonantı olan *m* 'ye dönmesi neticesinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.

Azeri Türkçesi o kadar *m* tarafındadır ki *n* bulunmayan kelimelerde bile *b* — *m* değişikliğini yapar. *bu* — *mu,* Dede Korkut Kitabındaki *biz* — *miz* misallerinde olduğu gibi.

15. *bir* « bir, bir defa »

bir kelimesinin « bir kerre, bir defa, bir daha » manasiyle zarf olarak Azeri Türkçesinde daha çok kullanıldığını görüyoruz. Bu Osmanlı sahasında da vardır. Fakat Azeri Türkçesinde bir hususiyet teşkil edecek derecede çok kullanıldığını aşağıdaki kıtalarda da göreceğiz.

16. *gelsün* « gelsin » < *gel-sün*

gel- fiil kökü, *-sün* emir ekidir. Burada Osmanlı sahasından farklı olarak 3. teklik şahıs emir ekinin yuvarlak vokalli olduğu görülüyor. Bu, ekin Güney Azeride aslî şeklini muhafaza ettiğini, vokal uyumuna bağlanmamış olduğunu göstermektedir. Azeri Türkçesinin bu hususiyeti Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. *-sun, -sün* emir ekinin bu aslî şeklini Osmanlıcada da uzun zaman muhafaza ettiğini, ancak son zamanlarda vokal uyumuna uyduğunu biliyoruz. İşte Tebriz Türkçesinde Osmanlı sahasındaki bu son gelişme olmamış ve ek aslî şeklini bugün bile umumiyetle muhafaza etmiştir. Umumiyetle diyoruz, çünkü düz şekiller Tebriz Türkçesinde de görünmeğe başlamıştır. Ayrıca bu daha çok Güney Azerbaycan hususiyetidir, Kuzey Azerbaycan ağızlarında ek uyuma bağlanmıştır. Fakat Osmanlı sahasından farklı olarak Azeri Türkçesinde ekin eski aslî şeklini muhafaza ettiği ve karışık bir devrede bulunduğu bir vakıadır.

17. *dilüze* « dilinize » < *dil-ü-z-e* < *dilǖze* < *dilüvüze* < *dilüñüze*

dil isim kökü, *ü* yardımcı ses, *-z* Azeri Türkçesinin çokluk ikinci şahıs

iyelik eki, *-e* datif ekidir. Burada yine yuvarlaklaşma ve haplolojiye dayanan iyelik şekli inkişafı var. Bunun izahı için bk. § 12.

2

18. *kehlik'lerün* « kekliklerin » < *kehlik'ler-ü-n*

keklik kelimesinin buradaki *kehlik'* şekli *k* sesinin Azeri Türkçesindeki inkişafı ile ilgilidir. Bugün Azeri Türkçesinde *k* sesi de *ḳ* sesine paralel bir inkişaf göstermiştir. *ḳ* 'ların *ḫ* olmasına mukabil, kelime ve hece sonundaki *k* 'ler de *yh* ile gösterebileceğimiz bir sese dönmüştür. *yh* sesini veren bu konsonant *ḫ* 'nın incesidir denilebilir. Daha doğrusu *ḳ* ile *ḫ* 'nın münasebeti ne ise, *k* ile *yh* 'nin münasebeti de odur. *ḳ* art damak konsonantı, *ḫ* art damak hırıltılı konsonantıdır. *k* ön damak konsonantı, *yh* ön damak hırıltılı, daha doğrusu, yihiltili konsonantıdır.

Bu paralel inkişafın, *ḳ* 'dan *ḫ* 'ya, *k* 'den *yh* 'ye geçişin nazarî olarak şöyle oluştuğu anlaşılmaktadır :

ḳ — *ġ* — *ğ(ğı)* — *ḫ*
k — *g* — *y(ğ)* — *yh*

Yani *ḳ* sedalılaşınca *ġ* olur; *ġ* temas derecesi asimilasyonu ile açık yola kavuşunca, yani pratik tabiri ile yumuşayınca *ğ* (*ğı*) olur; *ğ* (*ğı*) da sedasızlaşınca *ḫ* olur. *ġ* 'nın sedasızı *ḳ*, *ğ* (*ğı*) 'nın sedasızı ise *ḫ* 'dır. *ğ* (*ğı*) da *ġ* 'nın yumuşağıdır. *ḳ* 'dan *ḫ* 'ya geçişin böyle dörtlü bir köprüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bir misal üzerinde bu geçiş daha iyi anlaşılır; meselâ :

ayak — *ayaga* — *ayağa* — *ayaḫ*

örneğini ele alalım. *ayak* kelimesinin sedasız *ḳ* 'sı iki vokal arasına girince sedalılaşarak *ġ* olur. *ġ* sonra yumuşama hadisesine maruz kalarak *ğ* (*ğı*) 'ya döner. Sondaki *a* sesi kalkıp konsonant kelime sonu sesi olunca tekrar sedasızlaşır ve *ḫ* olur. Bu zincir umumiyetle görünmediği ve süratli olduğu için *ḳ 'nın* doğrudan doğruya *ḫ* olduğu zannedilir. Halbuki fonetik geçiş ve değişme bağları böyledir, böyle olmak lâzım gelir. Bunun böyle olduğunu, geçişin her safhasındaki kullanışa, az da olsa, Azeri ağızlarında rastlamamız da göstermektedir. Gerçekten Azeri ağızlarında *ayag* — *ayaga* gibi *ġ* safhasının, *ayağ* — *ayağa* gibi *ğ* (*ğı*) safhasının misallerini görmek mümkündür. *ḳ* 'dan *ğ* 'ya geçişin başlangıçta *ġ* safhasından geçtiği bütün Türkçe için muhakkaktır. *ḳ* 'lar bir devrede muhakkak *ġ* olmuş, daha sonraki bir dev-

rede de *ğ* (*ğı*) 'ya geçmiştir. Fakat maalesef Uygur harflerinde de, Arap harflerinde de bu iki ses aynı harfle yazıldığı için bu safhaları tesbit edemiyoruz.

k 'nin inkişafı da böyle olmuştur. Yani *k* sedalılaşınca *g* olur; *g* temas derecesi asimilasyonu ile açık konsonant haline gelince, yani pratik tabiri ile, yumuşayınca *y* (*ğ*) olur; *y* (*ğ*) de sedasızlaşınca *yh* olur. *k* 'nin sedalısı *g*, *g* 'nin yumuşağı *y*, *y* 'nin sedasızı ise *yh* 'dir. *k* 'den *yh* 'ye geçişin de böyle dörtlü bir köprüsü olduğu anlaşılmaktadır. Bunu da bir misal üzerinde tatbik edelim:

gelecek — *gelecege* — *geleceye* (*geleceğe*) — *geleceyh*

Yani *gelecek* kelimesinin *k* 'si iki vokal arasında kalınca önce seda benzeşmesi ile sedalılaşır ve *g* olur. Sonra bu *g* temas derecesi benzeşmesi ile yumuşayarak *y* (*ğ*) 'ye döner. *y* sondaki vokalin kalkması ile son ses durumuna geçince. Türkçenin başta sedalılık fakat sonda sedasızlık temayülüne göre, sedasızlaşarak *yh* olur. Bu inkişafın açık misallerini bugün Azeri sahasında bol bol görmekteyiz. Nitekim bazı ağızlarda yumuşama safhasına geçilmeden bugün sadece sedalılaşma ile yetinilmektedir: Erzurum ağzındaki *çürük* — *çürüge*, *çiçek* — *çiçegi* misallerinde olduğu gibi. Bazı ağızlarda ise yumuşama safhasının *y* 'si sonda sedasızlaşmadan da kullanılabilmektedir: Bakû ağzındaki *gelecey*, *çiçey* misallerinde olduğu gibi. Hece ve kelime sonunda bu *k* asıllı sesin *yh* olması ise Azeri sahasında bugün umumîleşmiş gibidir.

Fakat *y* 'nin sürtünmelisi olan bu sesin Türkçenin hiç bir alfabesinde harfi yoktur. Onun için yazıda gösterilmemiştir ve gösterilmemektedir. Arap harfleri ile bu ses için de *kef* kullanılmıştır. Metnimizde de tabiî böyledir. Biz de ancak *yh* gibi bir harf kombinezonu ile ifade edebiliyoruz. Transkripsiyonda da yine *k* 'den istifade ediyoruz.

Buradaki *kehlik'* kelimesinde sondaki konsonant işte bu *yh* 'dir. Metinde zarurî olarak *kef* 'le yazılmıştır. İlk hecenin sonundaki ses ise *he* ile yazılmıştır. Fakat o da *k* 'den geldiğine göre onun da *yh* olması gerekir ve o da asıl metinde *kef* 'le yazılmalıydı. Nitekim bu kelime diğer Azeri ağızlarında yine hep *yh* 'lidir. Burada da tam *h* olmadığı söylenebilir. Tebriz ağzını *yh* 'nin yazılamayışı, ve biraz da sarih olmayan güç bir ses oluşu *h* 'ye itmiş olabilir. Sonda sedasızlaşma zarureti, bu karışık sesin içinde *h* sesinin de bulunması, *ḫ* 'nın mukabili olması bazı ağızları bu şekilde *h* 'ye de geçirebilmektedir.

Hülâsa bugün Azeri Türkçesinde hece ve kelime sonunda *k* sesi yoktur ve onun yerini umumiyetle *yh*, bazan *y*, nadiren de *h* sesi almıştır.

Osmanlı sahasında böyle bir değişiklik olmadığını, hece ve kelime sonundaki *k* 'lerin kendisini muhafaza ettiğini görüyoruz. Bu sahada hece ve kelime sonundaki *ḳ* 'lar da aynı paraleldedir. Fakat Osmanlı sahasında Eski Anadolu Türkçesi devresine çıktıkça *ḳ* — *ḫ* değişikliği ile karşılaşılır. O devrede yine bir paralelliğin olup olmadığı, bir *k* — *yh* değişikliğinin de bulunup bulunmadığını, *kef* yazılışı dolayısiyle, kestirmek imkânsızdır.

Demek ki Azeri ve Osmanlı sahaları arasında hece ve kelime sonunda bugün *ḳ* — *ḫ* gibi, bir de *k* — *yh* farkı vardır. Bu da umumîlik, genişlik vasfı dolayısiyle iki saha arasındaki başlıca fonetik ayrılıklardan birini teşkil eder, kelimenin eklerine gelince *-ler* çokluk eki, *ü* yardımcı ses, *n* teklik ikinci şahıs iyelik ekidir.

ü yardımcı sesinin yuvarlaklığı Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. Bilindiği gibi Eski Anadolu Türkçesinde teklik ve çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinden önce gelen yardımcı sesler hep yuvarlaktı. İşte Azeri Türkçesinde bu devam etmektedir.

n iyelik ekinde çok dikkati çeken nokta, bunun *sağır nun* değil, *n* oluşudur. Bu Osmanlı sahasında İstanbul Türkçesinin hususiyetidir. Anadolu ağızlarında bugün de iyelik eki *sağır nun* 'ludur. Eskiden İstanbul Türkçesinde de böyle idi ve ancak son zamanlarda bir *ñ* — *n* değişikliği olmuştur. Azeri sahasında da *sağır nun* geniş ölçüde yaşamaktadır. Buna mukabil Tebriz Türkçesi, İstanbul gibi, *n* tarafındadır. Bu yalnız iyelik eklerine mahsus değil, bütün şekiller için böyledir ve Tebriz Türkçesinde tıpkı İstanbuldaki gibi *sağır nun* yoktur. Tebriz ve Güney Azeri Türkçesinin bir devamı olarak Azeri yazı dilinde de bugün *n* hakimdir. Artık edebî dilde sağır *n* 'ler hep yerini *n* 'ye bırakmıştır.

n iyelik ekinin burada yuvarlaklaşarak *v* olmadığını görüyoruz. Bu ikinci şahıs iyelik ekinde de *v* 'leşme olduğunu aşağıda göreceğiz. Fakat onlar umumiyetle iki vokal arasındadırlar. Böyle sondaki çekimsiz teklik 2. şahıs eki *v* olmamaktadır. Bunları da *v* yapan Azeri ağzı bu yuvarlaklaşmada en ileri gitmiş olan Kerkük Türkçesidir. Orada *başuv, elüv* şekli kullanılır.

19. *uçanda* « uçunca, uçtuğu zaman » < *uç-anda*

uç- fiil kökü, *-anda* gerundium ekidir.

20. *kôl* « çalılık, top çalı, funda, fundalık »

21. *dibinnen* « dibinden » < *dip-i-n-den*

dip isim kökü, *i* 3. şahıs iyelik eki, - *n* - yardımcı ses, *-den* ablatif ekidir.

Burada bir *n* benzeşmesi vardır. *n* kendisinden sonra gelen *d* sesini kendisine benzetmiştir. Azeri Türkçesinde, burada görüldüğü gibi, ileri derecede bir asimilasyon temayülü vardır. Azeri sahasının Osmanlı sahasından farklı bir hususiyeti de bu kuvvetli benzeşme temayülüdür.

22. *dovşan* «tavşan» < *davşan*

Bu kelimede önce bir *t* — *d* meselesi vardır. Osmanlı sahasında *t* 'li olan kelime Azeri sahasında *d* 'lidir. Bu *t* — *d* farkı Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. Bilindiği gibi kelime başındaki *t* 'ler Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken geniş ölçüde *d* 'ye çevrilmiştir. Bir devrede bütün *t* 'lerin *d* olduğunu kabul etmek gerekir. Eski Anadolu Türkçesindeki *d* çokluğu bunun başlangıçta umumî bir değişiklik olduğunu göstermektedir. Bu *d* 'lerin bir kısmı sonradan tekrar *t* 'ye dönmüştür. Bu *t* 'ye dönüş Eski Anadolu Türkçesinde başlamış ve daha sonra da devam etmiştir. Meselâ *türlüg* önce *dürlü,* sonra *türlü* olmuştur. İşte Eski Anadolu Türkçesindeki bir kısım *d* 'lerin tekrar *t* 'ye dönmesinde Osmanlı ve Azeri sahalarında farklı gelişmeler olmuş, birinde *t* 'ye dönen *d* 'ler diğerinde *d* olarak kalmıştır. Bu yüzden kelime başındaki *t* — *d* bakımından Azeri ve Osmanlı sahalarında bazı farklar ortaya çıkmıştır. Birinde *t* 'li olan bir kelime diğerinde *d* 'li olabilmektedir. Fakat durum karışıktır ve sadece farklılık bahis konusudur. Biri *t,* diğeri *d* tarafında değildir : Azeri Türkçesindeki *daş, durna, tüş-, tök-* şekillerine karşılık Osmanlı sahasındaki *taş, turna, düş-, dök-* şekillerinin kullanılması gibi. Bu Osmanlı ve Azeri sahasındaki ses ayrılıklarından biridir.

Bu kelimenin aslı Eski Türkçenin başlarında *tabışgan* şeklinde idi. Kelime içinde ve sonundaki *b* 'lerin *v* olması dolayısıyla bu kelime daha Eski Türkçe devresinde *tavışġan* şekline geçmiştir. Batı Türkçesine gelince eklerin başındaki *ġ* 'ların düşmesi neticesinde kelime *tavışan* şeklini almıştır. Orta hece vokali düşünce de *tavşan* şekli ortaya çıkmıştır. Bu arada aynı zamanda *t* — *d* değişikliği de olduğu için kelime *davşan* şekline geçmiştir. İşte sonradan bu *davşan* şekli dediğimiz gibi Azeri ve Osmanlı sahalarında *dovşan* olarak kalmak veya *tavşan* şekline geçmek şeklinde farklı bir *t* — *d* inkişafı göstermiş ve bugünkü ayrılık meydana gelmiştir.

Bu kelimedeki ikinci mesele yuvarlaklaşmadır. *şovketüze* kelimesinde de kısaca temas ettiğimiz gibi (bk. 12) bu bir Azeri Türkçesi hususiyetidir. Gerçekten Azeri Türkçesinde bugün Osmanlıca sahasından daha kuvvetli bir yuvarlaklaşma temayülü vardır. İşte burada bunun bir misalini görüyoruz. *ḋavşan* kelimesinin ilk vokali yanındaki dudak konsonantı *v* 'nin tesiriyle yuvarlaklaşmıştır. Aşağıda bunun daha bir çok misalini göreceğiz. Bu yuvarlaklaşma Azeri Türkçesinde bugün artık sistem haline gelmiştir.

Bu yuvarlaklaşmanın ikinci safhası olarak Azeri Türkçesinde bugün diftonglaşma ve dolayısiyle vokal uzaması da görülmekte, böylece meselâ *dovşan* kelimesi *dôşan* şekline geçmektedir. Meydana gelen uzun vokal ise bazı Azeri ağızlarında (Terekeme ağzı gibi) kısalırken sonuna bir *y* sesi almakta ve meselâ *dôşan* kelimesi *doyşan* şekline girmektedir.

23. *galḫup* «kalkıp» < *galḫ- up*

galḫ- fiil kökü, -up gerundium ekidir.

ġalḫ- < *ḳalḳ-* fiilinde iki değişiklik vardır. Biri kelime başındaki *ḳ* — *ġ* değişikliğidir. Bu Azeri Türkçesinin bugün umumîleşmiş kesin bir hususiyetidir. Bunu yukarıda görmüştük. Burada yalnız şunu ilâve edeceğiz : Kelime başındaki bütün bu *ġ* 'lar tabiî, imlâda metnimizde de *kaf* harfi ile yazılmaktadır. Türkçe imlânın bir devamı olmasının yanında, bu da *ġ* '-laşmanın bir delilidir. Çünkü *kaf* Farsçada *ġ* ve *ğı* karşılığı olarak kullanılan bir harftir ve *ḳ* sesi *kef* ile yazılır. İran muhitinde yazılan Türkçe eserlerde de *kaf* yazarken şüphesiz bunu *ġ* için kullanmaktadırlar.

galḫ- fiilindeki ikinci değişiklik sondaki *ḳ* — *ḫ* değişikliğidir. Bu yukarıda gördüğümüz gibi Eski Anadolu Türkçesine dayanan bir Azeri hususiyetidir. Sondaki ve kelime içindeki bu *ḫ* 'lar imlâda da çok defa *ḫ* ile yazılmaktadır. Fakat Osmanlı imlâsının bir tesiri olarak *kaf* ile yazıldığı da görülür. Fakat bu *kaf* 'ların da telâffuzda *ḫ* sesi olduğunda hiç şüphe yoktur. Ancak Kuzey Azerbaycanda bunların *ġ* da olabildiği düşünülebilir. Çünkü bazı Kuzey Azeri ağızlarında (Bakû ağzı gibi) kelime içindeki ve sonundaki *ḳ* 'lar *ḫ* 'ya geçmeden *ġ* olarak da inkişaf etmişlerdir: *otaġ, otaġa, ayaġ, ayaġa* misallerinde olduğu gibi.

-up gerundium ekidir ve görüldüğü gibi yine yuvarlaktır. Kafkas Azerbaycanında vokal uyumuna uymuş bulunan bu ek bazı güney Azerbaycan ağızlarında, Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlaklığını hâlâ muhafaza etmektedir. Bunda imlânın da tesiri vardır.

24. *gaçanda* «kaçınca, kaçarken» < *gaç- anda*

gaç- fiil kökü *ḳ* — *ġ* değişikliği ile *ḳaç-* fiil kökünün aldığı şekildir. *-anda* Azeri gerundiumudur.

25. *baḫçalarun* « bahçelerin » < *baḫça-lar-u-n*

baḫça Farsça *bâğçe* kelimesinin Azeride Türkçeleşmiş şeklidir. Türkçeleşme Osmanlı Türkçesinde uzun vokalin kısalması ve hece sonundaki ve *ç* yanındaki sedalı *ğ* konsonantının sedasızlaşıp *h* 'ye dönmesi şeklinde olmuş ve kelime *bahçe* şekline girmiştir. Azeri Türkçesinde, Anadolu ağızlarında da olduğu gibi *ḫ* muhafaza edildiği için sedasızlaşan konsonant *ḫ* 'ya çevrilmiş, vokal kısalmış, ayrıca sondaki vokal de vokal uyumuna uydurulmuş, böylece kelimede daha ileri bir Türkçeleşme olmuştur.

-lar çokluk ekidir.

-u- yardımcı sestir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, ikinci şahıs iyelik ekinden önce gelen yardımcı ses Güney Azeri ağızlarında daima yuvarlaktır. Kafkas Azerbaycanında ve esas yazı dilinde yuvarlaklaşma olmayıp, vokal uyumuna geçilmiştir.

-n teklik ikinci şahıs iyelik ekidir. Yine görülüyor ki, İstanbul Türkçesinde olduğu gibi *sağır n,* Tebrizde de *n* 'ye dönmüştür. Ancak Kafkas Azerbaycanında *sağır n* muhafaza edilmektedir, edebî dilde *n* 'ye dönülmüştür.

26. *çiçek'lenüp* « çiçeklenip » < *çiçek-le-n-üp*

çiçek isim kökü, *-le-* isimden fiil yapma eki, *-n-* dönüşlülük, *-üp* gerundium ekidir. Burada farklı olan şey, sadece yuvarlak Güney Azeri gerundiumudur.

27. *açanda* « açınca » < *aç-anda*

aç- fiil kökü, *-anda* Azeri gerundiumudur.

28. *bir* « bir, bir defa »

Burada dikkati çeken Azeri hususiyeti *bir* kelimesinin zarf olarak kullanılmasıdır. Bu Osmanlı sahasında da görülür. Fakat Azeri Türkçesinde daha çok vardır.

29. *mümkün olsa* « mümkün ise, mümkünse »

Burada *i-* fiili yerine, *ol-* fiilinin de isim fiili olarak kullanıldığının bir misalini görüyoruz. Eski *er-* fiilinden gelen *i-* fiilinin tarihî gelişmedeki yıpranmasından doğan bu hadise bir Azeri hususiyetidir.

30. *yad êle* « yâd eyle, hatırla, hatıra getir, an! »

Farsça asıllı *yâd* kelimesi Azeri Türkçesinde kısalmış, daha çok Türkçeleşmiştir.

êyle- yardımcı fiili *y* konsonantını düşürmüştür. *ey* hecesi, *y* konsonantının *i* vokaline yakınlığı yüzünden, bir nevi diftonglaşma ile konsonantını eritmiş ve kısalarak tek vokalden ibaret kalmıştır. *êle* « eyle, öyle », *bêle* « beyle, böyle » kelimelerinde de görülen bu hadise bir Azeri hususiyetidir.

êle- fiili tabiî *kapalı e* iledir.

Burada dikkati çeken bir husus da *yâd eyle-* fiilinin *bizden* şeklinde ablatifli bir yer tamlayıcısı almasıdır. Geçişli olan bu fiil normal olarak *bizi* şeklinde bir nesne alır. Fakat Azeride akkuzatif yerine ablatif aldığını da görüyoruz.

31. *açılmıyan* « açılmayan »

Bu kelimede farklı bir durum yoktur. Yalnız orta hece vokalinin değişmesi Azeride daha kesindir.

32. *ürek'leri* « yürekleri » < *ürek'-ler-i*

ürek' kelimesinde yine başta *y* düşmesi ve sonda *k'* konsonantı şeklindeki Azeri hususiyetlerini görüyoruz.

-ler çokluk eki, *-i* akkuzatif ekidir.

33. *şad* « şâd, sevinçli, şen »

Bu kelime de *yad* gibi Azeri Türkçesinde çok eskiden beri kısalarak Türkçeleşmiştir.

3

34. *yêli* « yeli, rüzgârı » < *yêl-i*

Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i*'lerin çoğu Azeri Türkçesinde sonradan *kapalı e* olmuştur. Onun için bu kelime de *kapalı e* ile *yêl* şeklindedir. *yêl* kelimesinin kullanılışı Azeri sahasında geniş ve çok canlıdır. Rüzgâr yerine daima bu kelime kullanılır.

-i, teklik üçüncü şahıs iyelik ekidir.

35. *çardaḫları* « çardakları » < *çardaḫ-lar-ı*

çardaḫ kelimesinde Azeri hususiyeti olarak sondaki *ḳ*'nın *ḫ* olması vardır.

-lar çokluk, *-ı* akkuzatif ekidir.

36. *yıḫanda* « yıkınca, yıkarken » < *yıḫ-anda*

yıḫ- fiil köküdür, *ḳ* — *ḫ* değişikliği vardır. *-anda* Azeri zaman gerundiumudur.

37. *novruz* « nevruz »

Farsça asıllı ve iki kelimenin (*nev rûz*) birleşmesinden meydana gelen ve Türkçede uzun vokali kısalan bu kelimede Azeri Türkçesinde bir de yuvarlaklaşma olmuştur. *dovşan* kelimesinde izah ettiğimiz gibi, *v* tesiriyle *e* vokali yuvarlaklaşmıştır. Bu kelimenin de ayni şekilde uzun vokalli *nôruz* ve *y*'li *noyruz* inkişafları mevcuttur.

38. *güli* « gülü » < *gül-i*

gül isim, *-i* üçüncü şahıs iyelik ekidir.

Burada üçüncü şahıs iyelik ekinin hâla eski şeklini muhafaza ettiğini ve vokal uyumuna uymadığını, yuvarlak şeklinin olmadığını görüyoruz. Bu güneyin, Tebriz Türkçesinin hususiyetidir. Kafkas Azerbaycanında uyum olmuştur.

Tebriz Türkçesinde ayrıca bu *i*'ler ve umumiyetle diğer sondaki *i*'ler

(*-si*, *-di* v.s.'de) uzun gibi söylenir. Bu uzunluktan çok, belirli bir *i* söyleyişidir diyebiliriz. Hatta bu yüzden böyle sondaki *ı* 'lar bile *i* gibi söylenmektedir. Bunda son ses olmanın, ve yazının tesirleri de vardır. Ancak bu bir ağız hususiyetidir ve umumî Azeri Türkçesinde böyle bir şey yoktur. Klâsik Azeri dilinde bu *i* 'leşme de, uzatma da söz konusu değildir.

39. *gar* « kar »

gar kelimesinde de tabiî kelime başındaki *ḳ* — *ġ* değişmesi şeklinde görülen yaygın Anadolu, Azeri hususiyeti vardır.

40. *çıḫanda* « çıkınca » < *çıḫ-anda*

çıḫ- fiil kökünde yine sondaki *ḫ* 'laşma vardır. *-anda* Azeri gerundiumudur.

41. *ağ* « ak, beyaz »

ağ kelimesi başlangıçtan beri Azeri Türkçesinde böyledir. Eski Anadolu Türkçesinde hece ve kelime sonundaki *ḳ* 'lar *ḫ* 'ya dönerken bu *ğı* 'lı şekiller de ortaya çıkmıştır. *ğı* *ḫ* 'nın sedalısıdır. Sondaki *ḫ* sedalı bir sesle, bilhassa bir vokalle beraber gelince geçici olarak sedalılaşır : *ayaḫ altı - ayağ altı, aḳ orman - ağ orman, otaḫ üstüne - otağ üstüne* misallerinde olduğu gibi. Kelime sonunda ek alınca *ḳ* ve *ḫ* 'nın daima sedalılaşıp *ğı* olduğu mâlûmdur. İşte bu sedalılaşma yan yana gelen kelimeler arasında da eskiden beri görülmektedir. Bunlar da esas itibariyle geçicidir. Ancak bu geçici *ğ* 'lar bir kaç kelimede kalıcı hâle gelmiştir. İşte *ağ* bunlardan biridir. *otağ* bir başkasıdır. Bakû şivesinde ve dolayısiyle Kafkas Azerbaycanı edebî dilinde bu *ğ* 'laşma gittikçe kuvvetlenmekte ve sondaki *ḫ* 'lar yerini *ġ* 'ya bırakmaktadır : *ayaḫ - ayağ, gonaḫ - gonağ, yataḫ - yatağ, - goçaḫ - goçağ* misallerinde olduğu gibi. Ayni değişiklik *ḳ - ḫ - ğı* 'ya paralel olarak *k - k' - y* ince şeklinde, ön damak konsonantının inkişafında da olmaktadır : *çiçek' - çiçey, kürek' - kürey* misallerinde olduğu gibi.

ağ kelimesini *ḳ* — *ḫ* değişikliğinin başlangıcından beri böyle görüyoruz. Yani bu kelime *ḫ* safhasını atlıyarak *ğ* 'ya geçmiştir: Bunda *ah, aḫ* gibi bir kelimeyle karışmak ihtimalinden kaçmak rol oynamış olabilir. Tek heceli olmak da belki bir sebeptir. Nitekim ince tek hecelilerde de bu atlamayı görüyoruz : *gök - göy* gibi. Esasen tek heceli kelimelerin sonundaki *g* 'le-

rin Batı Türkçesinde *y* şeklinde inkişaf ettiğini biliyoruz. Ve bütün Türkçede tek heceli kelimelerin sonundaki *g ve ġ*'ların inkişafı, kelimenin başka yerlerindeki inkişaftan farklı olmuştur. Tek heceli kelimedeki bu *ḳ* — *ğ* ve *k* — *y* inkişafının da *ḳ* ve *k*'lerin sedalılaşmaları safhasında bir *ġ* ve *g* inkişafı haline gelmiş olacağı tabiîdir.

42. *köynek'lerin* « gömleklerini » < *köynek'-ler-i-n*

gömlek kelimesinin aslı *köñlek*'tir. Osmanlı sahasında, Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine geçerken baştaki *k*'lerin *g* olması, daha sonra Osmanlıcada yuvarlaklaşma ile *sağır n*'nin *m*'ye çevrilmesi neticesinde, kelime *gömlek* şekline geçmiştir.

Azeri Türkçesinde ise evvelâ baştaki *k* muhafaza edilmiştir. Bu Azeri Türkçesi ile Osmanlı sahasındaki ses farklarından biridir. Gerçekten Azeri Türkçesinde baştaki bazı *k*'ler muhafaza edilmiş, veya Eski Anadolu Türkçesindeki *k* — *g* inkişafından sonra tekrar *k*'ye dönülmüştür. Böylece bugün Azeri sahasındaki bazı kelimeler, Osmanlı sahasının *g*'sine karşılık, *k'lidir : könül — gönül, keç- — geç-, köç — göç* misallerinde olduğu gibi. İşte burada da bu *k* vardır. Bu *k* — *g* meselesinde Kuzey ve Güney Azeri Türkçeleri arasında da fark vardır.

Azeri Türkçesinde bir de bu kelimede *y* ve *n* seslerinin ortaya çıktığı görülüyor. Bu ses değişikliği şöyle olmuştur : Önce *l* sesi asimilasyonla, yanındaki *sağır n*'nin tesiriyle *n* olmuştur. Sonra aykırılaşma ile *sağır n y*'ye çevrilerek ikiz konsonant durumundan çıkılmıştır. Bazı Azeri ve Anadolu ağızlarında *gönül* kelimesinde de bu hadise olmuş ve *göñlüm — göynüm* gibi bir değişiklikle kelimenin *göyün* şekli ortaya çıkmıştır. *sağır n — y* değişikliğinin, daha doğrusu bu iki sesin yer değiştirmesinin misalini ağızlarda başka kelimelerde de görmek mümkündür : *değişmek — deñişmek, denişmek* gibi.

köynek' kelimesindeki üçüncü hususiyet sondaki *k*'nin *k'* (*yh*) olmasıdır.

-ler çokluk eki, *-i* iyelik ekidir.

-n akkuzatif ekidir. İyelik eklerinden sonra gelen *-n* akkuzatif eki, görüldüğü üzere, Anadolu ağızları gibi Azeri Türkçesinde yazı dilinde de hâlâ yaşamaktadır.

43. *sıḫanda* « sıkınca » < *sıḫ-anda*

sıḫ- fiil kökünde yine *ḳ* — *ḫ* değişikliği vardır, *-anda* gerundiumdur.

44. *derdlerimiz* « dertlerimiz » < *derd-ler-i-miz*

derd kelimesi Farsça aslî şeklindeki gibi sondaki *d* 'yi burada muhafaza etmektedir. Sedasızlaşma olmamış, kelime *dert* şekline geçmemiştir. Bu Azeri Türkçesinde, sondaki sedalıyı sedasızlaştırma temayülünün Türkiye Türkçesindeki kadar kuvvetli olmamasındandır. Nitekim sonu sedalı ile biten kelimeler Azeri Türkçesinde çok görülür : *ad, süd, yad* « yabancı », *ac, öc* gibi. *beg* kelimesi de Azeri sahasında görülen bir şekildir. Hülâsa Türkiye Türkçesinde bugün görülen sonda *b, c, d, g, ġ* bulunmaması kaidesi Azeri Türkçesinde kesin değildir.

-ler çokluk eki, *-i* yardımcı ses, *-miz* çokluk birinci şahıs iyelik ekidir.

45. *goy* « koy, bırak »

Bu kelimede de yine baştaki umumî *ḳ* — *ġ* değişikliği vardır. Ayrıca *koymak* fiilinin Azeri Türkçesinde « bırakmak » manasını daha çok ifade ettiğini gösteren bir misal karşısındayız. *koy-* fiilinin eskiden beri Türk şivelerinde « bırakmak » yerine az veya çok kullanıldığını görüyoruz. İşte Azeride fiilin bu ifadesi Türkiye Türkçesinden daha yaygındır.

46. *dikkelsün* « dikelsin, dikleşsin, büyüsün, ayağa kalksın, yıgılsın » < *dik-el-sün*

dik isim kökü, *-el-* fiil yapma eki, *-sün* emir ekidir.

dikel- fiilinde Azeri Türkçesinde konsonant ikizleşmesi olmuştur. Azeri Türkçesinde böyle ikizleşmelerle karşılaşılır : *şakkılda-, sekkiz, dokkuz, bazlammaç, gelemmedim* misallerinde olduğu gibi.

-sün emir ekinin burada yuvarlak olması dikkati çekmektedir. Eskiden yalnız yuvarlak şekilleri bulunan bu emir eki Kuzey Azeri Türkçesinde de, biraz aşağıdaki misallerde de görüldüğü gibi, bugün uyuma uymuştur. Ancak eski şekil bazı ağızlarda ve yazının tesiriyle bazı yerlerde Güneyde, Tebrizde hâlâ yaşamaktadır. Yani henüz Türkiye Türkçesindeki ölçüde tam silinme olmamıştır.

4

47. *daluvı* « sırtını » < *dal-u-n-ı*

dal « sırt, arka » demektir. Eski Türkçede *talu, talı* şeklinde olan kelime Eski Anadolu Türkçesine de geçmiş, sonra baştaki *t — d* değişikliği ile *dalı* ve sondaki vokalin yıpranması ile *dal* şekline geçmiştir. Bu son şekiller Azeri Türkçesinde başlangıçtan beri vardır.

-u- yardımcı sesi Eski Anadolu Türkçesindeki yuvarlaklığını muhafaza etmektedir. Bu yuvarlak vokal, yukarıda da söylediğimiz gibi, ikinci şahıs iyelik eki *n'yi* yuvarlaklaştırmış ve *v* yapmıştır. Yani Güney Azeri Türkçesinin iyelik ekini yuvarlaklaştırma hususiyetinin açık bir misali karşısındayız.

-ı akkuzatif ekidir.

48. *üzün* « yüzün » < *üz-ü-n*

üz kelimesinde yine *y* düşmesinin misalini görüyoruz. *ü* yardımcı ses, *-n* Tebriz Türkçesinin ikinci şahıs iyelik ekidir.

49. *bulaḫlarun* « pınarların, çeşmelerin » < *bulaḫ-lar-u-n*

bulaḫ Azeri Türkçesinde « pınar, çeşme » yerine yaygın olarak kullanılan kelimedir. *bul-* fiilinden *-ak* ile yapılmış isim olduğu anlaşılmaktadır. Azeri Türkçesinde tabiî *ḳ — ḫ* değişikliğine uğramıştır.

-lar çokluk eki, *u* yardımcı ses, *-n* ikinci şahıs iyelik ekidir. İyelik ekinin yuvarlak yardımcı vokalli olduğu yine dikkati çekmektedir.

50. *uşaḫlarun* « çocukların » < *uşaḫ-lar-u-n*

uşaḫ Azeri Türkçesinde *çocuk* yerine kullanılan kelimedir. Sondaki *ḳ*'sı *ḫ* olmuştur. Eski Türkçedeki *uvşak, ufşak* « küçük » kelimesinden gelmektedir. *v* düşmesi, uzun vokal teşekkülü ve sonra kısalması neticesinde bu şekle girmiştir.

Yine *-lar* çokluk eki, *u* yardımcı ses, *n* Tebrizde *n*'leşmiş iyelik ekidir.

51. *belke* « belki » < *belki*

belki kelimesinin *ki'si* Azeride *ke* şekline geçmiştir. Farsça asıllı *ki* edatının vokali eski yazıda *e* ile yazılırdı. İşte Azeri sahası, her halde kelime içine karışınca bu vokali *e* zannetmiş ve öyle telâffuz etmiştir. *keşke* « kâşki » 'de de böyle olmuştur.

52. *beḫtim* « bahtım, talihim » < *beḫt-i-m*

beḫt kelimesinde yine Azeri Türkçesinin kısa *a* vokalini *e*'ye çevirme kaidesini görüyoruz.

i yardımcı ses, *-m* birinci şahıs iyelik ekidir.

53. *oyana* « uyana, uyansın, uyanır » < *oyan-a*

oyan- Eski Türkçede başlangıçta *odun-* şeklinde idi. *d — y* değişikliği ile Eski Türkçenin sonunda *oyun-* şekline geçti, ikinci hecedeki yuvarlak vokallerin düzleşmesi hadisesi neticesinde de *oyan-* şekline geldi. İlk hecedeki *o — u* değişikliği dolayısıyle Türkiye Türkçesinde *uyan-* şekline girmiştir.

İlk hecedeki bu *o — u* değişikliği, bilindiği gibi, Türkçenin bir çok şive ve ağızlarında görülen bir hadisedir. En çok *u* tarafında olan şive Kuzey Türkçesidir. Batı Türkçesinin Rumeli ağızları kuvvetli *u* temayülündedir. Türkiye Türkçesi ile Azeri Türkçesi arasında bu bakımdan bazı ayrılıklar görülür. Ancak durum karışıktır. Bir kelimede bir saha *o* tarafında iken başka bir kelimede *u* tarafında görülür. Meselâ *boğa, boynuz* gibi kelimelerde Azeri Türkçesi *buğa, buynuz;* buna karşılık *dudak, uyan-, uğra-, büyük* gibi kelimelerde *dodaḫ, oyan-, oğra-, böyük* tarafındadır.

-a istek ekidir. Burada dikkati çeken şey istek ekinin Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden daha canlı olmasıdır. Gerçekten istek eki bugün Azeri Türkçesinde daha geniş olarak kullanılır.

5

54. *senün* « senin »

sen şahıs zamirinin genitifinin burada yuvarlak vokalli olduğu görülü-

yor. Eski Anadolu Türkçesine dayanan bu yuvarlaklık, iyelik eklerinde olduğu gibi, yine Güney Azerbaycan hususiyetidir. Umumî Azeri Türkçesinde genitif eki de uyuma bağlanmıştır ve *sağır n* 'lidir. Daha güneydeki Kerkük ağzında, yuvarlaklıktan dolayı, bu ek de *v* 'leşmiştir : *senüv* gibi.

55. *yanun* « yanın » < *yan-u-n*

yan isim kökü, *u* yardımcı ses, *n* Tebrize mahsus iyelik ekidir. Yuvarlaklığın bir misalini daha görüyoruz.

56. *bulağ olsun* « pınar olsun »

Burada *bulaḫ* kelimesinin son konsonantının, vokalle başlıyan ikinci kelimenin tesiriyle sedalılaştığını görüyoruz.

57. *sora* « sonra » < *sonra* < *soñra*

Bu şekil, Türkiye Türkçesinde de konuşma dilinde çok görülür. *sağır n* 'nin ve *n* 'nin eriyip düşmesi yine yuvarlaklaşma ile ilgilidir. Yuvarlak vokal tesiriyle *sağır n ğ* 'ya ve *v* 'ye çevrilip, sonra vokali uzatarak düşmüş, nihayet vokal de kısalmıştır. Azeri ve Osmanlı sahalarında bu hususta görülen fark, kelimenin Azeride kısa şeklini almış olmasına mukabil Türkiye Türkçesinde daha çok *sôra* şeklinde uzun vokalle kullanılmakta olduğudur.

58. *gazov-ġeder* « kaza ve kader »

Burada *kaza* kelimesinin beraber kullanılan *vü* edatını bünyesine aldığını, *v* tesiri ile yuvarlaklaşmaya uğradığını görüyoruz. Tabiî baştaki *k* da *gı* olmuştur. Böylece *gazov* şekli ortaya çıkmıştır. *vü* edatının vokali orta hece durumunda kaldığı için de düşmüştür.

kader kelimesinde ise *ḳ* — *ġ* değişikliği ile, yabancı asıllı kelimedeki *kısa a* vokalinin Azeri Türkçesinde hep *e* 'ye çevrilmesi hadisesi vardır. Azeri Türkçesinde yabancı kelimelerin vokallerinin tâbi olduğu sistem o kadar kuvvetlidir ki kelime burada olduğu gibi vokal-konsonant uyumunun dışına çıksa bile, tatbik edilmektedir. Zaten Azeri Türkçesinde vokal — konsonant uyumunun dışında kalan Türkçe kelimeler de görülür : *kôr* « kör », *ġere* « kara » gibi.

59. *itimdi* « yitimdir, yitmedir, kaybolmadır » < *it-i-m-di* < *yit-i-m-dir*

it- fiil kökü yine Azeri Türkçesindeki *y* düşmesinin bir misalidir.

i yardımcı ses, *-m* fiilden isim yapma ekidir.

-di bildirme ekidir. Burada Azeri Türkçesinin büyük bir hususiyetini görüyoruz. Bu, bildirme ekinin *r* 'sinin düşmesidir. Bildirme ekinin tarihî inkişafında büyük bir değişme vardır. Başlangıçta *turur,* sonra *durur* olan kelime Eski Anadolu Türkçesinde ekleşmeye başlıyarak *-dur, -dür* şekline geçmiş, son zamanlarda vokal ve konsonant uyumuna da uymuştur. İşte Azeri Türkçesinde inkişaf burada da durmamış ve ekin *r* 'si de düşürülmüştür. Doğu Türkçesinde daha da ileri gidilmiş, ekin vokali de atılmıştır, böylece ek önce *-du, -du,* sonra *-t, -d* şekline girmiştir : *bile turur* > *biletur* > *biledu* > *bilet* misalinde olduğu gibi.

Bildirme ekinin Azeri Türkçesindeki bir hususiyeti de ekin yalnız *d* 'li olmasıdır.

60. *boyı* « boyu » < *boy-ı*

boy isim kökü, *-ı* iyelik ekidir. Üçüncü şahıs iyelik ekinin aslî şeklini muhafaza ettiğini, bu Tebriz ağzı hususiyetini bu misalde de görüyoruz.

61. *oğulsuzdı* « oğulsuzdur » < *oğulsuz-dı*

Burada bildirme ekinin vokalinin uyum dışında kaldığı görülüyor. Ekin yalnız düz vokalli bu şekli, iyelik eklerinde olduğu gibi, Tebriz ağzı hususiyetidir ve geçmiş zaman eki *-dı, -di* 'nin Eski Anadolu Türkçesine dayanan şeklinin tesiri ile böyle olduğu anlaşılmaktadır.

6

62. *sennen* « senden » < *sen-den*

Burada Azeri Türkçesindeki aşırı benzeşme hususiyetinin bir misalini görüyoruz. Şahıs zamirin *n 'si* ablatif ekinin *d* sesini *n* 'ye çevirmiştir.

63. *oldı* « oldu » < *ol-dı*

Görülen geçmiş zaman eki görülüyor ki vokal uyumu dışında kalmaktadır. Kafkas Azerbaycanında bu uyum yapılmaktadır. Tebriz Türkçesinde ekin Eski Anadolu Türkçesindeki gibi yalnız düz şekilleri vardır. Ayrıca Tebriz konuşma dilinde ekin vokali de daima *i* 'ye kaydırılmaktadır. Ekin konsonantı ise bütün Azeri Türkçesinde *d* 'dir, *t* 'li şekil yoktur.

74. *gêçdi* « geçti » < *gêç-di*

gêç- fiil kökü Türkiye Türkçesinde de böyle *kapalı e* iledir. Bu bakımdan bir fark yoktur. Yalnız Azeri Türkçesinde bu kelimenin *kêç-* şekli de vardır. Daha doğrusu Azeri Türkçesinde esas itibariyle fiil *k* iledir. Ancak Tebriz Türkçesinde *g* iledir. Fakat Güney Azerbaycanda *k* ile söyleyen ağızlar da vardır. Metinde Şehriyar bu kelimeyi bazan iki çizgili, bazan tek çizgili *kef* ile yazmıştır. Yazı ananesi bugün pek olmayan Tebrizde imlânın geniş ölçüde telâffuza bağlı kaldığını düşününce, insan İran Azerbaycanı için bu kelimenin *k* ve *g* meselesinde tereddüde düşüyor. Gerçek şudur ki Tebrizde kelime *g* 'lidir, fakat civarında *k* 'li yerler de vardır.

-di 'nin konsonant uyumuna bağlı kalmadığını yine burda da görüyoruz.

65. *gelemmedim* « gelemedim » < *gelemedim*

Yukarıda da temas ettiğimiz gibi Azeri Türkçesinde bazı kelimelerde konsonant ikizleşmesi görülür. Bunlardan biri menfi iktidarî şeklidir. Eski *u-* « muktedir olmak » fiilinin menfisi ile asıl fiilin gerundium şeklinden (*bil-e* + *umadı* gibi) gelen ve iki vokalin birleşmesiyle *-uma-*, *-ime-*, *-eme-* şekillerini meydana getiren (*bilümedi, bilimedi, bilemedi* gibi) menfi iktidarînin bu birleşmeden doğan *u, i, e,* (*ü, ı, a*) vokalleri tabiî başlangıçta uzun olmuştur. Sonra bu uzunluk kısalınca yanında bulunan konsonantı ikizleştirmiştir. İşte sonradan tek şekil olarak kalan *-ame-*, *-eme-* gurubunun Azeri Türkçesinde ikizleşmesinin sebebi bu olmalıdır.

66. *gêc* « geç »

Yukarıda işaret ettiğimiz sonda sedalı konsonant bulunması şeklindeki Azeri hususiyetini bu kelimede de görüyoruz. Gerçi burada kelimeden

sonra vokalle başlayan *oldı* kelimesi gelmekte ve son ses iki vokal arasına düşmektedir. Böyle bir durumda *ç* de *c* olabilir. Fakat Azeride bu kelime tek başına da *c* iledir. Hatta bu yüzden bazı Azeri ağızlarında *c* — *j* değişikliğine de uğramakta, *gêj* olmaktadır. Azeri Türkçesinde zaten *c* — *j* değişikliğini görüyoruz : *bacı* — *bajı* misalinde olduğu gibi.

67. *hêç* « hiç » < *hiç* < *hîç*

Farsça asıllı *hîç* kelimesinin uzun vokali Türkçede kısalmıştır. Azeri Türkçesinde ise ayrıca *i* — *e* değişikliği olmuştur. Kelime başındaki ve ilk hecedeki *i* 'lerin *e* olması Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden çok fazladır. Öyle ki bunu yabancı kelimelere bile tatbik etmektedir. Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklardan birini yabancı asıllı kelimelerdeki bu telâffuz ayrılığı teşkil eder :*ilim* — *êlim, ışk* — *êşk, ıtır* — *êtır* misallerinde olduğu gibi. İşte *hêç* kelimesinde de bu vardır. *i* — *e* değişikliğinde tabiî ortaya çıkan *e* kapalı *e* 'dir. Bu değişiklik dolayısıyle kelimenin eski yazı imlâsında da vokal yazılmaz.

68. *gözellerün* « güzellerin » < *gözel-ler-ü-n*

güzel kelimesi Azeri Türkçesinde *ö* iledir. Bu kelime Türkiye Türkçesinde *ü* 'leşmiştir. Tabiî *gözel* aslîdir. İlk hecedeki geniş ve dar yuvarlak farkının Azeri ve Osmanlı sahaları arasında görüldüğünü söylemiştik. İşte *gözel* kelimesi bunun misallerinden biridir. Meselâ *göverçin* kelimesi de Azeride böyle geniş vokallidir.

Tabiî, *-ler* çokluk, *ü* yardımcı ses, *-n* iyeliktir.

69. *nêc'oldı* « nice oldu, nasıl oldu » < *nêçe oldı* < *niçe oldı*

Burada yan yana gelen iki vokal dolayısıyle bir *e* düşmesi vardır. Bu Türkçede her yerde görülebilir. Kelimedeki Azeri hususiyeti yine *i* — *e* değişikliğidir. Ayrıca sonda *c* durumu da vardır. Kelime Azeride tek başına *ç* 'lidir. Aslî *ç* şekilleri eklerde muhafaza edilmektedir.

70. *döngeler* « dönemeçler » < *dön-ge-ler*

dön- fiil kökü, *-ge* fiilden isim yapma ekidir. *-ler* çokluk ekidir.

71. *dönüm* « dönüş, dönme » < *dön-ü-m*

Bu kelime de *dön-* fiilinden *-m* ile yapılmış isimdir. *ü* yardımcı sestir.

72. *itginlik'* « yitkinlik, kayboluş, kaybolma » < *it-gin-lik'*

it- fiil kökünde *y* düşmesi vardır. *-gin* fiilden isim yapma eki, *-lik'* isimden isim yapma ekidir.

Burada dikkati çeken şey *g* konsonantının konsonant uyumuna uymaması, sedasızlaşmamasıdır. Azeri Türkçesinde İstanbul Türkçesindeki gibi bir konsonant uyumu yoktur ve konsonant kendisinden önceki sedasız konsonanta değil, kendisinden sonraki vokale bağlı olarak sedalı söylenir. Bu durum Türkiye Türkçesinde de bir dereceye kadar böyledir ve kesin bir sedasızlaşma yoktur, sonra gelen vokalin tesiri daima hissedilir. Ancak Azeri Türkçesinde hiç sedasızlaşma olmaz ve kesin bir sedalılık görülür.

73. *ayrılıḫ* « ayrılık » < *ayrı-lıḫ*

Ayrı isim, *-lıḫ* isimden isim yapma ekidir ve yine *ḳ — ḫ değişikliği* vardır.

74. *iğit* « yiğit »

Başta *y* düşmesi vardır.

75. *emek'* « emek »

Sonda *k — k'* Azeri hususiyeti vardır.

76. *itirmez* « yitirmez »

Yine *y* düşmesi Azeri hususiyetini görüyoruz.

77. *yêtirmez* « yetiştirmez, ulaştırmaz »

Bu mânâ ile fiilin bu şekli bir Azeri hususiyetidir ve eski devrelerin

devamı durumundadır. Ayrıca *başa yêtir-* Azeride « tamamlak, sona erdirmek » mânasına kullanılan bir tabirdir.

78. *vallah* « vallahi »

Bu yemin Azeride, Anadolu ağızlarında da görüldüğü gibi *i* 'siz kullanılır.

79. *unutmarıḫ* « unutmayız » < *unut-ma-r-ı-ḫ*

unut- fiil kökü, *-ma* menfi eki, *-r* geniş zaman eki, *ı* yardımcı ses, *-ḫ* *ḳ* — *ḫ* değişikliğine uğramış çokluk birinci şahıs ekidir. Veya ek *-ıḫ* 'dır.

Burada son derece mühim bir Azeri hususiyeti vardır. O da geniş zamanın menfisinde *-r* ekinin kullanılmasıdır. Türkçede fiil çekiminde umumî durum şudur : Bir çekim dışındaki diğer bütün çekimlerde şekil ve zaman eki fiilin hem müsbetine hem menfisine getirilir : *gel-di, gelme-di, bil-i-yor, bil-mi-yor* gibi. Yalnız geniş zamanda eskiden beri geniş zaman eki sadece müsbet fiile getirilir, menfi geniş zaman ise *-maz, -maz* (*ma, -me*) partisip eki ile yapılır. İşte Azeri Türkçesinde bugün geniş zaman çekiminin de diğer çekimlerin paraleline sokulduğu ve menfi fiile de geniş zaman eki getirildiği görülüyor. Bu mühim bir inkişaftır.

Gerçi Azeri Türkçesinde geniş zaman eki bugün *-ar, -er* 'dir ve *-r, -ır, -ir* şimdiki zaman için kullanılır. Ancak menfi şimdiki zaman *unutmuruḫ gelmirem, bilmir* şeklindedir. *gelmerem, atmarıḫ* gibi şekiller tereddütsüz geniş zaman şekilleridir. Onun için bu paralelliğe sokuşta şimdiki zamanın tesiri olabilir. Ama şeklin geniş zaman olduğunda şüphe yoktur.

Eskiden geniş zaman menfisi Türkçede hep *-maz, -mez* ile yapılırdı. Osmanlıcanın sonlarında birinci şahıslarda *-maz, -mez* 'in yerini *-ma, -me* almıştır. Azeri Türkçesinde ise son zamanlara kadar birinci şahıslarda da *-maz, -mez* yerini muhafaza etmiştir. Bugün de yine bu *-maz, -mez* şekilleri devam etmektedir. Ancak bugün işte *-r* 'li şekiller de ortaya çıkmıştır. Bu *-r* 'li şekiller yine yalnız birinci şahıslarda görülür. Ayrıca birinci şahıslarda bir de *-n* 'li şekiller görülür. Böylece bugün Azeri Türkçesinde menfi geniş zaman çekimi şu şekildedir :

gelmezem, gelmerem, gelmenem
gelmezsen (*-señ*)
gelmez
gelmezik', gelmerik', gelmenik'

gelmezsiniz (*siñiz, -süz, -siz*)
gelmezler

İkinci şahıslardaki *n* 'li şekil Tebrize ve edebî dile mahsustur.

Burada görülen bir husus da çokluk birinci şahıs geniş zamana *-ḳ, -k* ikinci tipteki şahıs ekinin atlamış olmasıdır. Osmanlı sahasında bazı ağızlarda da bu görülür. Ancak İstanbul Türkçesinde ek normal olarak birinci tipten *-ız, -iz, -uz, -üz* 'dür.

80. *göremmesek'* « göremesek, göremezsek » < *göremesek*

Burada da yine iktidarî menfisindeki *m* ikizleşmesi vardır. Ayrıca bu basit şekil Türkiye Türkçesindeki *göremezsek* birleşik şeklinin yerine kullanılmıştır. Azeri Türkçesinde bu birleşik şekil pek kullanılmaz.

81. *helal* « helâl »

Azeri Türkçesinde bu kelimede yine daha ileri bir Türkçeleşme ile vokal — konsonant uyumu olmuş ve ince *l* 'ler kalınlaşmıştır. Ayrıca bazı Azeri ağızlarında *e* vokali de kalınlaştırılarak kelime *halal* şekline sokulmuştur.

82. *êdün* « edin! » < *êt-ün*

êt- fiil kökü, *-ün* çokluk ikinci şahıs emir ekidir. Emir ekinin Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlaklığı görülüyor ki Güney Azerbaycanda devam etmektedir. Kuzeyde bunda da düzleşme ve uyum olmuştur ve *sağır n* muhafaza edilmektedir.

83. *sesden* « sesten »

Burada yine ablatif ekinin konsonantının sedalı kaldığını görüyoruz.

8

84. *küyden* « sesten, gürültüden » < *küy-den*

Eski Türkçenin *kü, küy* « ses, ün, melodi » kelimesinin Azeri Türkçesinde hâlâ yaşaması dikkati çekecek bir husustur.

Ayrıca *sesden küyden düşende* kullanılışında ablatif ekinin bulunması bir hususiyet teşkil etmektedir.

85. *aşıḫ* « âşık »

Azeri Türkçesinde *âşık* kelimesinde tam bir Türkçeleşme olmuş, vokal kısalmış ve *ḳ* — *ḫ* değişikliği yapılmıştır.

86. *sazın* « sazını » < *saz-ı-n*

saz isim, *-ı* iyelik eki, *-n* akkuzatif ekidir. İyelik eklerinden sonra gelen akkuzatif ekinin yaşadığını gösteren yeni bir misal karşısındayız.

87. *yadundadı* « hatırında mıdır » < *yad-u-n-da-dı* < *yâd-u-n-da-dır*

yâd kelimesinin Azeri Türkçesinde kısaldığını yukarıda da söylemiştik. İyelik ekinden önceki yuvarlak vokal meselesini de gördük. *-da* lokatif, *-dı* bildirme ekidir. Burada ayrıca dikkati çeken yeni bir Azeri hususiyeti eksiz soru durumunun mevcut bulunmasıdır. Gerçekten burada kelimenin sonu vurgulu ve uzun söylenmek suretiyle soru şekli yapılmaktadır. Bu Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetidir. Azeri Türkçesinde böyle ses tonuyla, vurgu ile soru şekli yapmak kaidesi vardır. Farsçada da bu böyledir ve burada Farsçanın tesiri olduğu düşünülebilir. Ancak bu Türkçeye has bir sesle ifade tarzı da olabilir.

Bu kelimede soru vurgusu ve uzatması *-dı* (*-dır*) bildirme eki üzerindedir.

88. *hövlesek'* « korkuyla, telâşla » < *hevl-i sek*

Görüldüğü gibi kelime Farsça « köpek korkusu » terkibinden çıkmıştır. Azeri hususiyeti olarak, *v* tesiriyle yuvarlaklaşmış, terkip kaybolmuş, terkip *i* 'si *e* 'ye dönerek tek kelime ortaya çıkmıştır.

89. *guşlar* « kuşlar »

Yine *ḳ* — *ġ* değişikliğinin bir misalini görüyoruz.

90. *tekin* « gibi »

Eski Türkçedeki *teg* « gibi » edatı Batı Türkçesine de geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinden sonra Azeri Türkçesinde bugüne kadar kullanılmıştır.

Azeri Türkçesinde kelime eskiden beri *tek* şeklinde kullanılmıştır. Batı Türkçesinde edatın bu şekle geçmesinde *tek* « bir, çift olmayan » kelimesi ile karıştırılmasının rolü olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki kelimede zaten bir mâna yakınlığı da vardır. Kelime daha sonra, yine *tek* ile karıştırılmasından olacak, bir de iyelik eki almış ve *teki* şekline geçmiştir. *tek* ve *teki* şekli yan yana kullanılırken edatın bir de instrumental eki almış *tekin* şekli ortaya çıkmış, böylece edat *tek, teki, tekin* olarak üç şekilli hâle gelmiştir. İşte burada gördüğümüz şekil bunlardan biridir. Aşağıda *kimin* « gibi » edatında da bunu göreceğiz.

91. *ganad* « kanat »

Burada yine kelime başındaki *ḳ* — *ġ* değişikliği vardır. Ayrıca Azeri Türkçesinde kelime sonunda *d* sedalısının bulunduğunun yeni bir misali karşısındayız.

9

92. *yurdı* « yurdu » < *yurd-ı*

Üçüncü şahıs iyelik ekinin Tebrizde yine aslî şeklini muhafaza ettiğini görüyoruz.

93. *âşığ alması* « âşık elması »

Tebriz'de bir elma cinsinin adı olan bu kelimelerde *âşık* kelimesinin sonundaki *ḳ* konsonantı, kendisinden sonra da vokal gelince, sedalılaşmış ve yumuşamıştır.

alma kelimesi Azeri Türkçesinde aslî şeklini muhafaza etmektedir, İstanbul Türkçesindeki gibi *elma* olmamıştır.

94. *gêdüp* « gidip » < *gêt-üp*

gêt- fiil kökünde Azeri Türkçesindeki ileri bir *i — e* değişikliğinin misalini görüyoruz. Bu değişiklik Türkiye Türkçesinde de olan bir gelişmedir: *de-, ver-, yer* misallerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesinde bu değişme çok daha geniştir: *inmek — ênmek', giymek — gêymek', yine — yêne, hiç — hêç* misallerinde de olduğu gibi. Tabiî ortaya çıkan vokal, burada olduğu gibi, *kapalı e* 'dir.

-üp güney Azerbaycanın yuvarlak gerundiumudur. Klâsik Azeri Türkçesinde bu yuvarlaklık yoktur ve uyum yapılmaktadır. Ayrıca *-ıp, -ip* gerundiumu Azeri Türkçesinde *f* 'leşmiştir: *gelif, olufdu* misallerinde olduğu gibi.

95. *gonaḫ* « misafir » < *kon-ak*

kon- fiili, tabiî, Azeri Türkçesindeki umumî *ḳ — ġ* değişikliği ile *gon-* olmuştur.

-ak fiilden isim yapma ekidir. Dikkati çeken husus bu kelimede Azeri Türkçesinde ekin şahıs, fâil ismi yapmasıdır. Türkiye Türkçesinde ise bu kelime yer ismidir. Böylece Türkiye Türkçesinin *konuk* 'una Azeri Türkçesi *konak* der.

96. *galması* « kalması, kalmak »

Başta yine *ḳ — ġ* değişikliği vardır. Ayrıca *-mak* yerine *-ma-sı* şeklinin kullanılması da dikkati çekiyor.

97. *daş* « taş »

Kelime başında Azeri ve Osmanlı Türkçeleri arasında görülen *t — d* farklarından biri de bu kelimede görülür.

98. *hêyva* « ayva »

Burada, Azeri Türkçesinde bulunan *h* protezinin bir misalini görüyoruz. Başta *y* türemesi gibi *h* türemesi de Azeri Türkçesinde Osmanlı sahasından daha çok görülür.

99. *salması* « salması, düşürmesi, düşürmek »

sal- fiili Azeri Türkçesinde « düşürmek » mânasiyle canlı olarak kullanılır. Türkiye Türkçesinde fiilin bu eski manası ve kullanılışı kalmamış, bu fiil « bırakmak » manasiyle ve çok az kullanılır olmuştur : *salı verdi* gibi.

100. *galup* « kalmış » < *gal-up*

gal- fiil kökünde yine *ḳ* — *ġ* değişmesi vardır.

Buradaki asıl mühim hususiyet *-up* gerundiumunun öğrenilen geçmiş için kullanılmasıdır. Bu Eski Anadolu Türkçesine dayanan bir Azeri hususiyetidir. *-p, -up* gerundiumunun çekimli fiil olarak kullanılması tabiî normal değildir. Bu, eski bir birleşik çekimden kalmış bir durumdur. Eski Türkçede isim fiilinin *turur* şekli gerundiumlara getirilerek *bilip turur men, bilip turur sen, bilip turur* gibi bir birleşik çekim yapılırdı. Mânâsı da tabiî öğrenilen geçmişe uygundu. İşte bu birleşik çekimden zamanla, *turur* yardımcı fiili düşünce gerundium tek başına öğrenilen geçmiş fonksiyonu gören bir çekimli fiil gibi kalmıştır. Eski Türkçeden sonra Eski Anadolu Türkçesinde bunun bol bol kullanıldığını görürüz. Eski Anadolu Türkçesinden sonra Osmanlı sahasında bu kullanış kalkmış, buna mukabil Azeri sahasında bu şekil ikinci bir öğrenilen geçmiş zaman gibi yerleşip kalmıştır. Bugün öğrenilen geçmiş zaman Azeri Türkçesinde birinci şahıslarda *-mış, -miş, -muş, -müş* ile, diğer şahıslarda bu *-ıp, -ip, -up, -üp* ile yapılır :

gelmişem
gelipsen (*-señ*)
gelip, gelipdi
gelmişik'
gelipsiniz, gelipsiñiz, gelipsüz, (*-siz*)
gelipler

Teklik üçüncü şahısta görülen *gelipdi* şekli tabiî *gelmiştir* 'in Azerideki karşılığıdır. Çokluk ikinci şahıstaki *gelipsüz,* (*-siz*) şekli Azeri ağızlarında görülen ikinci, üçüncü şekillerdir.

Bu gerundium konuşma dilinde, ağızlarda geniş ölçüde *f* 'leşmiş olduğu için tabiî bu çekimde de umumiyetle *f* 'li söylenir : *gelifdi, gelifler* gibi.

101. *yuḫı* « uyku »

yuḫı Tebriz ağzındaki şekildir. Asıl klâsik Azeri Türkçesinde vokal

uyumları Türkiye Türkçesindeki gibi hâkimdir ve uyum dışına çıkan inkişaflar yoktur. Onun için bu kelime de asıl Azeride *yuḫu* şeklindedir. Eski yazının imlâsında sondaki *u, ü*'ler *i* ile yazılırdı. Tebriz Türkçesinde de yazı dili ananesi son zamanlarda yalnız kitabî çerçevede kalmış olduğu için, yazı tesiri ile bu kelime *yuḫı* şekline geçmiştir.

yuḫu kelimesi şöyle bir inkişaftan gelmektedir : *yuḫu* < *uyuḫu* < *uyuḳu* < *udıḳu* < *udı-ḳu*. Bugünkü *uyu-* fiilinin aslı *udı-* idi. *-ḳu* ile isim yapılmıştır. Eski Türkçenin sonundaki *d* — *y* değişikliği ile *uyıḳu,* sonra vokal uyumu ile *uyuḳu* hâline geçmiştir. *ḳ* — *ḫ* değişikliği ile *uyuḫu* şekli de ortaya çıkmıştır. Osmanlı sahasında orta hece vokali düşerek *uyku,* Azeri sahasında baştaki vokal yıpranarak *yuḫu* şekli meydana gelmiştir. Azeride bundan *-la-* ile yapılmış *yuḫla-* « uyumak » < *yuḫu-la-* fiili de vardır.

102. *kimin* « gibi » < *kimi-n*

kimi Azeri Türkçesinde *gibi* kelimesinin aldığı şekildir. Bu kelimenin *kip-i* iyeliğinden geldiğini biliyoruz. Osmanlı sahasında *p* sesi iki vokal arasında sedalılaşmış, başta *k* — *g* değişikliği de olduğu için edat *gibi* şekline geçmiştir.

Azeri Türkçesinde kelimede *b* — *m* değişikliği olmuştur. Ayrıca bu kelimede, diğer bazı kelimelerde de görüldüğü gibi, *k* — *g* değişikliği olmamıştır. Böylece edat Azeride *kimi* şekline geçmiştir. Azerideki *b* — *m* değişikliğine *kim* kelimesinin iyelik şeklinin analojisi de sebep olmuş olmalıdır. Buna paralel olarak *teki* edatında da *tek* kelimesinin iyelik şeklinin tesiri görülür.

Kelimenin sonundaki *-n* instrumental ekidir. *kimi, kimin*'in yanında aynı şekilde *tek, teki, tekin* şekillerinin olduğunu da görmüştük.

103. *eser goyup* « eser koymuş, iz bırakmış »

104. *zadımda* « şeyimde »

zâd kelimesinin vokali yine Türkçeleştirilmiştir.

10

105. *gurı* « kuru »

Kelimenin sonundaki düz vokal yine eskiye ve yazıya dayanan bir Teb-

riz hususiyetidir. Asıl Azeri Türkçesinde kelime *guru* şeklindedir. Kelime başında tabiî *ķ* — *ġ* değişikliği vardır.

106. *sazaḫ* « sazak, soğuk ıslığı, ıslık çalan soğuk »

107. *ket kövşen* « kent köy, köy yeri »

Her ikisi de « köy » manasına gelen bu kelimeler müteradiftir.

108. *payızları* « sonbaharları, güzleri »

güz kelimesi de kullanılmakla beraber Azeri Türkçesinde « son bahar » için en çok kullanılan kelime *payız* 'dır.

109. *perdesidir* « perdesidir »

Bildirme ekini burada *-dir* olarak görüyoruz. Bu, ekin aslının henüz Azeride büsbütün kaybolmadığını gösteriyor. Fakat bunda Türkiye Türkçesinin belirli bir tesiri vardır. Zaten kuzeyde olsun, güneyde olsun edebî dilde Türkiye Türkçesinin tesiri daima hissedilir. Yoksa meselâ burada *perdesidi* şekli olmalı idi. Azeri Türkçesinde konuşma dilinde ek tamamiyle *-dı, -di, -du, -dü* şekline geçmiş, *r* 'yi düşürmüştür. Hem aslî şekil, hem yazı, hem de Türkiye Türkçesi Azeri sahasında böyle bir çok şekilleri Azerileşmekten alıkoymaktadır.

110. *êderem* « ederim » < *êt-er-em*

Burada dikkati çeken şey, birinci şahıs ekinin *-em* şeklinde olmasıdır. Bu mühim bir Azeri hususiyetidir. Gerçekten Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki belirli ayrılıklardan birini bu şahıs eklerindeki fark teşkil eder. Azeri Türkçesinde zamir menşeli olan birinci tipteki şahıs ekleri bugün şöyledir :

1. *-am, -em*
2. *-san, -sen* (*-sañ, -señ*)
3. ——

1. *-ıḫ, -ik', -uḫ, -ük'*
2. *-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz* (*-sıñız, -siñiz, -suñuz, -süñüz*) (*-suz, -süz, -sız, -siz*).
3. *-lar, -ler*

Teklik birinci şahıs eki açıkça Eski Anadolu Türkçesinden gelmekte ve Osmanlı sahasında son devirlerde vuku bulmuş olan darlaşma, yapılmamış bulunmaktadır.

Teklik ikinci şahıs eki Eski Türkçeye, ekin zamir menşeine dayanmaktadır. Ekleşme vaki olmuş, fakat darlaşma olmamıştır. Kuzey Azerbaycanda *sağır kef*'li şekil de bazı ağızlarda ve bir parça da edebî dilde yaşamaktadır. Bütün *sağır n*'lerin *n* olması Tebrizde de İstanbuldaki gibi tamdır. Kuzey Azerbaycanda ise yazı dilinde *n*'ler hakimdir.

Çokluk birinci şahıs eki geçmiş zaman ve şart çekiminden alınmıştır. Bunu Türkiye Türkçesinde de görüyoruz. Fakat Türkiye Türkçesinde *gelmişik* gibi yalnız öğrenilen geçmişe atlayan ve o da konuşma dilinde kalan mahdut bir değişiklik vardır. Azeri Türkçesinde ise görülen geçmiş zaman ile şart çekiminin bu eki zamir menşeli eklerle çekilen bütün kiplere atlamıştır ve *-ız, -iz, -uz, -üz*'ün yerini tutmuştur: *gelerik', geleceyik', gelmişik', gelek', gelmeliyik', yaparıḫ, oynuyuruḫ* v.s. misallerinde olduğu gibi.

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde çokluk birinci şahıs eki *-ḳ*, *-k*'dir. Diğer çekimlere atlayınca bunun *-ıḳ, -ik, -uḳ, -ük* olduğunu Azerideki bu kullanışlar göstermektedir. Böylece ekin, bünyesine yardımcı sesi de alarak genişlediğini görüyoruz.

Çokluk ikinci şahıstaki yuvarlak ve tek heceli şekiller bazı Azeri ağızlarında vardır. Edebî dil Türkiye Türkçesindeki şekilleri, vokal uyumuna uydurarak devam ettirmektedir.

111. *özümde* « kendimde »

Azeri Türkçesinde *kendi* yerine *öz* ve dönüşlülük zamiri olarak *öz*'ün iyelik şekilleri kullanılır. Bu eskiden gelen bir durumdur. Eskiden her iki kelime de kullanılırdı. Sonradan Osmanlı sahası *kendi*'yi, Azeri sahası *öz*'ü tercih etmiştir.

11

112. *ġere* « kara »

Asıl klâsik Azeri Türkçesinde kelime *gara* şeklindedir. Tebriz Türkçesinde bu kelime incelmiştir. Bunun açık bir sebebi yoktur. Olsa olsa bir

analoji yolu düşünülebilir. Tebriz Türkçesinde *ḳ* ile başlayan bazı kelimeler, içindeki *y* tesiri ile incelmişlerdir : *ġeyit-, ġeyne-, ġeyfe* « kahve » gibi. İşte bu gibi kelimelerin tesiriyle *kara, gara* kelimesi de *ġere* olmuş olmalıdır. Kelimenin Tebriz dışında Güney Azerbaycan ağızlarında da *gara* şekli vardır.

113. *cadası* « caddesi »

Arapça asıllı *câdde* kelimesi hem vokali kısalarak, hem şeddesi kalkarak, hem de vokal uyumuna uyarak Azeri Türkçesinde ileri derecede Türkçeleştirilmiştir.

114. *çovuşların* « çavuşların, kervancıların » < *çavuş-lar-ın*

çavuş kelimesi Tebriz Türkçesindeki kuvvetli yuvarlaklaşma ile *çovuş* olmuştur.

Burada *-ın* genitif ekinin vokal uyumuna uyduğu görülüyor. Metinde bazı yerlerde ek yuvarlak, bazı yerlerde böyle düzdür. Bu da esas klasik Azeri Türkçesinde esasen vokal uyumuna uymuş olan ekin Tebriz Türkçesinde de uymak üzere olduğunu gösterir. Tebriz civarında da uyumu tam yapan ağızlar vardır. Bu bakımdan Tebriz Türkçesi iki şekli yan yana kullanmaktadır. Kuzey Azeri ağızlarında genitifin sağır *n*'si tabiî muhafaza edilmektedir : *-ıñ, -iñ, -uñ, -üñ; -nıñ, -niñ, -nuñ, -nüñ* gibi.

115. *geler* « gelir » < *gel-er*

Burada Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetiyle karşılaşıyoruz. Türkiye Türkçesinde bugün umumî geniş zaman eki *-r*'dir; bazı tek heceli fiillerde ise *-ar, -er*'dir. Buna mukabil Azeri Türkçesinde *-ar, -er* umumîleşmiştir, *r* ise sahasını çok daraltmıştır. Azeri Türkçesinin umumî geniş zaman eki *-ar, -er*'dir : *bil-er, oḫu-y-ar, otur-ar, çekil-er* misallerinde olduğu gibi. *-r* eki, yukarıda da gördüğümüz gibi, tam geniş zaman olarak ancak menfi geniş zamanda kullanılır : *bilme-r-em, oḫuma-r-ıḫ* misallerinde olduğu gibi. Burada da eki, önünde *a, e* vokali olduğu için, menfi ekinin vokali ile kendi vokali birleşmiş *-ar, -er* eki saymak akla gelebilir.

-r eki bir de vokalle biten fiillerde bazan kullanılır : *oḫur, ister* gibi. Ancak bu fiiller çok defa yine *-ar, -er*'i alırlar : *oḫuyar, istiyer, yaşıyaram, bek'liyerler* misallerinde olduğu gibi. Bu *-r* eki şimdiki zaman ile de karışır.

Müsbet geniş zaman çekimi bugün Azeri Türkçesinde şöyledir :

gelerem	*oḫuyaram*
gelersen (*ñ*)	*oḫuyarsan* (*ñ*)
geler	*oḫuyar*
gelerik'	*oḫuyarıḫ*
gelersiniz (*-siz, -süz*)	*oḫuyarsınız* (*-sıñız, -sız, -suz*)
gelerler	*oḫuyarlar*

Konuşma dilinde çokluk üçüncü şahısta umumiyetle *r l* benzeşmesi olur : *geleller, oḫuyallar* gibi.

116. *Kerbeliya* « Kerbelâya » < *Kerbelâ-y-a*

Azeri Türkçesinde hem uzun vokalin kısalması, hem de orta hece vokalinin değişmesi çok fazladır. Burada da bunu görüyoruz. Orta hecedeki uzun *a* vokali kısalarak ve değişerek *i* olmuştur.

117. *gadası* « kazası, belası » < *kazâsı*

Başta *ḳ* — *ġ* değişikliği olmuş, uzun vokal kısalmış, kelime Türkçeleştirilmiştir. Ayrıca Osmanlı sahası bu kelimedeki *dat* sesini *z* ile söylerken, Azeri sahası *d* şeklini tercih etmiştir. Osmanlı sahasında da böyle misaller vardır : *ḳâzı* — *kadı, zarb* — *darp* gibi.

118. *ac* « aç »

Bu kelimede de sonda sedalılaşma görüyoruz. Azeri Türkçesinin Türkiye Türkçesi gibi sonda sedasız isteme temayülü olmadığını yukarıda belirtmiştik. Burada da böyle bir *c* sesi vardır. Hatta bu *c* sesi konuşma dilinde *j* 'ye çevrilerek kelime *aj* şeklinde söylenir.

119. *gözine* « gözüne » < *göz-i-n-e*

Burada yine iyelik ekinin düzlüğü, aslî şeklini muhafazası dikkati çekiyor. Dediğimiz gibi bu Tebriz hususiyetidir. Asıl klâsik Azeri Türkçesinde uyum Türkiye Türkçesinden farksızdır : *gözüne, sözüne, yolu* gibi.

120. *uyduḫ* « uyduk » < *uy-du-ḫ*

Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs eki *ḳ — ḫ* ve *k — k'* değişikliği ile tabiî, Azeri Türkçesinde *-ḫ* ve *-k'* şeklindedir. Klâsik Azeri Türkçesinde diğer şahıslarda da Türkiye Türkçesinden fazla fark olmayıp, çekim şöyledir :

uydum
uydun (*ñ*)
uydu
uyduḫ
uydunuz (*-ñuz*); *uyduz*
uydular

İkinci şahıslarda Kuzey Azerbaycanda *sağır n*, Güney Azerbaycanda *n* hâkimdir. Tebrizde çokluk ikinci şahıstaki bu *n* de yuvarlaklaştırılmış, sonra da hece birleşmesi olarak, şahıs eki *-z* 'den ibaret kalmıştır: *uyduñuz* > *uyduvuz* > *uydüz* > *uyduz* gibi. Bu yuvarlaklaşma dolayısiyle, başlangıçta çekimde çokluk ikinci şahıs düz fiillerde de yuvarlaklığını muhafaza etmiştir : *geldüz, alduz* gibi. Daha güneyde, Kerkük Azericesinde ikinci şahıslarda *v* 'li şekiller kullanılır : *geldüv, alduvuz* gibi. Bugün çokluk ikinci şahısta uyum olmuş ve gerek güney, gerek kuzey Azerbaycanda *-dız, -diz, -duz, -düz* şeklinde karar kılınmıştır. Aşağıda bunun misallerini göreceğiz.

Tebriz Türkçesinin bariz bir hususiyeti de çokluk birinci şahısta daima kalın ekin kullanılmasıdır : *dêduḫ, gelduḫ* gibi. Aynı zamanda Eski Anadoluya dayanan yuvarlaklık da devam etmektedir.

12

121. *azdırıp* « azdırmış » < *az-dır-ıp*

-ıp gerundiumu yine çekimli fiil yerine kullanılmıştır. Ayni zamanda ekin vokal uyumu içinde kaldığını görüyoruz. Demek ki Tebrizde bu bakımdan da durum karışıktır ve düz, yuvarlak her iki şekil yan yana kullanılmaktadır.

122. *mehebbeti* « muhabbeti »

Türkiye Türkçesinde sonradan *muhabbet* olan Arapça kelimenin aslı

mahabbet'tir. Azeride yabancı kısa *a*'ların istisnasız *e* olması prensibi neticesinde kelime *mehebbet* şekline geçmiştir.

123. *ürek'lerden* « yüreklerden »

Başta *y* düşmesi ve sonda *k* — *k'* değişikliği şeklindeki Azeri hususiyetini burada da görüyoruz.

124. *kazdırıp, yazdırıp, salup* « kazdırmış, yazdırmış, düşürmüş »

Her üç gerundium şekli de yine çekimli fiil olarak kullanılmıştır. Ayrıca gerundium ekinin düzlük ve yuvarlaklığının karışıklığı dikkati çekiyor.

125. *ḫelġi* « *halkı* » < *ḫelġ-i*

ḫelġ kelimesi de yabancı kısa *a*'nın *e* olması kaidesine uygun olarak bu şekildedir. Yalnız bu kelime Kuzey Azerbaycanda *ḫalġ, ḫalḫ* şeklinde de kullanılmaktadır. Bu, kelimenin fazla Türkçeleşmesi, Türkçe sayılması demektir.

126. *barışığı* « barışı » < *barış-ı-ḳ-ı*

barış- fiil kökünden *-ḳ* ile isim yapılmıştır. *barış-* fiil kökü olduğu için Türkiye Türkçesinde bugün kullanılan *barış* yerine Azeri Türkçesi normal isim şeklini tercih etmektedir.

127. *beleşdirüp* « beleştirmiş, bulaştırmış, bulamış » < *bele-ş-dir-üp*

bele- « sarmak, kundaklamak » fiili Azeri Türkçesinde canlı olarak kullanılır. *-ş-* ortaklaşma, *-dır-* faktitif, *-üp* gerundium ekidir. Burada faktitifin konsonantının, konsonant uyumuna değil, kendisinden sonra gelen vokale bağlı olarak sedalı kullanılması şeklindeki Azeri hususiyeti göze çarpıyor. Gerundiumun yuvarlaklığı tabiî yine Tebriz ağız hususiyetidir.

13

182. *ḫencer* « hançer »

Burada da yine yabancı asıllı kelimenin kısa *a* vokalinin *e* 'ye çevrilmesi sistemini görüyoruz. Ayrıca *c* aslî şeklini muhafaza etmekte ve *ç* olmamaktadır. Bunda kendisinden sonraki vokalin tesirinde kalma şeklindeki Azeri sedalı hususiyetinin de rolü düşünülebilir. Fakat Azeri ağızlarında hem *ç* 'leşmiş, hem de kalınlaşmış olarak *ḫançar, ḫançal* şekli de görülür. İkinci misalde *r* — *l* değişikliği olmuştur.

183. *hêyif* « hayıf, yazık »

Yabancı kelimenin kısa *a* vokali yine sisteme uygun olarak *e* 'ye çevrilmiştir. Ayrıca *y* tesiriyle bu *e kapalı e* 'ye dönmüştür. Azeri Türkçesinde bu *kapalı e* 'ye çevirme bir hususiyet hâlindedir.

184. *buraḫmaz* « bırakmaz »

Bilhassa yaygın Güney Azeri hususiyeti olan yuvarlaklaştırmaya uygun olarak kelimede *b* tesiriyle yuvarlaklaşma olduğu görülüyor. Yalnız bu şekil Anadolu ağızlarında, Osmanlı sahasında da görülür. Öte yandan Kuzey Azeri ağızlarında *bıraḫ-* şekli de vardır.

185. *bêhiştimiz* « behiştimiz, cennetimiz »

Aslı *behişt* veya *bihişt* olan bu kelimede ilk hecedeki *i* 'lerin *kapalı e* olması hususiyeti görülüyor.

186. *olmaḫdadur* « olmaktadır »

Burada *ḳ* — *ḫ* ve *-da* ekinin konsonantının sedalı olması Azeri hususiyeti vardır. Bildirme ekinin yuvarlaklığı Eski Anadolu Türkçesinin izini taşıyan Tebriz hususiyetidir.

-makta şimdiki zaman şekli Türkiye Türkçesinin bir kullanışıdır ve Azeri sahasında pek görülmez. Böylece burada Türkiye Türkçesinin tesiri bahis konusudur.

Lokatif ekinin Azeri Türkçesinde, kendisinden sonraki vokalin tesiriyle, *t*'li şekli yoktur ve ek daima *-da, -de* şeklindedir. Ayni şekilde ablatif eki de daima *-dan, -den*'dir.

187. *meherrem* « muharrem »

Muhammed'in *Mehemmed* olması gibi *Muharrem* kelimesi de Azeride *meherrem* olur. Bu, kelimedeki düz vokalin baştaki yuvarlak vokali kendisine benzetmesidir. Bu benzetme ve düzleştirmeden sonra kısa *a*'lar sistem gereğince *e* olmuşlardır.

14

188. *ḫezan* « hazan, sonbahar »

Yabancı kelimedeki kısa *a*'nın *e*'ye çevrilmesi sistemine göre kelime bu şekli almıştır ve *ḫ*'yı muhafaza etmektedir.

189. *yarpaḫları* « yaprakları » < *yaprak-lar-ı*

yarpaḫ kelimesinde *ḳ* — *ḫ* değişikliğinden başka yer değiştirme hadisesi vardır. Bütün Türkçede görülen bu hadise Azeri Türkçesinde Osmanlı Türkçesinden daha fazla bulunur: *köprü* — *körpü, toprak* — *torpaḫ* gibi. Bu Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklardan birini teşkil eder. Tebrizde bu şehir ismi bile *Terbiz* yapılır.

190. *tökende* « dökünce » < *tök-ende*

tök- Azeri Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında mevcut bulunan ve yukarıda izah ettiğimiz *t* — *d* farkı taşıyan kelimelerden biridir.

191. *yênüp* « inip » < *yên-üp*

yên- fiil kökünde başta *y* türemesi vardır. Ayrıca *i* — *e* değişikliği de olmuş ve *in-* fiili bu şekle girmiştir. Bir kısım Azeri ağızlarında başta *y* türemesi olmamıştır. Fakat onlarda da *i* — *e* değişikliği olmuş ve fiil *ên-* şekline geçmiştir. Tabiî bu *i* — *e* değişikliğinde hep *kapalı e* ortaya çıkar.

192. *deyerdi* « değerdi » < *değ-er-di*

Kelime içindeki ve sonundaki bütün *g* asıllı *ğ* 'lerin ses değeri Azeri Türkçesinde de *y* 'dir. İmlâda bu sesi Türkiye Türkçesinde de bugün *bey, çiy* kelimelerinde *y* ile yazıyoruz. Azeri Türkçesinde eski yazıda da bu *y* yazılışı çoktur: *deyerdi, eyerdi* misallerinde olduğu gibi.

193. *nisgilli* « hasretli, arzulu, tesirli »

194. *ağaşlar* « ağaçlar »

ç — *ş* değişikliği bugün Azeri Türkçesinde görülen bir hususiyettir. Bütün Türkçede tek tük misalleri bulunan bu değişiklik bugün Azeri ağızlarında çok görülür. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

15

195. *daş gumınan* « taşla kumla, taş ve kum ile »

Burada Azeri Türkçesinin bir sentaks hususiyeti ile karşılaşıyoruz. Yan yana kullanılan ayni fonksiyonda iki kelimeden yalnız ikincisi ek alır. Böylece iki kelime bir tekrar grubu muamelesi görmüş olur. Bu Türkçede umumiyetle görülebilen bir kullanıştır. Fakat Azeride dikkati çekecek kadar çok bulunur.

196. *gumınan* « kum ile » < *kum* — *ilen*

ile edatının instrumental eki almış şeklinde bu *n* tesiriyle *l* sesi *n* 'ye dönmüş, böylece *inen* şekli ortaya çıkmıştır. Kendisinden önce gelen kelime ile birleşerek vokal uyumuna da bağlanınca *ınan* şekline geçmiştir. Bu şekil Anadolu ağızlarında da çok görülür. Bilhassa Azeri sahasında böyle benzeşme ve ekleşme çok ileridir. Ayrıca orta hece vokali de düşerek edat *-nan, -nen* şeklinde ekleşir : *sennen, elnen, suynan* misallerinde olduğu gibi.

197. *saralmasın* « sararmasın »

r — *l* değişikliği Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden daha fazla-

dır : *güreş — güleş, servi — selvi, kararmak — garalmah* misallerinde olduğu gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

198. *hêyrün* « hayrın »

Bu kelimede de yabancı kelimenin kısa *a* vokalini *e* yapan Azeri hususiyeti vardır. Yine *y* tesiri ile kapalı *e* meydana gelmiştir. Red edatı *hayır* da Azeride *hêyir* şeklindedir.

199. *üfüğlere* « ufuklara »

Yabancı asıllı kelimenin kısa vokali *u* 'nun incelmesini burada da görüyoruz. Kalınlaştırıcı bir konsonant mevcut olduğu halde sistem yine hüküm sürmektedir. Ayrıca *ḳ — ġ* değişikliği şeklindeki Azeri hususiyeti görülüyor.

16

200. *ohur* « okur, okuyor » < *ohu-r*

Azeri Türkçesinde asıl geniş zaman eki olarak *-ar, -er* 'in umumileşmiş olduğunu söylemiştik. *-r* Azeri Türkçesinde menfi geniş zaman ile vokalle biten fiillerde bazan görülür. Vokalle biten fiillerde esas itibariyle yine *-ar, -er* çok kullanılır : *ohuyar, ganıyar* gibi. Ancak bazan, burada olduğu gibi, *-r* eki de kullanılır. Azeride şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür* olduğu için bu *-r* 'li geniş zaman şekilleri dar vokalle biten fiillerde umumiyetle şimdiki zaman ile karışır. Asıl *-ar, -er* geniş zaman eki olduğu için bu karışma büsbütün kuvvetlenir. Ancak *isderem* gibi *a, e* ile biten fiillerde açık bir geniş zaman hissedilir. Çünkü bunların şimdiki zamanında vokal darlaşır : *isdiyirem* gibi. Fakat bunun yanında *isdirem* şekli de vardır ve bu da şimdiki zamandır. Bu şimdiki zaman herhalde *-ir* 'li şeklin haploloji yolu ile kısalmışından ibarettir : *isdiyirem* > *isdirem* gibi. Aksi takdirde şimdiki zamanda da *-r* eki karşımıza çıkıyor demektir. Böylece *-ar, -er,* ve *-r* geniş zaman; *-ır, -ir, -ur, -ür,* ve *-r* şimdiki zaman ekleri oluyor. Her iki şeklin fonksiyon yakınlığı, eskiden şimdiki zamanın çok defa geniş zaman eki ile karşılanması bu ihtimali göz önüne getiriyor. *isderem, isdiyerem* geniş za-

man şekilleri ile *isdiyirem, isdirim* şimdiki zaman şekillerinin bir arada kullanılması her halde dikkate değer bir durumdur.

Dar vokalli fiillerde meselâ geniş zaman *üşüyer* ve *üşür,* şimdiki zaman *üşüyür* ve *üşür* (*üşüyür*) şeklinde kullanılıyor. Burada *-r* 'li iki şeklin karışması daha açıktır. Bu yüzden dar vokalli fiillerde *-r* kullanılınca bunun geniş zaman mı, şimdiki zaman mı olduğunu tayin iyice güçleşmektedir. Aşağıda bazı kıtalarda böyle tereddütlü durumlar vardır. Bu misalde de durum aynidir ve kelimeyi geniş zaman olarak anlamak da, şimdiki zaman olara kanlamak da mümkündür.

201. *dalısında* « arkasında » < *dalı-sı-n-da*

Kelimenin burada *dalı* şekli karşımıza çıkıyor. Bu daha aslî şekildir ve vokal bugün düşerek *dal* şekli de ortaya çıkmıştır. Metnimizde ve Azeride her iki şekil de vardır.

202. *gêdêydim* « gideydim »

İstek hikâyesi çekiminde *y* tesiriyle istek *e* 'si Azeri Türkçesinde, burada olduğu gibi, hep *kapalı e* 'ye çevrilir.

203. *dağ dereler uzunı* « dağlar dereler boyu, boyunca »

Burada yine çift kullanılan kelimelerden birincisinin (*dağ*) ek almaması hususiyetini görüyoruz. Bir de *uzun* kelimesinin « boy » yerinde kullanıldığı görülüyor.

204. *oḫuyêydim* « okuyaydım »

Azeride istek hikâyesinde, yine *y* tesiriyle olacak, ikinci fiil inceliğini muhafaza ederek birleşir ve bu yüzden kalın fiillere de *kapalı e* getirilir; *-a* istek eki *ê* 'ye çevrilir: *olêydim, solêydim* misallerinde olduğu gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz.

205. *ġêyter* « döndür, çevir » < *kaytar* < *kayıt-ar*

Azeri Türkçesinde *y* inceltmelerine daha çok rastlandığına işaret etmiştik. Burada da kalınlığı muhafaza edici *ġ* konsonantına rağmen bu in-

celmeyi görüyoruz. Ancak bu gibi kelimelerin kalın şekilleri de Azeri Türkçesinde kullanılmaktadır : *gaytar* gibi. *kaytar-* fiili tabiî *kayıt-* 'ın faktitifidir.

206. *guzunı* « kuzuyu » < *guzu-nı*

Burada tipik bir Azeri hususiyeti ile karşılaşıyoruz. *-nı* akkuzatif eki isimlerden sonra da kullanılmaktadır. Eski Türkçede isimlerden sonra *-g, -ġ,* zamirlerden sonra *-nı, -ni,* iyeliklerden sonra *-n* olmak üzere üç türlü akkuzatif eki olduğunu biliyoruz. Sonradan Batı Türkçesinde isimlerden sonra gelen *-ı, -i* (eski *-ġ, -g*); diğer Türk şivelerinde ise zamirlerden sonra gelen *-nı, -ni* akkuzatif eki olarak umumîleşmiştir. İşte diğer Türk şivelerinde umumîleşen bu zamir akkuzatifi Batı Türkçesinin doğu kolu olan Azeri Türkçesine de tesir etmiş ve *-nı, -ni* eki isimlerde de kullanılır olmuştur. Tabiî Batı Türkçesine dahil olduğu için Azeri Türkçesinde de esas umumî akkuzatif eki *-ı, -i* 'dir. Ancak bu *-nı, -ni* de görülmektedir. Yalnız *-nı, -ni* vokalle biten kelimelerde ve bazan kullanılır. Kuzey Azerbaycanda bu ek vokal uyumuna da uydurulur.

17

207. *sulı* « sulu »

Sıfat eki Azeri Türkçesinde de vokal uyumuna bağlı olarak *-lı, -li, -lu, -lü* 'dür. Ancak, burada da görüldüğü gibi, Tebriz Türkçesinde bir ağız hususiyeti olarak ekin vokal uyumu dışında kaldığına şahit oluruz. Hatta Tebriz ağzında kelime *suli* şeklinde söylenmekte ve ekin adeta yalnız *-li* şekli kullanılmaktadır.

208. *ġêyner* « kaynar »

Biraz yukarıda *ġêyter* kelimesinde de gördüğümüz gibi, yine Azeri Türkçesindeki aşırı *y* inceltmesi ile karşı karşıyayız. Ancak bu kelimenin de aynı zamanda *gayna-* şekli kullanılmaktadır. Aşağıda bunu göreceğiz.

209. *çay çimenin* « çayın çimenin »

Çift kullanılan kelimelerden yalnız ikincisinin ek alması şeklindeki Azeri hususiyetini burada da görüyoruz.

çimen kelimesinin Osmanlı sahası ile aynı olan bu şekli bir Tebriz hususiyetidir. Asıl Kuzey Azerbaycanda kelime *çemen* şeklini muhafaza etmektedir.

210. *gêçeller* « geçerler » < *gêçerler*

Geniş zamanın çokluk üçüncü şahsında Azeride *r* — *l* değişikliği, daha doğrusu benzeşmesi daima olmaktadır : *içeller, biçeller* gibi. Burada da bunun bir misalini görüyoruz. Bu *r* — *l* benzeşmesi şimdiki zamanda da aynen olmaktadır.

gêç- fiilinin *g* 'li şekli Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde bu fiil umumiyetle *k* 'lidir : *kêçer, kêçdi* gibi.

18

211. *biçin üsti* « biçin vakti »

üst kelimesinin vakit için kullanılması Türkiye Türkçesinde de görülür: *akşam üstü* misalinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde bu kullanış, görüldüğü gibi, daha yaygındır. Ve normal olarak Azeride kelime *üsdü* şeklindedir.

212. *êyle* « öyle »

Bu kelime Azeride esas itibariyle *êle* olmuştur ve konuşma dilinde bu kesindir. Ancak bazan ve yazıda *êyle* şekli de kullanılır. Bu da daha çok Tebriz Türkçesinde görülür. Azeri Türkçesinde buna paralel olarak *bêyle, böyle* de *bêle* olmuştur.

213. *darar* « tarar » < *dara-r*

Vokalle biten fiilin *-r* geniş zamanıdır. Aynı fiilin *-ar* geniş zamanı tabiî *darıyar* şeklindedir.

dara-, daraḫ Azerinin Türkiye Türkçesi ile *t*—*d* farkı olan misallerinden biridir.

214. *şikârçılar* « şikarcılar, avcılar »

-çı, -çi eki Azeri Türkçesinde aslî *ç* 'li şeklini muhafaza etmektedir. Bütün Türkçede bu gibi eklerin aslında *ç* 'li olduğunu, *c* 'li şekillerin sonradan Batı Türkçesinde ortaya çıktığını, bunun bilhassa Türkiye Türkçesinde böyle olduğunu biliyoruz. Osmanlı sahası dışında, diğer Türk şivelerinde *c* 'li şekiller bugün de yoktur. Azeri Türkçesinde de *ç* 'li şekiller umumiyetle muhafaza edilmektedir : *biçinçi, avçı, yolçu, dilençi, nêçe, sençe* misallerinde olduğu gibi.

215. *bildirçini* « bıldırcını »

Azeri Türkçesinde *ç* 'nin muhafaza edildiğini, aynı zamanda *ç* tesiriyle kelimenin inceldiğini görüyoruz. Mamafih *bıldır* kelimesi Azeride *bildir* şeklindedir ve bu da *yıl* kelimesinin Azeride *il* olmasına dayanmaktadır.

216. *soraḫlar* « araştırır, soruşturur, arar, sorar » < *sor-aḫ-la-r*
sor- fiilinden önce *-ak* ile isim, sonra *-la-* ile fiil yapılmıştır.

217. *sondan* « sonra »

Ablatif ekinin zarf yapması eskiden beri vardır : *öñdin* « önce » misalinde olduğu gibi. Bu fonksiyonun Azeri Türkçesinde devam ettiği görülüyor: *sondan, gâhdan* « bazan » misallerinde olduğu gibi.

218. *durup* « kalkıp »

dur- fiilinin « kalkmak » mânası Eski Anadolu Türkçesinden ve Eski Türkçeden gelmektedir. Aslında, *örü tur-* « kalkmak » birleşik fiilinin aslî fiili olan *ör-* düşünce *tur-* (> *dur-*) yardımcı fiili bu manayı yüklenmiş ve hem « durmak », hem de « kalkmak » yerine kullanıla gelmiştir. İşte Azeri Türkçesinde bu « kalkmak » kullanışı bugün de devam etmektedir.

19

219. *gaş göz atanda* « göz kırpınca, göz edince »

kaş göz at- Azeri Türkçesinde « göz kırpmak, göz etmek, gözle işaret etmek » manasında kullanılan bir tabirdir.

220. *olara* « onlara » < *olar-a*

Çokluk zamirin bu eski aslî şekli Eski Anadolu Türkçesinden gelerek Azeride bugün de devam etmektedir. Bazı Azeri ağızlarında *bular, olar* biçimindeki bu aslî şekiller yanında *bunlar, onlar* şekilleri de kullanılır.

221. *çoḫlu* « çokça, pek çok »

Sıfat ekinin bu Azeri kullanışı dikkati çekiyor. Bunu *etraflı, etraflıca, adam akıllı, kuvvetli* gibi misallerle bir dereceye kadar karşılaştırmak mümkündür.

20

222. *nağıl* « masal, hikâye, nakil »

nakil kelimesi Azeride iki vokal arasındaki *k* 'nın *ğ* olması ve *i* vokalinin kalınlaşması ile ileri derecede Türkçeleşmiştir.

223. *gap bacanı* « kapıyı bacayı » < *gapı baca-nı*

Burada yine çift kelimeden ikincisinin ek aldığını görüyoruz. Üstelik birinci kelime vokalini de kaybederek ikinciye bağlanmıştır. Ayrıca *-nı* akkuzatifinin kullanılışı yine görülüyor.

224. *döyende* « dövünce » < *döğende*

Ses değeri *y* olan *ğ* 'nin yerine *y* yazılışı bu misalde de görülmektedir.

225. *gêçinin* « keçinin »

gêçi Anadolu ağızlarında olduğu gibi Tebriz ağzında da görülen şekildir. Asıl Azeri Türkçesinde kelime *keçi* şeklindedir.

226. *gayıdup* « dönüp » < *kayıdup*

Bu fiil Azeri Türkçesinde *y* tesiriyle hem incelip *ġeyit-* şekline girmek-

te, hem de böyle kalın şeklini muhafaza etmektedir. Bu karışıklığı aynı metinde yan yana görebiliyoruz. Çünkü şiirde Şehriyar bazan Tebriz Türkçesinin, bazan Tebriz taşrasının hususiyetlerini aksettirmektedir.

21

27. *üs* « üst »

üst kelimesi Azeri Türkçesinde konuşma dilinde umumiyetle böyle *t*'-sini kaybeder. *üs don* « elbise » demektir. *don* kelimesi Azeride eski aslî manasiyle yaşamaktadır ve *don* için Azeri Türkçesinde *tuman* kelimesi kullanılır.

228. *tiringini* « tiringiyi, melodiyi »

Burada yine *-ni* Azeri akkuzatifi vardır. *tiringi* kelimesi ses taklididir ve bir oyun nağmesi demektir. Ayrıca *tiringi tutmak* şeklinde bir kullanışı da vardır.

229. *ezdiren* « ezdiren, nazlatan, sevdiren »

Burada dikkati çeken şey *-an, -en* partisipinin eski *-duk, -dük* fonksiyonunun da Azeri Türkçesinde devam ettiğidir, *ezdiren günlerim* « ezdirdiğim günlerim », *gezdiren günlerim* « gezdirdiğim günlerim » demektir. *-an, -en* partisipinin bu hareket hali ifadesi Azeri Türkçesinde yaygındır. Bu bir dereceye kadar gerundium fonksiyonu demektir ve ekin *-anda, -ende* şeklinde gerundiumlaşması da bu yüzdendir. Buna yukarıda da temas etmiştik.

230. *minüp* « binip »

min- fiili Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *b* — *m* değişikliği misallerinden biridir.

22

231. *Heçi ḫala* « Heçi teyze »

hala Azeri Türkçesinde annenin kız kardeşidir.

Heçi bir kısalmış şekil olmalıdır. Şehriyar bunun *Hacer*'den geldiğini sanıyor. Fakat ikisi arasında fonetik bir münasebet görülmüyor. Yalnız şunu belirtelim ki Azeri Türkçesinde şahıs isimlerinde çok geniş ölçüde değişiklikler, kısaltmalar, Türkçeleştirmeler görülür. Bu Anadolu ağızlarında da çok görülür. Fakat Azeri sahasında çok aşırı bir gelişme halindedir. Aşağıda bunun şaşırtıcı misallerini göreceğiz.

232. *yuvardı* « yıkardı »

Aslı *yu-* olan fiilin sonradan *yuv-* şekli de ortaya çıkmıştır. Azeri Türkçesinde bu iki şeklin yanında *yuy-* şekli de vardır.

233. *Memmed* « Mehmet, Memet »

Muhammed > *Mehemmed* değişikliğinden sonra Osmanlı sahasında kelime *Mehmet* ve *Memet* olmuş, Azeride *Memmet* şeklini almıştır. Bu *mehe* hecelerinin birleşmesi veya *Memet* şeklinden konsonant ikizleşmesi neticesinde ortaya çıkmış olabilir. Azeride *Memmed*'in yanında *Mehemmed* şekli de yaşamaktadır.

Buradaki *Sadıḫ* da *Sâdık* isminin Azeri Türkçesindeki şeklidir.

234. *suvardı* « sıvardı »

sıva- fiili *v* tesiriyle Azeride yuvarlaklaşmış ve *suva-* olmuştur. Azeride bunun bir de *suya-* şekli vardır. Bu *v* — *y* değişikliği Azeri sahasında çok görülür.

235. *şıllağ at-* « zıplamak, sıçramak »

236. *Meşed* « Meşhed, Meşhedî »

Azeride kelimenin *h*'si düşmüştür. Ayni zamanda son vokali de yıpranarak düşmüştür.

Meşed Rehim'de *Rahim* kelimesi de Azeri hususiyetine uyarak *Rehim* olmuştur.

237. *Meşdâceli*

Bu isim *Meşhedî Hacı Ali* kelimelerinin Azeri sahasındaki birleşme, kısalma ve Türkçeleşme hadisesinin bir misalidir. *î* ve *h* düşmüş, bu düşüş *a*'yı uzatmış, orta hece *e*'si düşmüş; *ı* vokal birleşmesi ile düşmüş, kısa *a* *e* olmuştur.

238. *ḫoşuduḫ* « hoş idik, memnunduk » < *ḫoşıdıḫ* < *ḫoş idik*

Burada iki kelimenin birleşmesini ve bu birleşme neticesinde vuku bulan vokal uyumlarını görüyoruz.

24

239. *ġêygacıdan* « çaprazdan, verev olarak, çaprazlama » < *kıy-gaç-ı-dan*

kıy- fiilinden *-gaç* ile yapılmış *gıygaç* « çapraz, eğri, yanlamasına, verev » ismi Azeri Türkçesinde vardır. Burada bir de *-ı* vardır. Her halde bu fonksiyonunu kaybetmiş, klişeleşmiş bir iyelik ekidir. Böylece *-gacı* şekline girmiş, genişlemiş bir ek ile karşı karşıyayız.

240. *dolayıya* « etrafa » < *dola-y-ı-y-a*

Bir gerundium şekli olan *dolayı* kelimesi Tebrizde *dolayi*, hatta *dolai* şekillerinde son vokali ince olarak kullanılmaktadır. Ancak Azeride böyle kalın şekli de vardır. Burada Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan isim şekli dikkati çekmektedir. Türkiye Türkçesinde bir *dolayı* edatı bir de bugün mahdut kullanışlı *dolay* isim şekli vardır.

25

241. *toyun* « düğününü » < *toy-u-n*

toy kelimesi Azeri Türkçesinde *düğün* yerine kullanılan kelimedir, *toy düğün* şeklinde bu iki kelime çift olarak da kullanılır.

-u vokal uyumuna uymuş iyelik ekidir. Görülüyor ki Tebrizde iyelik eki uyum dışında da kalabiliyor, uyuma da uyuyor. *-n* tabiî, akkuzatif ekidir.

242. *gız gelinler* « kızlar gelinler »

243. *hena* « kına »

Kelime Azeri sahasında *ḫına* veya burada olduğu gibi *hena* şeklindedir. Aslı Arapça *hınâ* veya *hınnâ* şeklinde olan bu kelime Kuzey Azerbaycanda *ḫ* 'ya, Türkiye Türkçesinde *k* 'ya dönerek Türkçeleşmiştir.

244. *damnan* « damdan » < damdan

Nazal benzeşme ile *d* sesi *n* 'ye çevrilmiştir. Bu ileri benzeşme Azeri hususiyetidir.

26

245. *sakgızı* « sakızı » < *sakkızı*

Bu kelimede yine konsonant ikizleşmesi ve vokalden önce gelen konsonantın sedalılaşması Azeri hususiyetini görüyoruz.

27

246. *oḫurdı* « okuyordu, ötüyordu » < *oḫu-r-dı*

Buradaki *-r* açıkça şimdiki zaman ekidir. Gerek ifadenin gelişi, gerek *soḫurdı* fiili bunu göstermektedir. Görülüyor ki *-r* hem şimdiki zaman, hem de geniş zaman ekidir. Bunu yukarıda da belirtmiştik. Dar vokalle biten fiillerde ikisi birbirine karışmaktadır. Fakat *-r* 'nin esas itibariyle, daha çok şimdiki zaman eki olduğu muhakkaktır. Geniş zaman kullanışı daha azdır.

Hikâye ekinin vokal uyumuna uymaması Tebriz hususiyetidir.

247. *tohurdı* « dokuyordu, örüyordu » < *tohu-r-dı*

-r burada da tabiî, şimdiki zaman ekidir.

tohu- Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t* — *d* farkının misallerinden biridir.

Azeri Türkçesinde, evvelce de temas ettiğimiz gibi, esas şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ur, -ür* 'dür. Vokalle biten fiillerde hem bu ekin vokalinin, hem de geniş zaman *-r* 'sinin tesiriyle şimdiki zaman eki bazan *-r* olur. Bu *-r* 'ye yukarıda temas ettik. Şimdi burada da asıl şimdiki zaman eki *-ır, -ir, -ür, -ür* üzerinde duracağız.

Bu ek konsonantla ve vokalle biten bütün fiillere getirilen umumî şimdiki zaman ekidir : *gel-ir, bah-ır, ohu-y-ur, başlı-y-ır, üşü-y-ür* misallerinde olduğu gibi.

Menfi şimdiki zamanda ekin vokali menfi ekinin vokali ile birleşir ve ek *-r* imiş gibi görünür : *bilmir, olmur, sêvmir* misallerinde olduğu gibi. Menfi fiildeki bu *-r 'yi* vokalle biten müsbet fiildeki *-r* ile (*ohur, isdir* gibi) karıştırmamak lâzımdır. Çünkü bu ikinciler çok defa *-ır, -ır, -ur, -ür* alırlar : *ohuyur, isdiyir* gibi. Menfi fiilde bu durum esas itibariyle yoktur. Ancak bazı ağızlarda görülebilir.

-ır, -ir, -ur, -ür ekinin ilk bakışta geniş zaman *-r* ekinden geldiği, *-ar, -er 'i* geniş zaman için umumîleştiren Azeri Türkçesinin *-r* 'yi de şimdiki zamana bıraktığı, bu *-r* 'nin önündeki yardımcı vokali (*gel-i-r* 'de olduğu gibi) bünyesine alarak *-ır, -ir, -ur, -ür* (*gel-ir* gibi) hâline geldiği düşünülebilir. Fakat durum böyle değildir. Gerçi Azeri şimdiki zamanının teşekkülünde geniş zamanın tesiri inkâr edilemez. Ancak Azeri şivelerinde *-ır, -ir, -ur, -ür* ekinin başka şekillerde de görülmesi meseleyi aydınlatmaktadır. Nitekim edebî dilde ve Azeri ağızlarının büyük bir kısmında *-ır, -ir, -ur, -ür* olarak görülen bu ek bazı ağızlarda (meselâ Terekeme, Karapapah ağızlarında) *-êr, -or, -ör* şeklindedir. Geniş zamanla karışır diye, *-ar* şekli yoktur, düz fiillere, kalın olsun ince olsun, *-êr* şekli getirilir : *gel-êr, otur-or, ohu-y-or, öl-ör, al-êr* misallerinde olduğu gibi. Menfide de vokal birleşmesi ile durum aynıdır : *gelmêr, oturmor, ohumor, ölmör, almêr* gibi. Ekin Azeri ağızlarında (meselâ Çinçavat, Ahıska ağzı) görülen bir üçüncü şekli *-yêr* '-dir : *gel-i-yêr, otur-u-yêr, ohu-yêr, al-ı-yêr* misallerinde olduğu gibi. Bu *-yêr* 'in Türkiye Türkçesinin *-yor* 'una paralel olduğu açıktır. *-yor* nasıl *-yorır* 'dan gelmişse *-yêr* de ayni şekilde *yorır* 'ın Azeri Türkçesindeki şekli olan *yêrir* 'den gelmiştir. Zira *yorı-, yürü-* fiili Azeride *yêri-* şeklindedir. Eğer *yêri-* çok yenidir, *yorır* 'ın *-yor* hâline gelmesi daha eskidir denilirse

o takdirde Azeri Türkçesi ikinci, üçüncü hecelerde *o*'yu kabul etmediği için bunu *kapalı e*'ye çevirmiştir denebilir. Her ne ise, *-yêr* ekinin de *-yor* ekinin menşeine dayandığı, onun paraleli olduğu muhakkaktır.

İşte bu *-yêr*'li şeklin haplolojі ile kısalması neticesinde *-êr*'li şekli ortaya çıkmış görünüyor : *geliyêr* > *gelêr* gibi. *-êr, -or, ör* ekinin bazı ağızlarda uzun söylenmesi de bunu desteklemektedir. Hatta vokalle biten kelimelerde *-êr, -or, -ör* ekini *-yêr, -yor, -yör* kabul etmek de belki mümkündür : *daşı-yêr, ağlı-yêr, üşü-yör, boyu-yor, eri-yêr* misallerinde olduğu gibi. Fakat bunlarda *y*'nin yardımcı ses olduğu her halde daha doğrudur.

-ır, -ir, -ur, -ür ekinin de bu *-yêr* > *-êr, -or, -ör* şeklinden geldiği anlaşılmaktadır. Azeri Türkçesi ilk hece dışında *o, ö* sesini hiç kabul etmez ve yabancı kelimeleri de bunun için değiştirir : *doḫtur, ḫoruz* gibi. Burada da *-or, -ör*'ü *-ur, -ür* yapması normaldir. Bunun gibi *-êr*'i de *-ır, -ir* yapmıştır. Bu gelişmede tabiî, geniş zaman *-r*'sinin de tesiri olmuştur. Böylece *-ır, -ir, -ur, -ür* şimdiki zaman eki ortaya çıkmıştır.

Hülâsa Azeri Türkçesinde şimdiki zaman çekimi şöyledir :

gelirem	*oḫuyuram*
gelirsen (*-ñ*)	*oḫuyursan* (*-ñ*)
gelir	*oḫuyur*
gelirik'	*oḫuyuruḫ*
gelirsiniz (*-siñiz, -siz, -süz*)	*oḫuyursunuz* (*-suñuz, -suz*)
gelirler	*oḫuyurlar*

Tebriz Türkçesinde *sağır n*'ler *n*'ye çevrilmiştir. Ayrıca çokluk birinci şahıs eki hep kalındır : *geliruḫ* misalinde olduğu gibi. Konuşma dilinde umumiyetle çokluk üçüncü şahıslarda *r* — *l* benzeşmesi yapılır : *geliller, alıllar, oḫuyullar* gibi.

-êr, -or, -ör kullanan ağızlarda ise çekim şöyledir :

gelêrem	*oḫuyoram*
gelêrseñ	*oḫuyorsañ*
gelêr	*oḫuyor*
gelêrik'	*oḫuyoruḫ*
gelêrsiñiz	*oḫuyorsuñuz*
gelêrler (*gelêller*)	*oḫuyorlar* (*oḫuyollar*)

-yêr ekini kullanan ağızlarda ise şahıs ekleri de değişiktir ve çekim şöyledir :

geliyêrim	*oḫuyêrim*
geliyêrsin	*oḫuyêrsin*
geliyêr	*oḫuyêr*
geliyêriz (*geliyêrik'*)	*oḫuyêriz* (*oḫuyêrıḫ*)
geliyêrsiz	*oḫuyêrsiz*
geliyêrler	*oḫuyêrler*

Bu şekillerin kademe kademe Türkiye Türkçesine yaklaştığı görülmektedir.

249. *gaydadı* « kaidedir, adettir »

ḳâide kelimesi önce *kayide,* sonra vokal uyumu ile *kayıda,* sonra orta hece vokalinin düşmesi ile *kayda, ḳ—ġ* değişmesi ile *gayda* olmuştur.

28

250. *övde* « evde »

ev kelimesinin Azeri Türkçesinde kullanılan üç şeklinden biri de *öv* '-dür. Diğer ikisi *êv* ve *öy* 'dür. Klâsik Azeri Türkçesinde daha çok *êv* şekli kullanılır.

êv Eski Anadolu Türkçesindeki *iv* şeklinin *i* — *e* değişikliğine uğramış şeklidir. *iv* de bildiğimiz gibi Eski Türkçede önce *eb,* devre sonunda *ev* olan kelimenin *e* — *i* değişikliği ile ortaya çıkmış şeklidir. Azeri Türkçesinde daha sonra *v* yuvarlaklaşması ile kelimenin *öv* şekli de ortaya çıkmıştır. Bir nevi diftonglaşma olarak Azeri Türkçesinde görülen *v* — *y* değişmesi neticesinde bir de *öy* şekli teşekkül etmiştir.

251. ... *gile* « .... gile » < *gil-e*

Anadolu ağızlarında da yaşayan, Türkiye Türkçesinde yerini *-lar, -ler* 'e bırakmış olan aile eki *-gil* Azeri Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır. *-e* datif ekidir.

252. *mene* « bana » < *men-e*

Burada çok dikkate değer bir Azeri husussiyeti vardır. Bunu Azeri

Türkçesinde görülen umumî sisteme bağlama veya normalleştirme temayülünün bir misali olarak görebiliriz. Geniş zamanın menfisinde bu temayülün başka bir örneğini görmüştük. Yabancı asıllı kelimelerin Türkçeleştirilmesinde görülen durumun yine bu temayüle bağlanması mümkündür.

Burada hadise şudur : Batı Türkçesinde datif eki *-a, -e* 'dir. Azeri Türkçesi isim, zamir farkı gözetmeden datif ekini doğrudan doğruya kelimenin aslî şekline getirmektedir : *ev-e, men-e* gibi. Yani bir kere zamirlerde çekimde kök değişimi olmamakta, *men, sen* kelimeleri asıl şekillerini muhafaza etmektedirler. Sonra zamir datifleri eski *-ga, -ge* 'nin izi olan *sağır n* 'leri taşımamaktadır. Böylece bütün Türkçede ve Anadolu ağızlarında görülen *baña, saña;* Türkiye Türkçesindeki *bana, sana* şekillerine mukabil Azeri Türkçesinde *mene, sene* şekilleri görülebilmektedir. Yani Azeri Türkçesinde zamir kök değiştirmesi hususiyeti de, *sağır n* hususiyeti de bırakılmış ve zamirler de umumî isim sistemine uydurulmuştur. Bu inkişafın yanında bazı Azeri ağızlarında *maña, saña* şekillerinin de devam ettiğini kaydetmeliyiz.

253. *corab* « çorap »

Bu kelime Azeri Türkçesinde hep *c* 'lidir. Son konsonantı ise edebî dilde *b* ile, konuşma dilinde çok defa *f* iledir. Başta da sonda da Azeri Türkçesinin sedalıdan hoşlanma temayülü görülüyor.

29

254. *Mirzemmedin* < *Mirza Muhammedin*

Mirzâ kelimesi Azeri Türkçesinde *Mirze* şekline geçerek büsbütün Türkçeleşir. *Muhammed* de *Mehemmed* ve *Memmed* şekline geçer. Bu iki kelime de kaynaşarak ve kısalarak Azeri sahasının *Mirzemmed* 'ini meydana getirmişlerdir.

255. *ḫêyme* « hayme, çadır »

Kısa a 'yı sistem dahilinde *ê* yapma hususiyetini bu kelimede de görüyoruz.

256. *hatireler* « hatıralar »

Türkiye Türkçesindeki *hâtıra* kelimesi de Azeri Türkçesinde ayni sistem dahilinde kısa vokallerini ince yapmıştır.

30

257. *palçıḫ* « balçık »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki bir ses farkı da kelime başındaki *b* — *p* değişikliğinde görülür. Bazı *b* 'ler Azeri Türkçesinde *p* 'ye çevrilir: *bütün* — *pütün, bükmek* — *pükmek', biçmek* — *piçmek', bozmak* — *pozmaḫ, bitmek* — *pitmek'* misallerinde olduğu gibi. Yalnız bu değişiklikler daha çok ağızlarda, konuşma dilinde görülür. Edebî dilde daha azdır.

258. *nakgış* « nakış, süs »

sakgız gibi bu kelimede de konsonant ikizleşmesi olmuştur.

259. *otaḫları* « odaları »

otaḫ kelimesi Azeri Türkçesinde daha az olarak *otağ* şeklinde de geçer.

31

260. *sovı* « sözü, savı » < *sav-ı*

sav kelimesi *v* tesiriyle yuvarlaklaşmıştır.

261. *mövizi* « kuru üzümü » < *möviz-i*

Bu kelimenin Tebriz ağzında *meyiz* şekli de vardır. Ayrıca Azeri sahasında *meviz* ve *möyüz* şekilleri de görülür.

262. *atıl matıl* « atıl matıl »

Bu bir *m* 'li tekrardır. *atıl* emir şeklinin *m* ile tekrarı yapılmıştır. *atıl matıl çerşenbe* bir oyun tekerlemesidir.

32

263. *göyçek'* « güzel » < *gök-çek*

gök kelimesi Azeride *göy* şekline geçmiştir. *-çek* Azeride işlek olan eşitlik ekidir. Burada klişeleşip yapım eki olmuştur.

264. *sınanların* « kırılanlarını » < *sı-n-an-lar-ı-n*

sı- fiil kökü, *-n-* dönüşlülük eki, *-an* partisip, *-lar* çokluk, *-ı* iyelik, *-n* akkuzatif ekidir.

sı- « kırmak » fiilinin *sın-* « kırılmak » şekli Azeri Türkçesinde canlılığını muhafaza etmektedir.

265. *birce* « bir defacık, bir kere olsun » < *bir-ce*

-ce eşitlik ekinin Azeride daha geniş kullanıldığını görüyoruz.

266. *yaşıl* « yeşil »

yeşil kelimesi *y* ve *ş* tesiri ile *yaşsıl* > *yaşıl* 'dan gelmiştir. Azeri Türkçesinde incelme olmamış, kelimenin *yaş* kökü muhafaza edilmiştir.

267. *Eli* « Ali »

Sistem gereğince, yabancı kelimenin *kısa a* 'sı yine *e* olmuştur.

268. *İrza* « Riza »

Kelime başında, Anadolu ağızlarında olduğu gibi, Azeri Türkçesinde de *r* istenmez. Ayrıca Azeri Türkçesi baştaki *ı* 'ları da *i* yaptığı için kelime bu şekle girmiştir.

33

269. *hürerdi* « ürürdü, havlardı »

Azeride bu fiil normal olarak *hürü-* şeklindedir. Geniş zaman eki aldığı için vokali *e* olmuştur. Aksi takdirde fiili ya *hür-* veya *hüre-* kabul etmek lâzımdır. Bir üstteki mısrada *kürerdi* fiili vardır. Bunun da Azeri Türkçesinde fiili *kürü-* şeklindedir. Ancak bu fiilin Türkiye Türkçesinde *küre-* şekli de vardır. Buna mukabil diğer fiilin Osmanlı sahasında *ür-* şekli de görülür. Metnimizde herhalde iki fiil de geniş zaman tesiriyle böyle kullanılmıştır.

Burada ayrıca, *hêyva* misalinde gördüğümüz gibi, başta *h* türemesi vardır.

270. *onda* « orda »

ol, o zamirinin lokatif şeklinin eski mekân ifadesi görülüyor ki, Azeride bugün de yaşamaktadır.

34

271. *aḫşam başı* « akşam üstü, akşama doğru »

başı kelimesinin *üstü* kelimesi gibi zaman ifadesi için Azeri Türkçesinde kullanıldığını görüyoruz: *yaz başı* « ilk yaz » misalinde de olduğu gibi.

272. *naḫırılan* « sürü ile, davar sürüsü ile » < *naḫır-ilen*

Burada *-ilen* edatının önceki kelime ile birleşince girdiği kalın şekil safhasını görüyoruz. Bundan sonra Azeride *-ınan* ve *-nan* safhaları da vardır: *naḫırınan, naḫırnan* misallerinde olduğu gibi. Konuşma dilinde *-nan* şekli hakimdir.

273. *goduḫları* « sıpaları »

Azeri Türkçesindeki *goduḫ* kelimesinde de *ḳ* — *ġ* ve *ḳ* — *ḫ* değişmesi vardır.

274. *çılpaḫ* « çıplak »

Azeri Türkçesinde çok görülen yer değiştirmenin başka bir misalidir.

275. *sovardıḫ* « savardık, savuştururduk, aldırış etmezdik » < *savardık*

Burada da yine v yuvarlaklaşması vardır. *sav-* fiili *sov-* olmuştur.

36

276. *tövlelerün* « tavlaların, ahırların »

tavla kelimesinin daha aslî şekli olduğu anlaşılan ve bugün Doğu Anadolu ağızlarında da kullanılan *tavle* 'de *v* tesiriyle yuvarlaklaşma olmuş, sonra *e* tesiriyle incelme meydana gelmiştir. Yani kelime önce *tovle,* sonra *tövle* olmuştur. Azeride diğer yuvarlaklaşmalarda olduğu gibi bu kelimenin de *toyle, töyle* şekilleri vardır.

277. *ketlilerün* « köylülerin »

ket kelimesinin *n* düşmesi ile *kent* 'ten geldiği anlaşılmaktadır. Azeride bu *n* düşmesinin başka misalleri de vardır : *aḫund* — *aḫud* gibi. *tüfenk* — *tüfek, kılınç* — *kılıç* gibi misallerde Türkçede esasen böyle bir *n* meselesi vardır.

278. *oturağı* « oturma yeri » < *otur-ak-ı*

otur- fiilinden *-ak* ile isim yapılmış, *-ı* iyelik eki getirilmiştir.

279. *kende basar* « kendi basar, kende çöker »

Türkçede eski ve yeni devreler arasında da, sahalar arasında da bazı fiillerde böyle tamlama, ek farkı görülür. *bas-* fiilinin burada datif alması dikkati çekmektedir.

280. *danışmaḫ* « konuşmak »

Azeri sahasında *konuşmak* yerine en yaygın şekilde bu *danış-* fiili kullanılır. Öyle ki Azeri ve Osmanlı sahaları bu iki kelimeye göre ayrılabilir.

37

281. *ḫaloğlının* « teyze oğlunun, teyze zadenin » < *ḫala oğlının*

ḫaloğlu Azeri sahasında görülen kısaltma temayülünün başka bir misalidir. *dayoğlu* « dayı oğlu » da böyledir. Aşağıda başka misallerini de göreceğiz.

282. *sovġeti* « hediyesi, hatırası » < *savgat-ı*

savgat kelimesinde *v* yuvarlaklaşması olmuştur. Ayrıca sondaki *i* tesiriyle ikinci vokal incelmiştir. Bu *i* ve *e* Tebriz hususiyetidir. Tebriz ağzı iyelik de dahil sondaki bütün *ı* 'ları *i* yapmaktadır. Bu yüzden Tebriz ağzında *ı* 'lı eklerin yalnız *i* 'li şekilleri vardır. Burada da iyelik *i* 'si bu sebeple kelimenin ikinci hecesini inceltmiştir.

283. *cünemmeğün* « genç ölünün »

Burada *cevân merg* « genç ölü » kelimeleri birleştirilip değiştirilerek *cünemmeg* şekline sokulmuştur.

38

285. *yaḫşı pisden* « iyiden kötüden »

Yine çift kelimelerden ikincisinin ek alması Azeri hususiyeti ile karşı karşıyayız.

yaḫşı kelimesinin bilhassa Güney Azerbaycanda *ç* — *ş* değişmesi ile *yaḫçı* şekli de vardır.

pis kelimesinin Azeri Türkçesindeki hususiyeti « kötü, fena » yerine mücerret mânada da kullanılmasıdır.

284. *bilsinner* « bilsinler » < *bil-sin-ler*

Burada yine Azeri Türkçesinde çok görülen *n* benzeşmesi vardır. *sennen* — *senden, onnan* — *ondan, taşlan* — *daşnan* gibi misallerde de sık sık bu *n* benzeşmesine rastlarız. Geniş ve şimdiki zamanların çokluk üçüncü şahıslarında *l* benzeşmesi olur. Emir çekiminde ise *n* benzeşmesi olmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki *n* 'nin benzetme kabiliyeti *l* 'den daha fazladır.

39

285. *gabağı* « önü » < *kabak-ı*

gabaḫ Azeri Türkçesinde *ön* yerine kullanılan kelimedir. Kelimenin *b* — *v* değişmesi ile *gavaḫ* şekli de vardır.

yaz gabağı « yaz başı, yaza doğru » demektir.

286. *günêyi* « güneyi, güney yamaçları »

güney aslında « tepelerin öğle güneşi gören tarafı » demektir ve bu mânasıyle Azeride canlı olarak yaşamaktadır. *y* tesiri ile ikinci vokali *kapalı e* olmuştur. Ayrıca Azeri sahasında kelimenin *ü* tesiriyle olmuş *günöy* şekli de vardır. Buna paralel olarak « tepelerin güneş görmeyen tarafı » mânasında *guzêy, guzoy* (*kuzey*) kelimesi de canlıdır.

287. *dövende* « dövünce » < *dögende*

Yuvarlaklaşma dolayısiyle *g* — *v* değişikliğine uğramış şekil olan *döv-* fiili daha çok Türkiye Türkçesinde görülen şekildir ve Azeride normal olarak *döy-* (*döğ-*) şekli kullanılır. Ancak burada *sövende* kelimesinin tesiriyle böyle kullanıldığı anlaşılıyor.

288. *sövende* « sevince »

Azeri Türkçesinde *ev* kelimesinin nasıl *êv, öv* ve *öy* şekilleri varsa *sev-* fiilinin de öylece *sêv-, söv-* ve *söy-* şekilleri vardır. Burada bunlardan birini görüyoruz.

289. *züvende* « kayınca »

züv- fiilinin de *züy-* şekli vardır. Bu kök ile ilgili *züvülde-* « kaymak », *züvüldaḫ* « kayma yeri » kelimeleri de vardır. Bunlardan ve *z* ile başlamasından kelimenin ses taklidi asıllı olduğu anlaşılmaktadır.

40

290. *têşini* « teşiyi, iği » < *têşi-ni*

têşi elde yün eğirmek için kullanılan âletin ismidir. Burada yine *-ni* akkuzatifini görüyoruz.

291. *süri* « sürü »

Kelimenin uyuma bağlanmamış olması yine bir Tebriz hususiyetidir.

292. *bayda* « ağzı yayvan büyük kap »

Türkçede *badya* şekli de var olan bu kelimede Azeri sahasında yer değiştirme olmuştur.

293. *süti* « sütü » < *süt-i*

süt kelimesi esas Azeri Türkçesinde *süd* şeklindedir ve iyeliki de *südü* '-dür. Burada ise yine bir Tebriz hususiyetiyle karşılaşıyoruz.

41

294. *Ḫecce* « Hatice » < *Hatce* < *Hatice*

Hatice ağızlarda *Hatce, Hatçe* olur, orta hece vokali düşer. Azeri Türkçesinde ayrıca *c* benzeşmesi de olmuştur. *Kısa a* 'nın *e* olması sistem icabıdır. Yalnız Azeri ağızlarında kelimenin daha Türkçeleşmiş olarak *Ḫacca* şekli de vardır.

295. *Bağır* < *Bakır*

ḳ sesi iki vokal arasında sedalılaşmıştır. *Molla Bağır* isminde de geçen *molla* kelimesinin Tebrizde *mulla* telâffuzu da vardır.

296. *emoğlı* « amca oğlu, amcazâde » < *emi oğlı*

Vokal birleşmesi neticesinde kısalan başka bir Azeri akrabalık ismini görüyoruz.

297. *tüssi* « tütsü, duman » < *tütsi*

Benzeşme temayülü kuvvetli olan Azeri Türkçesinin başka bir misalini görüyoruz. *s* benzeşmesi olmuş, ayrıca Tebriz hususiyeti olarak, vokal uyumu yapılmamıştır. Klâsik Azeri Türkçesinde her şeyde olduğu gibi bunda da uyum olmuştur : *tüssü* gibi.

297. *üste* « üstünde, üzre »

Bu *datif* şekli bir Azeri hususiyeti olarak, iyelik eki almadan, *edat* gibi kullanılmaktadır. « üstünde, üstüne, üzre » fonksiyonunda klişeleşmiş bir şekil olan bu kelime *baş üste* « baş üstüne », *göz üste* « göz üstüne », *ayağ üste* « ayak üstünde » gibi kullanışlara sahiptir.

298. *govurgamız* « kavurgamız »

kavurga kavrulmuş mısır, buğday v.s., yani bir yiyecek maddesidir. *ḳ* — *ġ* değişikliği ve yuvarlaklaşma ile Azeride *govurga* ve *v* — *y* değişmesi ile *goyurga* şekillerinde kullanılır.

42

299. *pozup* « bozup »

p — *b* değişikliğinin Azerideki başka bir misalidir.

300. *doldırırdıḫ* « doldururduk »

Burada faktitif ve geniş zaman eklerinin uyum dışında kalması Tebriz hususiyetidir.

300. *pişirirdıḫ* « pişiririrdik »

Burada bariz bir Tebriz hususiyeti vardır. O da ince kelimeye kalın ek getirilmesidir. Bir çok fiil eklerinde Tebriz Türkçesinde bu kalınlaşmayı görürüz. Bu yüzden Tebrizde bir çok eklerin yalnız kalın şekilleri vardır. Şehriyar Tebriz ağzının tesirinde kalınca bu kalın şekilleri, Tebriz dışına ve klâsik Azeri Türkçesine bağlı kalınca normal ince şekilleri kullanmıştır. Bu kıtada geçen *pişirirdıḫ, getirirdik'* misallerinde olduğu gibi.

301. *çıtdardıḫ* « çıtlardık, çıtlatırdık »

Burada bir *t* benzeşmesi ile *l* sesi *t, d*'ye çevrilmiştir. Bunun altında geçen *çatdardıḫ* « çatlardık » 'ta da durum aynıdır. Azeri hususiyeti olan kuvvetli benzeşmeyi yine görmüş oluyoruz.

302. *lap* « tam »

Bu Azeri Türkçesine Moğolcadan kalmış kelimelerden biridir.

303. *gala* « kala, kalsın » < *kal-a*

kala gerundium şekli Türkiye Türkçesinde yalnız saat için kullanılır: *beş kala, üç geçe* gibi. Azeride kullanış sahasının biraz daha geniş olduğu görülüyor. Ancak buradaki gerundium değil, istek şeklidir.

43

304. *Verziğannan* « Verziğan 'dan »

Burada yine bir *n* benzeşmesi ile karşılaşıyoruz. Aynı kıtada *yannan* « yandan » kelimesinde de bu vardır.

305. *gışgırıẖ* « haykırış, çığrışma » < *kışkır-ı-k*

kışkır- fiilinden *-k* ile yapılmış isimdir. *kışkır-* fiilinin Azeri Türkçesinde « bağrışmak, çağrışmak », yani ses ifade ettiği görülmektedir. *kışkır-, kışkırt-* Türkiye Türkçesinde daha değişik bir mâna taşırlar.

44

306. *Tağıynan* « Taḳi ile » < *Takıyınan*

ilen 'in ekleşme safhasında *y* yardımcı sesinden sonra gelen orta hece vokali düşmüş, *ḳ* iki vokal arasında sedalılaşıp yumuşamıştır.

307. *otay* « o taraf, o geçe, o yaka, karşı kıyı »

o ve *tay* kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu kelimenin Azeri ağızlarında *otoy, butoy* (*butay*) şekilleri de vardır.

308. *gurddı* « kurttur » < *gurd-dı*

-dı -r 'si düşmüş Azeri bildirme ekidir. Tebriz ağzında daima düz olan görülen geçmiş zaman eki *-dı, -di* gibi bu da uyum dışına çıkmaktadır.
gurd kelimesinin son sesinin sedalılığı Azeri hususiyetidir.

309. *gaşdıẖ* « kaçdık »

Burada diğer Azeri ses değişmelerinin yanında bir de *ç — ş* değişikliği vardır. Yukarıda da bunun başka misallerini görmüştük.

45

310. *ucaldı* « yüceldi »

Yüce Azeri Türkçesinde *uca* şeklindedir ve incelmemiştir.

311. *acaldı* « takatten düştü, zayıfladı, aç kaldı » < *ac-al-dı*

ac isminden *-al-* ile fiil yapılmıştır.

312. *kölge* « gölge »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *k — g* farkı taşıyan kelimelerden biri de budur.

313. *ġereldi* « karaldı, karardı » < *kara-l-dı*

kara isminden *-l-* ile fiil yapılmıştır. *Kara*'nın Azeride *ġere* olmasına yukarıda temas etmiştik.

46

314. *yanur* « yanıyor » < *yan-ur*

-ur burada şimdiki zaman ekidir. Eski *-ur, -ür* geniş zaman ekinin izini taşımaktadır.

315. *dâyir* « işleyen, çalışan, dönen » < *dâir*

İki vokal arasına *y* girerek kelime bu bakımdan Türkçeleştirilmiştir.

316. *harda* « nerde »

Azeri Türkçesinde *hara* « nere, nereye », *harda* « nerde », *hardan* « nerden », *haranın* « nerenin », *harayı* « nereyi » şekilleri kullanılmaktadır. Ayrıca datif şekli için *harya* şekli de vardır. İyelik şekli *hası* « hangisi » veya *hansı* « hangisi » 'dır.

47

317. *edebli* « edepli »

Azeri sahasında sonda sedasız konsonant şart olmadığı için *edeb* kelimesi *edep* olmamaktadır. Bazı ağızlarda *edef* şekline geçer.

48

318. *gelemmir* « gelemiyor » < *gelemir*

Azeri Türkçesinde geniş zamanın menfi iktidarîsinde olduğu gibi şimdiki zamanın menfî iktidarîsinde de konsonant ikizleşmesi olmaktadır.

314. *goyaḫ* « koyalım, bırakalım » < *goy-a-ḫ*

İstek çokluk birinci şahsının Azeri Türkçesindeki şeklini görüyoruz. Bu istek şekli, aynı zamanda emir çokluk birinci şahıs fonksiyonunda kullanılmaktadır.

Azeri Türkçesinde normal istek çekimi şöyledir :

gelem	*goyam*
gelesen (*-ñ*)	*goyasan* (*-ñ*)
gele	*goya*
gelek'	*goyaḫ*
gelesiniz (*-siñiz, -siz, -süz*)	*goyasınız* (*-sıñız, -sız, suz*)
geleler	*goyalar*

Görülüyor ki Türkiye Türkçesi edebî dilinde teklik ve çokluk birinci şahıs istek şekillerinin kullanıştan düşmesine mukabil bu şekiller Azeri sahasında normal kullanışlarına devam etmektedirler.

320. *gêdaḫ* « gidelim » < *gêd-a-ḫ*

Burada Tebriz Türkçesinin istek şeklindeki hususiyetini görüyoruz. Tebriz Türkçesi, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bir çok fiil eklerinin yalnız kalın şeklini kullanarak uyum dışına çıkar. İşte bunlardan biri istek çokluk birinci şahıs ekidir. Tebriz esas itibariyle ikinci tipteki şahıs eki *-ḳ*, *-k* 'nin yalnız kalınını kullanır. Bu kalın şahıs eki yanındaki ekin vokaline de tesir ederek onu da kalınlaştırır. Yani Tebrizde de istek eki *-a, -e* 'dir. Ancak çokluk birinci şahısta şahıs eki *ḫ* 'nın tesiriyle istek eki daima *a* olur. Yani kalınlık esas şahıs ekindedir.

321. *êmmize* « evimize » < *êvimize*

Burada önce orta hece vokali düşmüş ve kelime *êvmize* şekline geçmiş, sonra *m* benzeşmesi ile *v* sesi *m*'ye dönerek *êmmize* şekli ortaya çıkmıştır. Veya *v* sesinin diftonglaşıp düşmesi ile, bunun izi olarak konsonant ikizleşmesi olmuştur diye de düşünülebilir. Tabiî bu aşırı inkişaf bir ağız hususiyetidir. Metnimizde böyle mahallî ağız hususiyetleri vardır. Edebî dil ananesi arızaya uğramış bir muhitte yazılan bir eserde yazı dilinin içine ağız malzemesinin, konuşma dilinin karışması normaldir.

322. *ağa* « baba »

ağa kelimesi Azeri Türkçesinde « ağa » 'dan başka « baba » yerine de kullanılır.

323. *tufağımız* « ittifakımız, birliğimiz »

tufağ, tufaḫ kelimesi *ittifak*'ın Azeri Türkçesinde Türkçeleşmiş şeklidir. İlk hece düşerek kısaltılmış, *f* tesiri ile yuvarlaklaşma olmuş, *ḳ* — *ḫ* değişikliğine uğramış, böylece ittifak kelimesi ağızlarda *tufaḫ, tufağ* olmuştur.

324. *goyun olan* « ne kadar koyun varsa »

olan partisipinin bu kullanılışı bir Azeri hususiyetidir ve « olanca » ifadesi için Azeride bu şekle baş vurulur : *para olan* « olanca para », *uşağ olan* « bütün çocuklar » misallerinde olduğu gibi. Tabiî bunun yanında *olan* partisibinin esas partisip fonksiyonu da Azeride normal olarak mevcuttur.

325. *yad gêdüben* « yâda giderek, yabana gidip »

yada şeklinde yer tamlayıcısı yerine ismin bu şekilde zarf olarak kullanılmasına Azeri Türkçesinde rastlanır : *gıraḫ gêtmek'* « kenara gitmek, kenardan gitmek », *kenar gezmek'* « kenarda gezmek » misallerinde de olduğu gibi. Ayrıca *-uban, -üben* gerundiumunun Azeride yaşadığı görülüyor.

49

326. *doğan* « doğuran »

doğ- fiili Azeri Türkçesinde burada olduğu gibi geçişli fiil manasiyle kullanılır : *arvat oğlan doğdu* « kadın oğlan doğurdu » misalinde olduğu gibi.

327. *her kimsiye* « herkese, her bir kimseye, bir kimseye, kime »

her kimse 'nin bu kullanışı bir Azeri hususiyetidir. Burada ayrıca orta hece vokalinin değişmesini görüyoruz.

51

328. *gêden gêce* « gittiğim gece, gittiğimiz gece »

Burada *-an, -en* partisipinin şahıs değil, hareket ifadesi ile *-dık, -dik* fonksiyonunda kullanıldığının başka bir misalini görüyoruz.

329. *oynağa* « oynağa, oynaşmaya » < *oyna-k-a*

oyna- fiilinden *-ḳ* ile isim yapılmıştır. *oynağa gel-* Azeri Türkçesinde « oynaşmağa başlamak » demektir.

330. *dırmaşırdıḫ* « tırmanıyorduk »

Bu fiil Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t* — *d* farkının misallerinden biridir. Ayrıca Türkiye Türkçesinin *tırman-* dönüşlü fiili yerine Azeri Türkçesinin *dırmaş-* ortaklaşma şeklini kullandığını görüyoruz.

331. *Meşmemi* « Meşmemi Han »

Bu şahıs adının da *Meşhedî Memmed* kelimelerinin halk ağzında birleşip kısalmış şekli olduğu anlaşılmaktadır.

332. *göy* « gök, boz, kır »

gök kelimesi renk ismi olarak Azeri Türkçesinde « mavi, yeşil, boz, gri » manalarına gelmektedir. Bu kelimenin Azeride *k* — *y* değişikliğine uğradığını yukarıda söylemiştik. Bu değişiklik *k* — *ğ* — *y* olarak çekim sıra-

sındaki sedalılaşma ve yumşamadan da gelmiş; *k* — *v* — *y* şeklinde yuvarlaklaşmadan da doğmuş olabilir.

52

333. *gêçek'* « geçelim » < *gêç-e-k'*

Burada istek çokluk birinci şahsın normal olarak ince ek almış şeklini görüyoruz. Bu Tebriz dışı umumî Azeri Türkçesindeki şekildir. Bu da gösteriyor ki metnimiz bazan Tebriz hususiyetini vermekte, bazan onun dışında kalmaktadır.

53

334. *sêyidlerden* « seyyitlerden »

Azeri Türkçesi; görüldüğü gibi, *seyyid* kelimesini *sêyid* şeklinde Türkçeleştirmiştir.

335. *Âmir Gafar* « Âmir Gafar »

Bu şahıs ismi *Ağa Mîr Gaffâr* 'ın halk ağzında kısaltılmış, Türkçeleştirilmiş şeklidir.

336. *doldırur?* « dolduruyor mu » < *dol-dır-ur*

Burada da yine *-dır* faktitifini uyum dışına çıkaran Tebriz hususiyetini görüyoruz. Ayrıca yukarıda *yanur* misalinde gördüğümüz *-ur, -ür* şimdiki zaman eki dikkati çekiyor. Bu uyum dışında kalış, eski geniş zaman eki *-ur, -ür* 'ün izi olabileceği gibi *yorır, yêrir* 'e dayanan *-êr, -or, -ör* şimdiki zaman ekinin *-ur, -ür* şekli de olabilir.

Burada bulunan belirli bir Azeri hususiyeti de eksiz, vurgu ve ses tonu ile yapılan soru şeklinin kullanılmasıdır. Altındaki *soldırur* da yine böyle soru şeklidir.

337. *gurıyup* « kuruyup »

Hem fiilin *gurı-* şeklindeki, hem de gerundiumdaki uyum dışı durum Tebrizin eskiye bağlanan hususiyetidir. *gurı-* fiili gibi *gurı, süri, guzı* v.s. isimleri de Tebriz ağzında böyle düz vokalle bitmektedir.

54

338 *gılış* « kılıç »

ķ — *ġ* değişikliğinin yanında burada Azerideki *ç* — *ş* değişikliğinin yeni bir misalini görüyoruz. Bu değişikliğin daha çok konuşma dilinde kaldığını da belirtmeliyiz.

55

339. *êylerdi* « eylerdi »

Azeri Türkçesinde *êle, bêle* şekillerinin yanında nasıl *êyle, bêyle* şekillerine rastlanıyorsa, *êle-* fiilinin yanında buradaki gibi *êyle-* şekline de rastlanmaktadır. Fakat tabiî umumî kullanış birincilerin tarafındadır.

340. *meclisini* « meclisini »

Tebriz Türkçesinde *meclis* kelimesinin *meylis* şekli de vardır. Bu da tabiî *c* — *j* ve *j* — *y* değişikliği ile *meclis, mejlis, meylis* şeklinde olmuştur.

341. *görkemi* « süsü, gösterişi »

görkem kelimesi bu manasiyle Azeri Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır.

56

342. *gûruldardı* « gürülderdi »

Bu ses taklidi kelimenin ismi Tebrizde *gûrul,* fiili *gûrulda-* şeklindedir.

Böylece *g* ve *u* sesleri bir araya gelerek vokal-konsonant uyumunun dışına çıkılmaktadır. Bu duruma az da olsa Azeri Türkçesinde rastlanır: *kôr* « kör », *kôl, kôtan* « pulluk » misallerinde olduğu gibi. Bununla beraber Azeri sahasında *gürül* ve *gürülde-* şekilleri de vardır.

343. *ganardı* « anlardı »

kan- fiilinin « kanmak » yanında Azeri Türkçesinde « anlamak » mânası da vardır.

344. *alnı* « alnı »

alın kelimesinin çekiminde orta hecedeki vokal düşüp *l* ve *n* yan yana gelince Azeri ağızlarında umumiyetle *n* benzeşmesi olur: *annı, annım* gibi.

345. *yaşıl* « yeşil »

yeşil kelimesinin Azeride *yaşıl* olduğunu yukarıda görmüştük. Ayrıca Tebriz ağzında kelime *yâşıl* şeklinde uzun vokalli söylenir. Bu uzun *a yaşsıl*'da düşen, birleşen konsonantın bıraktığı bir iz olmalıdır.

57

346. *dönergeler* « çarklar » < *dön-erge-ler*

Bu kelimede *-erge* şeklinde bir fiilden isim yapma eki karşımıza çıkıyor. Azeri Türkçesinde bunun *-ergi* şeklinde bir benzeri de vardır: *gezergi* « salgın » misalinde olduğu gibi. Bu eklerin *-ge* ve *-gi* isim yapma ekleri ile *-er* partisip eklerinden teşekkül ettiği, ortada bir ek binişmesi olduğu düşünülebilir. Veya *-er* faktitif eki ile *-ge, -gi* isim yapma ekleri birleşmişlerdir. Birinci ihtimalde iki isim eki üst üste geliyor, ikinci ihtimalde *dön-* ve *gez-* fiillerinin *-er* faktitifi yoktur. Belki de her iki şeklin de tesiri birleşmiştir. *tutarak, tutarık* isimlerinde de böyle bir *-ar*'lı şekil vardır. Bu isimlerin *tutar* şekli de vardır ki bu *-ar, -er*'in partisip, diğer şekillerin de ek binişmesi olduğunu gösteriyor.

58

347. *delisavlıḫ* « deli doluluk »

delisav « deli dolu, delice, deli gibi » kelimesinin Azeride *delisov* ve *delisoy* şekilleri de vardır. Aslının *deli* ve *sav* kelimelerinden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır.

348. *şaḫsêy gêtmesi* « şahsey gitmesi »

şaḫsey gêt- şiilerin muharrem ayininde *Şah Hüseyin* diyerek birbirine tutunup âyin yürüyüşü yapması demektir. *şaḫsêy* kelimesi *Şah Hüseyin*'in Azeride kısalmış şeklidir. Bu kısalmada kelimeye *ḫ* ve *kapalı e* Azeri hususiyeti olarak girmiştir.

59

349. *boylanması* « uzanması »

boylan- Azeri Türkçesinde « kendisini yukarıya doğru kaldırarak, boynunu uzatarak bakmak » demektir.

60

350. *gülmeliydi* « gülünecek şeydi »

-malı, -meli eki bildiğimiz gibi Türkçede önce partip eki olarak ortaya çıkmış, sonra gereklik eki olmuştur. İşte Azeri Türkçesinde bu partisip şekli bugün devam etmektedir. *-malı, -meli* bir gelecek zaman partisipidir.

351. *gappası* « kapması »

Burada *ḳ* — *g* değişikliğinden başka bir de *p* benzeşmesi Azeri hususiyeti vardır. Azeri Türkçesinde aşırı bir benzeşme temayülü olduğu görül-

mektedir. Bunun altındaki *şappası* kelimesinde ise *şappa* ses taklidi bir şekildir.

61

352. ***nêyniyür*** « ne eyliyor, ne yapıyor » < ***ne êyliyür*** < ***ne êyle-y-ür***

Bu birleşik kelimede önce ***ne*** ile ***êyliyür*** kelimelerinin yan yana gelen vokalleri birleşerek, yanda *y* sesi olduğu için *ê* 'ye dönmüş ve bir vokal düşmüştür. Sonra *n* uzak benzeşmesi ile *l* sesi *n* 'ye çevrilmiştir. Ayrıca orta hecede *e* — *i* değişikliği vardır. *y* yardımcı ses *-ür* şimdiki zaman ekidir. Bu *-ür* 'ün uyum dışı kalmasını yukarıda izah etmiştik.

353. *yeġin* « kat 'î olarak, muhakkak, mutlak, mutlaka » < *yaḳîn*

Bu Arapça kelimenin sistem gereğince kısa *a* 'sı *e* 'ye çevrilmiş, uzun vokali kısaltılmıştır. Kelime Azeride çok kullanılan bir zarftır.

354. *day* « daha »

Bu kelime *takı* > *dakı* > *daḫı* > *dahi* inkişafında incelme ve *i* tesiriyle *h* 'nin önce *yh* sonra *y* 'ye çevrilmesi ile ortaya çıkan *dayi* şeklinin kısalmışıdır. Kendisinden sonra gelen kelime ile kullanılırken bu zarfın orta hece durumunda kalan *i* vokalinin düştüğü anlaşılmaktadır. Doğu Anadolu ağızlarında bu *y* 'leşmeyi teyid eden *teyi* « daha » şekli vardır. Bu kelime de her halde ayni kökten gelmektedir. Esasen Azeri sahasında *dahi* kelimesi bugün *dayhi* şeklinde *y* 'leştirilerek söylenir.

355. *engiynen* « çenesiyle » < *eng-i-y-inen*

eng « çene » demektir. *-i* iyelik eki, *y* yardımcı sestir. *ilen* 'den gelen *inen*, orta hece düşünce *-nen* olmuştur.

356. *çêyniyür* « çiğniyor » < *çiğne-y-ür*

çiğne- kelimesi *i* — *e* değişikliği ile Azeride *çêyne-* şekline geçmiştir. Ancak Azeri sahasında kelimenin *çiğne-* şekli de vardır. Burada ayrıca *ğ* '-nin ses değerine göre *y* ile yazıldığını, orta hece vokalinin değişmesini ve *-ür* şimdiki zamanını görüyoruz.

357. *yazığ* « zavallı »

yazıḫ « yazık » kelimesinin bu manasiyle sıfat gibi kullanılması Azeri hususiyetidir. Burada *yazığ emme* şeklinde kullanıldığı için iki vokal arasında *ḫ* sesi *ğ* 'ya çevrilmiştir. Ancak bu kelimenin Azeri sahasında *yazığ* ve *yazıg* şekilleri de vardır : *yazığdı, yazıgam* misallerinde olduğu gibi.

358. *hava gelüp* « delirmiş »

hava gel-, başına hava gel- Azeri Türkçesinde « delirmek » demektir.

62

359. *melkâmıda* « Azraile, ölü yıkayıcıya »

melkâmıd kelimesi *melekü 'l-mevt* 'in Azeri halk ağzında kısaltılmış şeklidir. Ayni zamanda « ölü yıkayıcısı » için kullanılır.

360. *şuḫluğılan* « şaka ile » < *şuḫluḫ-ılan*

şuhluk Tebrizde « şaka » demektir. Farsça *şûḫ* kelimesinin vokali tabiî kısaltılmıştır. *-ılan ilen* edatının kelimeler arası vokal uyumuna bağlanan ve ekleşme yoluna giren şeklidir. Sonra *-ınan,* daha sonra *-nan* olacaktır.

361. *başı atup* « başı atıp, kafayı vurup, başı koyup »

Bu kullanış bir Azeri husus iyetidir.

362. *yiyüp* « yiyip »

Bu Tebriz ağzındaki şekildir. Azeri Türkçesinde *yê-* fiilinin gerundium

şekli de *ê* 'lidir : *yêyip* gibi. *yê-* fiilinin umumiyetle Kuzey Azerbaycanda yalnız geniş zaman şekli *i* 'lidir : *yiyer* gibi.

63

363. *emgızınun* « emi kızının, amca kızının »

Arapça *amm* kelimesinden gelen *amca* (*amuca*) mânasındaki kelime kısa *a* 'nın *e* olması ile Azeri sahasında *emi* şeklindedir. Burada akrabalık isminde *kız* kelimesi ile birleşmiş ve *i* düşmüştür. *emoğlu* 'nda vokal birleşmesiyle, *emgızı* 'nda orta hece vokalinin düşmesiyle kısalma olmuştur.

364. *sövgüliydi* « sevgiliydi »

sev- fiili *v* yuvarlaklaşması ile *söv-* olduğu için *sevgili* kelimesi de Azeri Türkçesinde *sêvgili* 'nin yanında *sövgülü* ve *söygülü* şeklindedir. *-li* 'nin uyum dışı kalması Tebriz hususiyetidir.

365. *gan salar* « kana boyar »

gan sal- Azeri Türkçesinde « kana boyamak » demektir.

64

366. *gavzanardı* « yükselirdi »

gavzan- fiilinin Tebrizde daha çok yuvarlaklaşmış şekli olan *govzan-* şekli kullanılır. Buradaki Tebriz dışı bir şekildir.

367. *iyi* « kokusu » < *iy-i*

Eski Türkçedeki *yıd* kelimesi *d* — *y* değişikliği ile Batı Türkçesine *yıy* şeklinde geçmiş, sonra *y* tesiri ile kelime incelmiş, Azeri Türkçesinde ise *y* düşmesi ile *iy* şekline geçmiştir. İşte burada bu kelimeyi görüyoruz.

368. *issisi* « sıcaklığı » < *issi-si*

Eski Türkçedeki *ısığ* 'ın Batı Türkçesine geçerken sondaki *ġ* 'sı düşmüş, bu düşüşün tesiri ile kelimede *s* ikizleşmesi olarak *ıssı* şekli ortaya çıkmıştır. Azeri Türkçesinde baştaki *ı* 'lar *i* 'ye çevrildiği için kelime de *issı* ve sonra *issi* şeklini almıştır. *ıssıcak* 'tan gelen *sıcak* kelimesi de Azeride bu yüzden *sicaḫ* şeklindedir.

66

369. *çaşanda* « şaşınca, şaşırınca »

ç — *ş* değişikliğinin yukarıda bir çok misallerini gördük. Burada bu değişikliğin aksi istikamette de olduğunu, bu iki sesin birbirinin yerine geçtiğini görüyoruz. Burada *ş* sesi *ç* olmuştur. Bu Azeri hususiyetini bugün başka kelimelerde de görmek mümkündür : *yaḫşı* — *yahçı* misalinde olduğu gibi.

370. *hardasam* « nerdeysem »

İsim fiilinin ekleşmiş şart şekli burada, kelime vokalle bittiği halde, *harda* 'ya doğrudan doğruya getirilmiş. Azeri Türkçesinde şart şeklinde bu tek tük görülür. Halbuki Azeri Türkçesi isim fiilinin ekleşmesinde, Türkiye Türkçesinden daha muhafazakârdır. Nitekim Azeri Türkçesinde umumiyetle konsonant ile biten kelimelerden sonra bile isim fiilinin geçmiş zaman şekilleri *y* yardımcı sesini muhafaza ederler : *atıydı* « attı, at idi », *Hasanıydı* « Hasandı », *gözeliymiş* « güzelmiş » misallerinde olduğu gibi. Bu *y* 'li şekiller şüphesiz vokalle biten kelimelerden buraya atlamıştır : *bağlıydı, tepeydi, garêydi* gibi. Bu *y* 'li şekil, konsonantlardan sonra, bilhassa görülen geçmiş zaman için böyledir. Bunda, *-dır, -dir* ekinin *r* 'si düştüğü için, onunla karışma endişesi rol oynamış olabilir. Zira *atdı* « attır », *atıydı* « at idi » demektir.

Onun için *hardasam* şeklindeki *y* 'siz şekil dikkati çekiyor. Bu kısaltma temayülünden doğmuş olacak. Öte yandan Azeri sahasında *hardaysam, hardêysem* gibi şekilleri de vardır.

371. *hıyal* « hayal »

Arapça *hayâl* kelimesi Azeride, *y* tesiriyle olacak, *hıyal* şekline geçmiştir. Tabiî önce kısa *a* vokali *e* olmuş, sonra da *e* — *i* değişikliğine uğramıştır. Ayrıca uzun *a* kısalmış, vokal uyumu olmuş, ince *l* de kalınlaşmıştır.

67

372. *ġeyenin* « kayanın »

Kalın konsonant bulunduğu halde, *y* tesiri ile incelmiş yeni bir misal görüyoruz. Tabiî bu Tebriz hususiyetidir ve Azeride umumiyetle kelime *gaya* şeklindedir.

68

373. *gonçe* « gonce »

Azeri Türkçesi eklerde *ç* tarafında olduğu için bu Farsça asıllı kelimenin de *ç* 'li şeklini tercih eder.

374. *ġezası* « gıdası »

Azeri Türkçesi iki şekli olan Arapça *gıdâ* ve *gızâ* kelimesinin *z* 'li şeklini kullanır. Farsça asıllı *cadı* (*câdû, câzû*) kelimesinin de böyle *z* 'li şeklini almıştır : *cazı. kâğıd* yerine de *kâğız*'ı kullanır.

Burada ayrıca *i* — *e* değişikliği olmuştur ki Azeri Türkçesinde görülen bir hususiyettir: *hiç* — *hêç* gibi. Tabiî *â* vokali de kısalmıştır.

69

374. *ayrılmayun* « ayrılmayın » < *ayrılma-y-un*

-un çokluk ikinci şahıs emir ekinin bu yuvarlak şekli evvelce de söyle-

diğimiz gibi eski devreden gelen Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde esas itibariyle emir şeklinde de uyum olmuştur.

Azeri Türkçesinde emir ekleri ve çekimi normal olarak şöyledir :

gel-im	*oḫu-y-um*
gel, gel-gil (*-gine, -ginen* v.s.)	*oḫu, oḫu-gil* (*-ginan* v.s.)
gel-sin	*oḫu-sun*
———	———
gel-in (*-üñ, -üz*)	*oḫu-y-un* (*uñ, -uz*)
gel-sinler (*sinner*)	*oḫu-sunlar* (*-sunnar*)

Yani birinci şahıs eki *-ım, -im, -um, -üm* 'dür. Tabiî bu *-ayım, -eyim* '-in haploloji yolu ile kısalmış şeklidir. Ekin önce *a, e* vokali orta hecede *ı, i* olmuş, sonra hece benzeşmesi vuku bulmuştur. Bu kısalma Türkiye Türkçesinde de konuşma dilinde bazan yapılmaktadır. Şimdiki zamana paralel olarak bazı Azeri ağızlarında birinci şahıs emir eki *-êm, -om, -öm* şeklindedir : *gelêm, oturom, göröm* misallerinde olduğu gibi.

İkinci şahıs eksiz veya eklidir. *-gil* eki Azeri Türkçesinde çeşitli inkişafları ile yaşamaktadır. Yalnız ekin Azeride umumiyetle ince şekli kullanılır. Bu ince şeklin *-gilen, -ginen, -ginan, -gine, -yine, -yne, -ne* şekilleri ve safhaları ağızlarda ,konuşma dilinde ayrı ayrı kullanılır. Yukarıda *dêyne* kelimesinde bunu izah etmiştik. Bazı ağızlarda *-gınan* kalın şekli de görülür.

Üçüncü şahıs *-sın, -sin, -sun, -sün* 'dür. Yalnız Tebrizde yuvarlak şekil bir dereceye kadar devam etmektedir : *gel-sün* gibi.

Çokluk birinci şahıs emir eki *-alım, -elim* Azeri Türkçesinde yoktur. Bunun yerine istek şekli kullanılır : *gel-ek', oḫu-y-aḫ* gibi. *-aḫ, -ek'* istek ekleri bazı ağızlarda *-ın, -in* unsuru da alırlar : *al-ağın, vêr-eyin* misallerinde olduğu gibi.

Çokluk ikinci şahıs eki *-ıñ, -iñ, -uñ, -üñ* 'dür. Bazı ağızlarda ise eski yuvarlaklık muhafaza edilmektedir. Tebriz ve dolayısiyle edebî dilde ek tabiî *sağır n* 'yi *n* yapmıştır. Bu yuvarlaklığı devam ettiren ağızlarda bazan ekin *-uz, -üz* şekli görülür. Bu şekil şüphesiz *-uñuz, -üñüz* 'ün *-uvuz, -üvüz* yuvarlaklaşmasının haploloji ile önce uzun bir *üz* meydana getirdikten sonra kısalmasından ibarettir : *gel-üz, al-uz* gibi.

Çokluk üçüncü şahıs *-sınlar, -sinler, -sunlar, -sünler* 'dir. Tebriz gibi ağızlarda bazan eski yuvarlaklık muhafaza edilmektedir : *gel-sünler* gibi. Bu şahısta konuşma dilinde umumiyetle *n* benzeşmesi olur : *bil-sinner, görsünner* gibi.

Tebrizde bu menfi ikinci şahısta umumiyetle orta hece değişmesi de yapılır : *ayrılmıyun* gibi.

70

375. *soruşun* « sorun, soruşturun » < *sor-u-ş-un*

sor- fiilinin ortaklaşma şekli burada olduğu gibi bir Azeri kullanışı olarak farklı bir durum göstermektedir.

376. *gargınmış* « beddua edilmiş, karganmış »

Eski *karga-* « beddua etmek » fiili Azeri Türkçesinde yaşamaktadır. Azeride hem ve daha çok *garga-* şekli, hem de burada olduğu gibi *gargı-* şekli vardır. Bu ikinci şekil *gargış* isminin tesiriyle ortaya çıkmış yeni bir şekildir.

377. *ulduzları* « yıldızları »

ulduz kelimesi kelimenin eski şeklinin *y* düşmesi ile Azeri Türkçesindeki devamıdır. Ayrıca Azeri sahasında kelimenin düzleşmişi de *ildız* şeklinde mevcuttur.

378. *tökülsün* « dökülsün »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *t* — *d* farkı taşıyan kelimelerden biri de bu *tök-* fiilidir.

379. *gurgusu* « kurgusu, teşkilâtı, tuzağı » < *kur-gu*

kur- *b* fiilinden *-gu* ile isim yapılmıştır.

71

380. *yêlinen* « yel ile » < *yêl-inen*

ilen edatının burada *inen* safhasını görüyoruz.

381. *bağlaşêydim* « bağlaşaydım, yarışaydım »

Tebrizde *şart bağlaşmak* « yarışmak » demektir. Buradaki kullanışın da bu mânada olduğu anlaşılıyor.

382. *düşen* « düşen »

Metnimizde hep *düş-* şeklinde geçen bu fiil Tebriz ağzını temsil etmektedir. Yoksa Azeri sahasında fiil umumiyetle *tüş-* şeklindedir.

383. *ölkemizde* « ülkemizde, memleketimizde »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *ö — ü* farkının bir misali de bu kelimedir.

72

384. *şêr* « şîr, arslan »

Bu yabancı asıllı kelimede de Azeri Türkçesi yine *i — e* değişikliği yapmıştır.

385. *bağırır* « bağırıyor »

Buradaki *-ır* şimdiki zaman eki ile 70. kıtadaki *-ür* (*istiyür*) şimdiki zaman ekinin karşılaştırılması Tebrizdeki karışıklığı göstermektedir. Görülüyor ki her iki şekil ayrı ağızlardan gelerek bir arada kullanılmaktadır.

73

386. *gaynarken* « kaynarken »

ġeyne- şeklinin yanında Azeride *gayna-* şeklinin de devam ettiğini bu-

rada görüyoruz. Buradaki *-ken* gerundiumu bir Türkiye Türkçesi tesiridir. Azeride *-ken* gerundiumu yoktur. Bunun yerine *-anda, -ende* kullanılır. Birleşik gerundiumlar edebî dile hep Türkiye Türkçesinden geçmiştir veya Osmanlı sahası ile müşterek devreden kalmıştır, yazı dilinden gelmektedir. Edebî dilde rastlanan *-arak, -erek, -madan, -meden* ve birleşik *-ken* gerundiumu hep böyledir.

387. *eyil* « eğil »

ğ 'nin ses değeri olan *y* ile yazılışını burada da görüyoruz.

74

388. *çatmaram* « çatmam, ulaşmam, yetişmem » < *çatma-r-am*

-r ile yapılan menfi geniş zamanın burada birinci şahsını görüyoruz.

389. *Êyvez* « Ayvaz »

Tebriz ağzının bu telâffuzu yanında Azeri sahasında umumiyetle kelime *Ayvaz* şeklinde kullanılır.

390. *çatmayuncan* « çatmayınca, erişmeyince, erişmeden » < *çatma-y-unca-n*

Burada *-ınca* gerundiumunu görüyoruz. Vokali yuvarlaklaşmış ve *-n* instrumentalini almıştır. Bu gerundiuma Azeride az miktarda rastlanır. Bazan da sonuna *ḫ* ve *k'* alarak *-ıncaḫ, -incek'* şekline geçer. Buradaki yuvarlaklık Tebrize mahsustur.

75

391. *doğginan* « doğur » < *doğ-ginan*

doğ- fiilinin Azeride geçişli olduğunu yukarıda söylemiştik. Burada

ikinci şahıs emir ekinin genişlemiş şekillerinden birini görüyoruz. Azeri Türkçesi kalın fiillerde de ekin *-gil* şeklini tercih ediyor. Fakat *-an* unsuru fiilin kalınlığına uyuyor.

76

392. *göğlün* « gönlün »

gönül kelimesinde *n* — *y* (*ğ*) değişikliği olmuştur. Azeride bir de *göğül*'ün yanında *göyün* şekli vardır. Ayrıca Azeri Türkçesinde umumiyetle bu kelimenin *köñül* şeklinde olduğunu görüyoruz. *g* 'li şekil Tebriz hususiyetidir.

393. *tanış* « tanıdık »

Azeri Türkçesinde bol bol kullanılan bu kelime *tanı-* fiilinden *-ş* ile yapılmış isim gibi görünüyor.

394. *galar* « çatar, yıgar »

gala- (< *kala-*) fiili Azeri sahasında bu mânada canlı bir fiildir. *galaḫ* « dizilmiş tezek yığını » şeklinde bir de isim şekli vardır.

HÊYDER BABAYA SELÂM

II

1

395. *yuḫlıyam* « uyuyayım » < *yuḫlayam* < *yuḫu-la-y-a-m*

Azeride kullanılan *yuḫla-* fiilinin *yuḫu* isminden *-la-* ile yapılmış olduğunu evvelce *yuḫu* kelimesinde izah etmiştik. Burada orta hece vokali değişmiştir. *y* yardımcı ses, *-a* istek eki, *-m* birinci şahıs ekidir.

2

396. *Yusufuvı* « Yusufunu » < *Yûsuf-u-ñ-ı*

Yûsuf kelimesinin tabiî Azeride de vokali kısalmıştır. Teklik ikinci şahıs iyelik ekinin yuvarlaklaşma ile *-v* olduğu görülüyor. *u* yardımcı ses, *-ı* akkuzatif ekidir. Akkuzatifin uyum dışı kalması ve yuvarlaklaşma tabiî Güney Azeri hususiyetidir.

397. *gavalıyup* « kovalayıp »

Burada yuvarlaklaşmaya aykırı bir durum var, yuvarlak vokal düzleşmiştir. *gavzanmaḫ* — *govzanmaḫ* gibi iki şekilli fiillere benzetme belki burda tesir etmiş olabilir. Fiilin aslının düz vokalli olduğu sanılmış olmalı.

3

398. *bala* « yavru, yavrum »

bala kelimesi Azeri sahasını Osmanlı sahasından ayırmada dikkati çeken kelimelerden biridir.

399. *bêle* « böyle »

êle gibi bu kelime de, yukarıda temas ettiğimiz üzre, Azeri Türkçesinde *y* 'sini kaybetmiştir.

400. *gêj* « geç »

Burada Azeri Türkçesindeki *c* — *j* değişikliğini görüyoruz. Altındaki *güj* « güç » kelimesinde de ayni şey vardır. Bunların önce *ç* 'leri *c* olmuş, sonra *j* 'ye çevrilmiştir.

401. *güleşdi* « güreşti »

r — *l* değişikliğinin bir misali görülüyor. Azeride hem isim *güleş,* hem de fiil *güleş-* şeklindedir.

4

402. *köçüpdi* « göçmüştür »

köç « göç » ve *köç-* « göçmek » kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *k* — *g* farkının misallerinden biridir. Tabiî burada *-üp* gerundiumu yine çekimli fiil olarak kullanılmış, *-dir* eki *r* 'sini kaybetmiştir.

5

403. *baḫıllar* « bakıyorlar » < *baḫırlar*

Şimdiki zamanın çokluk üçüncü şahsında da *l* benzeşmesi olduğunu söylemiştik. İşte burada bunun bir misalini görüyoruz. Altındaki *yaḫıllar* kelimesinde de durum aynıdır.

7

404. *çulgalır* « bürüyor »

Fiil *çulgala-* '*dır*. Şimdiki zaman eki geldiği için *a* vokali *ı* 'ya dönmüştür. Evvelce de izah ettiğimiz gibi vokalle biten fiillerin şimdiki zamanında bu değişiklik olmaktadır.

405. *yürek'* « yürek »

Kelimeyi burada *y* 'si düşmemiş şekilde görüyoruz. Yazı dilinde böyle aslî şekillerin muhafaza edilmesine rastlanır : *üz* 'e karşılık *yüz* gibi.

8

406. *değirmanı* « değirmeni »

değirman şekli Güney Azeri ağızları hususiyetidir. Diğer ağızlarda *değirmen* şekli kullanılır.

407. *tullanır* « atılıyor »

tulla- « atmak » ve *tullan-* Azeri Türkçesinde kullanılan fiildir. *tul* isminden *-la-* ile yapılmış olduğu görülüyor.

408. *nêçe* « nice, nasıl »

Kelime Azeri Türkçesinde burada olduğu gibi *ê* 'li ve *ç* 'lidir. *nêc oldu* şeklinde kullanıldığı zaman *ç* 'nin *c* olduğunu görmüştük. Burada son ses olduğu için sedalılaştığı anlaşılıyor.

409. *allanır* « aldanıyor » < *aldan-ır*

Azeri Türkçesinin aşırı benzeşmesi bu kelimede de *d* 'yi *l* yapmıştır.

410. *gondurmur* « kondurmuyor »

Burada menfi fiilin şimdiki zamanının bir misalini daha görüyoruz. Menfi ekindeki darlaşma dikkati çekiyor.

9

411. *sür sümüği* « kemiği, kemiği memiği, kep kemiği »

Eski *süñük* kelimesi Azeri Türkçesinde *ñ* — *m* değişikliği ile *sümük'* şekline geçmiştir ve kemik yerine umumiyetle bu kelime kullanılır. Buradaki şekil bir hece tekrarıdır ve *sür* unsuru *r* almış tekrar hecesidir.

412. *gıbraḫdı* « kıvraktır »

Burada *v* — *b* değişikliği olduğu anlaşılıyor. Bu Tebrize mahsus bir şekildir. Azeri Türkçesinde kelime daha çok *gıvraḫ* şeklinde kullanılır.

413. *goçaḫdı* « koçaktır, kahramandır, cesurdur »

goçaḫ kelimesi Azeri sahasının belirli kelimelerinden biri olarak dikkati çeker.

10

414. *ahıllarun* « âkillerin, akıllıların »

âḳil kelimesinde halk ağzında geniş olarak Türkçeleştirme yapılmış ve *ahıl* şekli ortaya çıkmıştır.

415. *cahılları* « gençleri »

câhil kelimesi de *cahıl* şeklinde Türkçeleştirilmiştir. Bazı Azeri ağızlarında kelime ise *cehel* şekline sokulmuştur. Kelimenin Azeri Türkçesindeki hususiyeti « genç » mânasına kullanılmasıdır.

416. *kiridüp* « susturmuş » < *kiri-t-üp*

kiri- « susmak » fiili Azeri Türkçesinin belirli kelimelerinden biridir. Burada *-t-* faktitif şekli kullanılmıştır. Gerundium yine çekimli fiil vazifesindedir.

417. *et canları* « etleri canları »

Burada yine çift kullanışta ikinci kelimenin ek alması hususiyeti ile karşılaşıyoruz. Eğer böyle değil de, *et can* « vücut » manasiyle kullanılmışsa, Eski Türkçenin *et öz* « vücut » kelimesiyle ilgi çekici bir paralellik ortaya çıkar.

418. *dutur* « tutuyor »

dut- fiilinin Eski Anadolu Türkçesine dayanan bu *d*'li şekli Tebriz hususiyetidir. Azeri Türkçesinde de fiil umumiyetle *tut-* şeklindedir.

11

419. *gelduḫ* « geldik »

Yine Tebrizin kalınlaştırma hususiyetiyle karşı karşıyayız. Aynı zamanda eskiye dayanan yuvarlak şekil de Tebriz hususiyetidir. Böylece Tebrizde çokluk birinci şahıs görülen geçmiş zaman ekleri burada olduğu gibi daima kalın ve yuvarlaktır. Tabiî bu kalınlık esas şahıs eki *ḫ*'dan gelmektedir. Bu kelimenin yanındaki *görüşduḫ* fiilinde de durum aynıdır. Ayni kıtadaki *küsmüşduḫ* ve *barışduḫ* kelimelerinde de bunu görüyoruz.

420. *fürset* « fırsat »

Burada kısa vokaller inceltilerek kelimenin aslî şekli muhafaza edil-

miş, *fursat* Osmanlı sahasında olduğu gibi *fırsat* yapılmamıştır. Azeride ayrıca *n* türemesi ile kelimenin *fırsant* şekli de vardır.

12

421. *menle* « benimle »

Bunun Azeri Türkçesinde normali *mennen*'dir. Burada sun'î bir kullanış karşısındayız.

422. *görcek'* « görünce » < *göricek*

Azeri Türkçesinde pek kullanılmayan *-icek* gerundiumu burada, orta hece vokali düşürülerek, eski devrin bir izi şeklinde geçmektedir.

422. *sesdür* « sestir »

Bildirme ekinin *r*'li şekli de yazı dilinde Azeri Türkçesinde kullanılır. Burada bunu görüyoruz. Ayrıca yuvarlaklık eski devreye dayanan Tebriz hususiyetidir.

Normal olarak bildirme ekleri Azeri Türkçesinde şöyledir :

-am, -em
-san, -sen (*-sañ, -señ*)
-dı, -di, -du, -dü (*-dır, -dir, -dur, -dür*)
-ıḫ, -ik', -uḫ, -ük'
-sınız, -siniz, -sunuz, -sünüz (*-sıñız, -siñiz, -suz, -süz*)
-dılar, -diler, -dular, -düler (-dırlar v.s.)

Çokluk birinci şahısta *-ķ, -k* şahıs ekinin bildirme şekline de atladığı görülüyor : *gözelik'* « güzeliz », *yorgunuḫ* « yorgunuz » misallerinde olduğu gibi.

Çokluk ikinci şahısta görülen *-suz, -süz şekli* güney Azeri ağızlarında görülen ve *-suñuz* > *-suvuz* inkişafından gelen bir şekildir.

14

423. *garışga* « karınca »

Aslı *karınça, karınçak* olan bu kelime Azeride *garıḫça* şekline geçmiştir. Bu *karınça*'nın *n*'sinin *ḳ* olması demektir. Bu da *ḳ* uzak benzeşmesi ile olabilir. Ayrıca Azeride bir *n* — *ḳ* yer değiştirmesi de vardır : *yayan* — *yayaḫ* gibi. Bunun da rolü olmuş olabilir. İşte bu *garıḫça*'da yer değiştirmesi olarak *garıçga* ortaya çıkmış, sonra *ç* — *ş* değişikliği ile *garışga* şekli meydana gelmiştir. Buradaki *ḳ* — *ḫ* — *ġ* değişmeleri Azeri için zaten normaldir.

424. *ağnardıḫ* « dökülürdük, boşanırdık »

ağna- at, eşek gibi hayvanların sırt üstü debelenmesidir. Ayrıca bir de bu mânası vardır.

425. *çeling ağaç* « çelik çomak »

Azeride *çelik çomak* oyununa *çeliğ ağaç* veya buradaki gibi *çeling ağaç* denir. *çelik'* ve *çelink'* şekilleri *tüfek* — *tüfenk, kılıç* - *kılınç* kelimeleri ile karşılaştırılabilir.

426. *goruḫcunun* « korucunun » < *goru-ḫ-cu-nun*

goru- fiilinden *ḳ* (*ḫ*) ile isim yapılmış, *-cu* ile meslek ismi yapılmıştır. Azeri Türkçesinde *korucu* yerine bu isim şekli kullanılır.

15

427. *ḫanum* « hanım »

Eski devreye dayanan *m* yuvarlaklaşmasının Tebrizde devam ettiğini bu şekil yine göstermektedir. Azeri sahasında kelime umumiyetle *ḫanım* şeklindedir.

428. *nenem* « nenem, ninem »

Bu *nene* ve *nine* kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki farklardan birini teşkil eder.

429. *iysi* « kokusu » < *iy-i-si*

iy « koku » kelimesine çifte iyelik eki gelmiş, sonra orta hece vokali düşerek *iysi* şekli kalmış olmalıdır. Veya *iy* kelimesinde *y* diftonglaşarak uzun *i* teşkil edecek şekilde telâffuz edilmiş, buna *-si* eki getirilmiştir.

430. *bizovı* « buzağıyı »

Aslı *buzagu* olan bu kelime önce *u* tesiriyle yuvarlaklaşarak *buzavu* olmuş, sonra *v* tesiriyle *buzovu* şekline geçmiş, bu arada sonundaki vokal yıpranarak *buzov* şekli kalmıştır. Daha sonra *u* — *i* değişikliği ile *bizov* olmuştur. Azeride *bizoy* şekli de vardır.

16

431. *cızıḫ* « çizgi » < *çız-ı-k*

Azeri Türkçesinde *çız-* fiili incelmemiştir. Burada bu kalın fiilin *-ḳ* ile yapılmış isminin Azeride aldığı şekil görülüyor. Başta *ç* sedalılaşmış, *ḳ* — *ḫ* değişikliği olmuştur. *çizgi* 'ye karşılık Azeride *çızgı* şekli de vardır.

432. *gurguşumlı* « kurşunlu »

kurşun kelimesi Azeride *gurguşun* veya buradaki gibi *gurguşum* şeklindedir.

17

433. *yalıllar* « yalıyorlar » < *yalırlar*

yala- fiilinin son vokali şimdiki zaman ekini alınca darlaşmıştır. Ayrıca yine *l* benzeşmesi olmuştur. Aynı kıtadaki *alıllar, pozıllar, galıllar, yazıllar* fiillerinde de hep benzeşme olmuştur.

18

434. *memdesen* « Memdesen »

Bu ismin *Memmed Hesen* (*Hasan*) isimlerinin kısaltılmışı olduğu anlaşılıyor.

435. *ahud* « ahund »

ahund « hoca » kelimesi Azeride bazan böyle *n* sesini kaybeder.

436. *bizle* « bizimle »

Bu da Azeri için sunî bir şekildir. Bunun Azerisi normal olarak *biznen*'dir.

437. *örgederdi* « öğretirdi »

öğren- ve *öğret-* fiili Azeride yer değiştirmeye uğramış ve *g*'li olarak *örgen-, örget-* şekline geçmiştir.

19

438. *tifil* « körpe, tıfıl »

Yabancı kısa vokalin ince kullanıldığını burada da görüyoruz.

21

439. *dadmışam* « tatmışım »

Bu fiil de Azeride *d* tarafında olan kelimelerden biridir. Ayrıca *dad-*'ın hece sonu vokali Azeri hususiyeti olarak sedalılaşmıştır. Aynı kıtadaki *udmuşam, alladmışam* fiillerinde de *t*'ler sedalılaşmıştır.

22

440. *gırmış* « kırmış, koparmış »

Türkiye Türkçesinin *kopar-* fiiline karşılık Azeri Türkçesinde ip için *gır-* (*kır-*) fiilinin kullanılması dikkati çekecek bir husursiyettir.

23

441. *here* « herkes, her biri »

here kelimesi Azeri Türkçesine mahsus bir şekildir ve her halde bir analoji ile (meselâ *hara*) meydana gelmiştir. Bu kelime iyelik eki de alır : *heremiz, heresi* gibi. Bu iyelikli şekillerde kelime hep « her bir » mânasını taşır.

442. *hayına* « derdine »

hay seslenme edatı bu mâna ile Azeride isim gibi kullanılır.

24

443. *tappır* « bulmuyor » < *tapmır*

tap- fiili « bulmak » demektir. Menfi şimdiki zamanında *p* benzeşmesi olmuştur.

444. *görüm* « göreyim » < *gör-üm*

-üm, yukarıda belirttiğimiz gibi, Azeride birinci şahıs emir ekidir.

26

445. *ovreti* « avradı, kadını » < *avret-i*

Güney Azeri ağızlarında *v* tesiriyle kelimede yuvarlaklaşma olmuş, ay-

rıca kısa vokal incelmiştir. Azeride çok defa bu kelimede umumiyetle *arvat* şeklinde yer değiştirme ve uyum olmuştur.

446. *yamaḫ* « yama » < *yama-ḳ*

yama- fiilinden *-ḳ* ile isim yapılmıştır. Azeri sahası *yama* ile beraber bu normal şekli de kullanır.

447. *çerşabları* « çarşafları »

Azeri sahasında bu şeklin yanında *çarşaf* şekli de vardır.

448. *albaḫdı* « çarşaf kumaşıdır »

albaḫ « ucuz, âdî, siyah kalın çarşaf kumaşı » 'dır. *al* ve *bak* kelimelerinden geldiği anlaşılmaktadır.

27

449. *aslanı* « sarkar, asılır » < *aslan-ı*

Bu Azeride güney ağızlarında görülen bir geniş zaman şeklidir. *r* düşmesi ile yardımcı ses ek durumunda kalmıştır. *aslan-* fiili *ası-la-n-* gibi bir şekilden orta hece vokalinin düşmesi neticesinde çıkmıştır. O zaman *ası as-* fiilinden yapılan bir isim şekli oluyor. Bu da eski *ġ* 'lı *asıġ* şeklinden gelmiş olabilir. Aynı kıtadaki *ıslanı* « ıslanır » da böyle geniş zamandır. Bunları şimdiki zaman olarak kabul etmek belki daha doğrudur.

30

450. *nêysan* « nisan »

Burada da yine *i* — *e* değişikliğini görüyoruz. Azeri sahasında *nisan* şekli de vardır.

451. *faytunçımız* « faytoncumuz »

Azeri Türkçesi ikinci üçüncü hecelerde *o* kabul etmediği için kelime burada *u* iledir. Ayrıca *-çı* eki Azeri hususiyeti olarak *ç* 'lidir. Yalnız uyum dışı kalması Tebriz hususiyetidir.

32

452. *nê'met* « ni'met »

Yine *i* — *e* değişikliği yapılmış bir yabancı kelime karşısındayız.

453. *daşırdı* « taşıyordu »

daş- Azeri Türkçesinde *d* tarafındadır. Aynı kıtada daha önce geçen *daşı-* fiili de böyledir.

33

454. *duruḫup* « duraklamış » < *dur-u-ḳ-up*

dur- 'dan *-k-* ile fiil yapılmıştır. Bu fiilden fiil yapma eki nadir görülen bir ektir.

455. *sınıḫup* « yıkılmak, yenilmek, hezimete uğramak, devrilmek » < *sın-ı-k-up*

Burada da *-ḳ* fiilden fiil yapma eki vardır. *sınık-* fiili eskiden beri kullanılan bir fiildir.

456. *gırtsunlar* « koparsınlar » < *gırt-sun-lar*

Burada *kırt-* fiili dikkati çekiyor. « kazımak, koparmak » mânasına gelen bu fiil galiba eskiden beri mevcuttur.

34

457. *sene* « sana »

Yukarıda *mene* kelimesinde işaret ettiğimiz Azeri hususiyetini, zamir datifinin sisteme bağlanmasını burada da görüyoruz.

458. *gonuşur* « konuşuyor »

gonuş- Türkiye Türkçesinin tesiri ile kullanılmıştır. Azeride normal olarak *danış-* fiili kullanılır.

36

459. *baş götürüp* « baş kaldırıp, başımı kaldırıp »

götür- fiilinin « kaldırmak » mânası, burada olduğu gibi, Azeride bugün de kullanılmaktadır.

37

460. *buğun burmadı* « bıyığını burmadı, bıyık bükmedi »

buğun kelimesi *bıyığın* kelimesinin yuvarlaklaşma ve haplolojiye uğramış şeklidir. *bıyık* kelimesinin *-ı* iyelik eki ve *-n* akkuzatif eki almış şekli olan *bıyığın*'da önce hece birleşmesi olarak *bığın,* sonra yuvarlaklaşma olarak *buğun* şekli ortaya çıkmıştır. Böylece *bıyık* kelimesi *buğ* haline gelmiş olmaktadır. Bu şekil ve *buğun bur-* kullanışı Tebriz ve güney Azeri hususiyetidir. Kuzey Azerbaycanda kelime *bıyıḫ* şeklindedir.

461. *atdan atdan* « alttan alttan, gizli gizli »

atdan şekli *altdan* kelimesinin *l* düşmesi ile ortaya çıkmış şeklidir. Azeri ağızlarında *alt, üst* gibi çift konsonantlı kelimelerde böyle bir konsonant düşmesine rastlanır.

462. *havar* « dost, yardımcı, taraftar, imdat eden »

Bu kelime Farsça *hevâdâr* kelimesinin kısalmış şeklidir. Doğu Anadolu ağızlarında da kullanılır.
havar dur- « arka çıkmak, medet etmek, yardım etmek » demektir.

463. *gezdiz* « gezdiniz »

gezdiz kelimesi *gezdüñüz* şeklinden gelmektedir. Görülen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahsının eskiye dayanan yuvarlak şeklinde güney Azeri ve Tebriz ağzında yuvarlaklaşma olarak *gezdüvüz* şekli ortaya çıkmış, sonra haploloji ile uzun *ü*'lü *gezdǖz* şekli meydana gelmiştir. Nihayet uzun vokal kısalınca *gezdüz* olan kelime, yukarıda da izah ettiğimiz gibi, yuvarlaklığı devam ettirmektedir. İşte bu yuvarlak şekil, sonunda vokal uyumuna da bağlanmağa başlamıştır. *gezdiz* şeklinde bunu görüyoruz. Aynı kıtadaki *ezdiz* kelimesinde de durum budur. Böylece güney Azeri sahasında *-ñuz, -ñüz* ikinci şahıs eki nihayet bugün *-z* şekline gelmiş oluyor. Zamir menşeli *-suñuz, süñüz* eki de ayni seyri takip ederek güney Azeride önce *-suz, -süz,* sonra *-sız, -siz* olmuştur.

464. *eyaḫlıyup* « ayaklayıp, çiğneyip »

ayak kelimesi Tebrizde böyle *eyaḫ* şekline geçmiştir. Buradaki incelmede *y* tesiri düşünülebileceği gibi bir analoji de akla gelebilir. Meselâ Farsçada « ayaklı kadeh, kadeh » mânasına gelen *eyâġ* kelimesinin tesiri olmuş olabilir. Esasen bu kelime galiba Farsçaya Türkçe *ayak* kelimesinden geçmiştir.

38

465. *düşmedi* « düşmedi, vurmadı »

Azeri Türkçesinde *güneşin düşmesi* « güneş ışıklarının vurması » demektir. Burada da *gün düşmedi* demek « güneş ışıkları üzerimize düşmedi » demek oluyor.

466. *seşmedi* « seçmedi »

Bu kelimede de yine Azeride görülen *ç — ş* değişikliği ile karşılaşıyoruz. Altındaki *geşmedi* kelimesinde de durum aynıdır.

467. *garaldı* « karaldı, karardı »

Yukarıda ayni kelimeyi *ġereldi* şeklinde görmüştük. Demek ki her iki şekil yan yana kullanılmaktadır. Burada dikkati çeken bir nokta da Azeride *kararmak* yerine *l*'li şeklin kullanılmasıdır. *kararmak* Azeride pek kullanılmaz. Hatta *sararmak* yerine de *saral-* şekli vardır. Böyle olunca bunları bir *r — l* değişikliği şeklinde de görmek akla gelebilir. Ancak Türkiye Türkçesinde her iki şekil de vardır. *karaltı* kelimesi bunu gösteriyor. Öte yandan Azeride de meselâ *göğer-* « yeşermek », *gızar-, bozar-* şekilleri vardır. Bu durumda Azeride ayrı ekle yapılan *l*'li şekil karşısındayız demektir.

468. *lampam* « lambam »

Azeri sahasında *lamba* kelimesi *lampa* şeklinde kullanılır. *p* sesi sedalılaşmamıştır.

40

469. *bir kesile* « bir kimseyle »

kes kelimesi Azeri Türkçesinde « kimse » mânasında genişçe kullanılmaktadır : *hêç kes, her kes, bir kes* gibi. Türkiye Türkçesinde *kes* kelimesi müstakilliğini kaybetmiş, yalnız *herkes* kelimesinin bünyesine girmiştir.

41

470. *gêtmêyüz* « gitmeyiniz » < *gitme-y-üñüz*

Burada yine Güney Azerinin bir fiil kısaltması ile karşılaşıyoruz. Eski Anadolu Türkçesinden gelen yuvarlak emir ikinci şahıs eki *-üñüz* > *üvüz* > *üz* şeklinde yuvarlaklaşma ve haploloji inkişaflarından geçmiştir. Ayni kı-

tadaki *itmêyüz, bitmêyüz* kelimeleri de böyle emir şekilleridir. Ayrıca *y* 'den önceki *e* de kapalıya dönmektedir.

42

471. *çönderip* « çevirmiş, döndürmüş, geri çevirmiş » < *çön-der-ip*

çön- fiil kökünden *-der* ile faktitif yapılmıştır. Gerundium da düzdür, ekin Tebrizde de karışık kullanıldığını göstermektedir.

472. *dönderip* « döndürmüş » < *dön-der-ip*

Burada da *-der* faktitifi vardır. Azeri Türkçesi *döndür-* şeklinin yerine bunu kullanır.

473. *ilanlı* « yılanlı »

yılan kelimesinin de tabiî Azeride *y* 'si düşer ve *ı* vokali *i* 'ye çevrilerek kelime *ilan* olur.

43

474. *gileylıḫdan* « sitemden, şikâyetten »

giley kelimesi Farsça *gilâye* 'den gelmektedir. *-lıḫ* ekinin kalınlığı Tebrizin kalın ek temayülünün bir neticesidir.

44

475. *sınıḫ salḫaḫ* « kırık dökük, kırık sarkık »

sınıḫ kelimesi *sın-* fiilinden *-ḳ* ile yapılmış isimdir.
salḫaḫ kelimesi de *salḳı-* « gevşeyip sarkmak » fiilinden *-ḳ* ile yapılmış isimdir. Fiilin Azeride *salka-* şekline geçtiği anlaşılıyor.

45

476. *yayda* « yazda »

yaz için daha çok Güney Azerbaycanda *yay* kullanılır. Bunun yanında Azeri sahası *yaz* kelimesini de bol bol kullanır.

47

477. *kürsilerin* « kürsülerin »

kürsü « kışın etrafında ısınılan tandır ve mangal tahtası, masası; sofra ve mangal tahtası» demektir.

478. *tovında* « rafında, çerağ rafında, çevresinde, tavında, sıcaklığında » < *tav-ı-n-da*

tav kelimesi yuvarlaklaşma ile *tov* olmuştur. Ayni kıtadaki *sov sav* 'ın, *gov kav* 'ın yuvarlaklaşmışıdır.

479. *gar'nenenin* « ihtiyar ninenin »

karı « ihtiyar » manasıyle Azeride yaşamaktadır. Burada sonraki kelime ile birleşerek orta hece vokalini kaybetmiştir.

480. *işgi* « içki »

Bu kelimede de Azerinin *ç* — *ş* değişikliğini görüyoruz.

49

481. *gêşmişlerün* « geçmişlerin »

Burada da yine *ç* — *ş* değişikliği ile karşılaşıyoruz.

482. *ovladımız* « evlâdımız »

evlâd kelimesinde Azeri yuvarlaklaşması olmuştur. Azeride ayrıca kelimenin *êvlad* şekli de vardır.

ŞEHRIYÂRA SELÂM

1

483. *yolun üste* « yolunun üstüne »

üste kelimesinin klişeleşmiş edat gibi kullanılışını burada da görüyoruz. Ayrıca *yolun* iyelik şeklinin eksiz genitif halinde kullanıldığı dikkati çekiyor. Eski devrede görülen bu sentaks hususiyeti, görülüyor ki, Azeri Türkçesinde devam etmektedir.

484. *seperem* « serperim »

Eskiden beri mevcut olan *sep-* fiilini *serpmek* yerine kullanmak bugün Azeri Türkçesinin bir hususiyetidir. Esasen bu iki fiil birbiriyle ilgilidir.

485. *dudaḫlarun* « dudaklarını »

İyelik şeklinin eski devrelerdeki eksiz akkuzatifinin de Azeri Türkçesinde devam ettiği görülüyor. Buradaki *dudaḫ* kelimesi Azeride umumiyetle *dodaḫ* şeklindedir.

2

486. *aparsunlar* « götürsünler »

alıp bar- « alıp varmak » kelimelerinin birleşmesinden doğmuş bulunan *apar-* kelimesi Azeri sahasının bariz kelimelerinden biridir.

3

487. *bülür* « biliyor »

Burada Tebriz Türkçesinin yuvarlaklaştırma temayülünün dikkate değer bir misali karşısındayız. *bil-* fiili *b* tesiriyle *bül-* olmuştur.

488. *gülimsen* « gülümsün »

i yardımsı sesinin uyum dışı kalması yine bir ağız hususiyetidir ve Azeride nadirdir. Belki de Tebrize bir imlâ şeklinden kalmıştır. Bu kıtada geçen *sünbülimsen, bülbülimsen* kelimelerinde de bu uyum dışı durum vardır.

489. *iti* « keskin »

Eski Türkçede *yiti* şeklinde olan kelime Azeri Türkçesinde *y* düşmesiyle *iti* şekline geçmiş ve yaşamağa devam etmiştir.

4

490. *ovcılar* « avcılar »

av kelimesi yuvarlaklaşma ile Azeride *ov* ve *v — y* değişikliği ile bazan da *oy* şekline geçer. Azeride *av* şekli de devam etmektedir.

491. *hovçılar* « imdatçılar, imdat isteyenler »

hov « imdat » kelimesinin de Azeride ayni zamanda *hoy* şekli vardır. *hoy êle-* « imdat eylemek » demektir. Her halde bu *hoy* bir seslenme edatıdır. Öte yandan Türkçede « av kuşları ile yapılan av » mânasında da bir *hov* vardır (bk. Kamus-ı Türkî). Buradaki *hov* kelimesi bununla da ilgili olabilir.

5

492. *yıḫanmaz* « yıkamaz » < *yıḫammaz*

Burada bir aykırılaşma hadisesi vardır. *m* 'yi ikizleştiren Azeri menfi iktidarî şeklinde sonradan, burada olduğu gibi, bir de aykırılaşma olmaktadır. İkiz konsonanttan kaçma temayülü birinci *m* 'yi kendisi gibi nazal bıı konsonant olan *n* 'ye çevirmektedir. Ayni kıtadaki *çıḫanmaz, sıḫanmaz* fiillerinde de durum böyledir. Menfi iktidarî geniş zamanında görülen bu aykırılaşma bir çok Azeri ağzında bulunan yaygın bir hususiyettir.

493. *hêç* « hiç bir »

Burada *hiç* kelimesinin « hiç bir » yerinde kullanıldığını görüyoruz: *hêç mengene* « hiç bir mengene » gibi.

HÊYDER BABANIN DİLİNÇE ŞEHRİYÂRA

494. *dilinçe* « dilince »

-çe eşitlik eki, evvelce de söylediğimiz gibi, Azeri Türkçesinde aslî şeklini muhafaza eder. Burada bunun bir misalini görüyoruz.

1

495. *dövrinden* « devrinden » < *devr-i-n-den*

devr kelimesi de Azeri yuvarlaklaştırmasına tâbi tutulmuştur. Bunun da yine Azeri sahasında *dövür* 'ün yanında ayni zamanda *döyür* şekli vardır. *devrân* kelimesi de Azeride böylece *dövran* ve *döyran* şekline geçmiştir.

496. *değin* « kadar »

Eski Türkçedeki *tegi* edatının instrumental şekli, görülüyor ki, Azeri Türkçesinde normal ses değişiklikleri ile devam etmektedir.

2

497. *ay* « ey »

Eski *ay* hitap edatı Azeri Türkçesinde aynen devam etmektedir ve yerini *ey* 'e bırakmamıştır: *ay oğul, ay gardaş, ay gız, ay Ehmet, ay Sona* misallerinde olduğu gibi.

3

498. *ġeder* « kadar »

Kısa vokali inceltme sistemi bu kelimede de işlemiştir. *değin* 'in yanında ve ondan daha çok, *kadar* kelimesi de Azeri Türkçesinde kullanılmaktadır.

6

499. *teze* « tâze »

tâze kelimesinin Azeri Türkçesi vokalini kısaltmış ve vokal uyumuna uydurarak onu *teze* şeklinde Türkçeleştirmiştir.

500. *gêdirmiş* « gidiyormuş »

Bu kelimede de gördüğümüz gibi, rivayet şekli Azeri Türkçesinde de Türkiye Türkçesindeki gibidir. Hikâye ve şart şekilleri de Türkiye Türkçesinden farksızdır. Bütün birleşik çekimler böylece Türkiye Türkçesindeki gibidir.

501. *doğulan* « doğan »

doğ- fiili Azeride geçişli olduğu için, *doğulan* da « doğmak » demektir.

7

502. *gayıtmışsan* « dönmüşsün »

Öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahsı, *gayıdıpsan* gerundiumlu şeklinin yanında, burada görüldüğü gibi, Azeride *-mış* ile de yapılır. Bu *-mış, -miş* 'li ikinci şahıslar daha çok yazı dilinde görülür. Bu ikinci şahsın daha ileri şeklini biraz aşağıda göreceğiz.

503. *buyurgilen* « buyur » < *buyur-gilen*

-gil emir ekinin burada da *-gilen* safhasını görüyoruz. Demek ki Azeride hemen hemen bu ekin bütün inkişafları yan yana kullanılmaktadır. Bu da inkişafların yeni ve birbirine yakın zamanda olduğunu gösteriyor. Bir şekil kendisinden önceki şekli henüz unutturamamıştır.

8

504. *dê* « söyle! »

dê- fiilinin « söylemek » mânasında kullanılışı Azeri sahasında, burada görüldüğü gibi, daha barizdir.

505. *dêmeli* « diyecek »

Yukarıda *gülmeliydi* kelimesinde Azeri Türkçesindeki *-meli* partisipine temas etmiştik. Burada bir misalini daha görüyoruz. Dediğimiz gibi, *-malı, -meli* eki Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış yeni bir ektir. *-ma, -me* fiilden isim yapma eki ile sıfat ekinin birleşmesinden doğan bu ek, menşeine uygun olarak, başlangıçta bir partisip eki, bir isim eki gibi kullanılmıştır. Daha sonra ek fiil çekimine de atlamış ve bugünkü gereklik kipini meydana getirmiştir. İşte ekin bu partisip kullanışı Azeri Türkçesinde bugün de canlı olarak devam etmektedir. *-malı, -meli* partisipi gelecek zaman partisipidir. Azeride de bu mana ile kullanılmaktadır. İşte *demeli* 'de de bunun misalini görüyoruz.

Azeri Türkçesinde bu ekin fiil eki olması Osmanlı sahasına nazaran daha geç ve daha dardır. Bunu isim gibi kullanan Azeri ağızları gereklik fiil eki olarak pek kullanmazlar. Gereklik şekli için ağızlarda, konuşma dilinde, Eski Türkçe devrinden beri olduğu gibi, *gerek* kelimesinden veya o manadaki *lâzım* v.s. kelimelerinden istifade edilir : *gêdem gerek, gerek gelem, gelmeğim lâzımdı, gerek ki gêdek'* misallerinde olduğu gibi. Yalnız yazı dilinde Azeri Türkçesinde de gereklik şekli kullanılır. Fakat bu kullanış Türkiye Türkçesinden çok azdır. Ve her halde bu gereklik şekli Azeri Türkçesine Türkiye Türkçesinden geçmiştir.

Azerideki bu mahdut gereklik şekli ve çekimi şöyledir :

gelmeliyem	*oḫumalıyam*
gelmelisen (-*ñ*)	*oḫumalısan* (-*ñ*)
gelmeli	*oḫumalı*
gelmeliyik'	*oḫumalıyıḫ*
gelmelisiniz	*oḫumalısınız* (*sıñız, -sız, -suz*)
gelmeliler	*oḫumalılar*

Görülüyor ki şahıs ekleri dışında bir fark yoktur.

Azeri Türkçesinde gereklik manasına yakın bir ifade için *-ası, -esi* partisipi çekiminden de istifade edilir. Fakat bu şekil gereklikten çok gelecek zaman fonksiyonundadır. Aşağıda bunu göreceğiz.

506. *açdun* « açtın »

Görülen geçmiş zamanın teklik ikinci şahsında Tebriz ağzında buradaki gibi yuvarlaklık görülür. Tabiî bu Eski Anadolu Türkçesinden gelmektedir. *-n* şahıs eki ise Tebriz hususiyetidir. Yuvarlaklık Tebrizde de kesin değildir ve karışıktır. Meselâ bir kıta aşağıda aynı kelime *açdın* şeklinde yazılmıştır.

Görülen geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan iyelik menşeli şahıs ekleri Azeri Türkçesinde şöyledir :

-m
-n (*ñ*)

-ḫ, -k'
-nız, -niz, -nuz, -nüz (*-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz; -uz, -üz, -z*)
-lar, -ler

Burada Türkiye Türkçesinden farklı şekil çokluk birinci şahıstaki ses değişikliğidir. Azeri Türkçesinde bu çokluk birinci şahıs ekinin mühim bir hususiyeti zamir menşeli şahıs ekleriyle çekilen fiil kiplerine de atlamasıdır. Bütün fiil kipleri Azeride çokluk birinci şahıslarda bu eki kullanmaktadır. Yalnız bu ek diğer kiplere atlarken o kiplerin normal şahıs eki olan *-ız, -iz, -uz, -üz* 'ün vokalini bünyesine almış, onun tesirinde kalmış, adeta onun *z* '-sinin yerini tutmuş, böylece *-ıḫ, -ik', -uḫ, -ük'* şekline girmiştir. Bu ekin bünyesine giren vokal, yukarıda da söylediğimiz gibi, yardımcı sesten de alınmış olabilir. Tebriz Türkçesinde bu ekin vokalsiz şekli de, diğer kiplere

atlayan vokalli şekli de daima kalın olmakta, bu yüzden çokluk birinci şahıs şekillerini kalınlaştırmaktadır. Bazan da önündeki vokali yuvarlak tutmaktadır : *geleruḫ* gibi.

Çokluk ikinci şahıs eki, Azeride esas itibariyle Osmanlı sahasından farksızdır. Yalnız Tebrizde, güney ağızlarında yuvarlaklaşma inkişafı ile *-ñuz* > *-vuz* > *-uz* > *-z* şekline geçer : *alduñuz* > *alduvuz* > *alduz*, *geldüz*, *êtdiz* misallerinde olduğu gibi. Şart çekiminde de *-vuz*, *-vüz*, *-z* şekline girer : *gelsevüz*, *gelsez* misallerinde olduğu gibi.

9

507. *kiçik'* « küçük »

küçük kelimesi Eski Türkçede de *kiçik*, *kiçig* şeklinde idi. Eski Anadolu Türkçesinde *g* düşmesi ile bir aralık *kiçi* şekline geçmiştir. Burada görülüyor ki Azeri Türkçesi kelimenin aslî şeklini devam ettirmektedir. *büyük* kelimesine uyarak *küçük* olmamıştır. Azeri Türkçesinde bu kelimenin bir şekli daha vardır ki o da ikizleşmeli *kiççik'* şeklidir. Azeri Türkçesinde ayrıca bir *küçük'* kelimesi vardır, fakat o « köpek yavrusu » demektir.

EZİZ ŞEHRİYÂRA SELÂM

1

508. *gine* « gine »

Tebrizde bu kelime *gine* şeklinde, Kuzey Azeri sahasında *gene* şeklindedir. Yani Azeride de Türkiye Türkçesindeki gibi her iki şekil de vardır.

509. *aşıp* « aşıp »

Burada da gerundium ekini düz şekilde görüyoruz. Tebriz böyle karışık kullanışlıdır.

510. *daşırı* « taşıyor » < *daş-ırı*

-ırı, -iri Güney Azerbaycanda görülen ikinci bir şimdiki zaman ekidir. Bu ek *-ır, -ir* 'in geniş şeklidir. Rumeli ağızlarında ve Anadolu ağızlarında *-yor* şimdiki zaman ekinin bir *-yorı* şekli vardır : *geli-yorı, diki-yorı* misallerinde olduğu gibi. Bu *-yor* ekinin bir evvelki safhasından ibarettir. *-yorır* '-ın sonundaki *r* düşmüştür, fakat *ı* muhafaza edilmektedir. Azeri Türkçesinde de *yorır, yêrir* 'den gelen *-ır, -ir* 'in bir evvelki safhası ayni şekilde *-ırı, -iri* olmalıdır : *geli yorır* > *geli yêrir* > *geliyeri* > *geliri* > *gelir* misalinde olduğu gibi.

511. *pıçıldaşırı* « fısıldaşıyor » < *pıçıl-da-ş-ırı*

Azeri Türkçesinde *fısıl* ses taklidi kelimesi yerine *pıçıl* ses taklidi kullanılır. İşte burada da bundan yapılmış fiil şeklini görüyoruz. *-da-* isimden fiil, *-ş-* fiilden fiil yapma ekidir. *-ırı-* yine şimdiki zaman ekidir.

512. *soraḫlaşırı* « soruyor, arıyor, araştırıyor » < *sor-aḫ-la-ş-ırı*

Yukarıda bu fiilin *soraḫla-* şeklini görmüştük. Burada da onun müşareket şeklini görüyoruz. Tabiî yine *-ırı* şimdiki zaman ekidir.

2

513. *sözüsen* « sözüsün » < *söz-ü-sen*

Burada üçüncü şahıs iyelik eki, Azeride umumiyetle olduğu gibi, uyuma uymuştur. Bu ve bunun gibi geçen bir çok misaller Tebrizde görülen *-ı, -i* (*sözi, yolı* gibi) şekillerinin umumî olmadığını, bir karışık devrenin bir tarafını temsil ettiğini göstermektedir. Klâsik Azeri Türkçesinde uyum olmuştur ve iyelik ekleri şöyledir :

-m
-n (*-ñ*)
-ı, -i, -u, -ü; -sı, -si, -su, -sü
-mız, -miz, -muz, -müz
-nız, -niz, -nuz, -nüz (*-ñız, -ñiz, -ñuz, -ñüz*)
-ları, -leri

Yani durum Osmanlı sahasındaki gibidir. Yalnız Güney Azeride teklik ve çokluk ikinci şahıs iyelik ekleri yuvarlaklaşma muamelesine tabi tutulmuş ve teklik şahıs eki *-v*, çokluk şahıs eki *-vuz, -vüz; -uz, -üz, -z* şekline geçmiştir.

514. *düşmemiş* « düşmemiş »

Azeri Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman *-mış* eki ikinci ve üçüncü şahıslarda yerini umumiyetle *-ıp* gerundiumunun çekimli şekline bırakmıştır. Bu bilhassa konuşma dilinde böyledir. Yazı dilinde, burada görüldüğü gibi, bütün şahıslarda *-mış, -miş, -muş, -müş* görülebilmektedir.

8

515. *çıḫatdun* « çıkarttın »

Burada bir *r* düşmesi görüyoruz. Azeri Türkçesinde *r* sesinin yeri daha az sağlamdır. Bilhassa çift konsonantlı şekillerde konuşma dilinde kolayca düşebilmektedir : *çıḫat-, sep-, gıtlama* (*kırtlama*) misallerinde olduğu gibi. *gutar-* (*kurtarmak*), *gutul-* (*kurtulmak*) kelimelerini de bunlara ekliyebiliriz.

516. *tek'çe* « yalnız »

Bu daha çok güney Azeri kullanışıdır. Azeri Türkçesinde *yalgız* şeklinde olarak *yalnız* kelimesi de vardır.

14

517. *bêledir* « böyledir »

Bildirme ekinin *r* 'si burada düşmemiştir. Bu düşmeyen şekiller umumiyetle yazı diline aittir.

518. *hêç vaḫ* « hiç bir vakit »

Burada *hêç* 'in yine « hiç bir » manasını görüyoruz. Ayrıca *vakt* kelimesinin Azeride *vaḫ* olma hususiyeti ile karşılaşıyoruz. *vakit* kelimesi Azeride *vakıt, vaḫıt, vaḫt, vaḫ* inkişafı ile *t* 'yi düşürmüştür. Konuşma dilinde bu hep böyledir : *ha vaḫ, ne vaḫ* misallerinde olduğu gibi. Bu, burada olduğu gibi, bazan yazıya da akseder.

519. *sona* « suna »

Azeri ve Osmanlı sahaları arasında *o* — *u* farkı taşıyan kelimelerden biri de budur.

520. *ġeydine* « kaydına »

Kalın tutucu konsonanta rağmen yabancı asıllı kelimenin kısa *a* 'sını inceltme sistemini burada da görüyoruz.

16

520. *başa düşem* « anlayayım »

başa düş- « anlamak » manasiyle kullanılan bir Azeri tabiridir.

521. *sözivi* « sözünü »

Burada da *v* iyelik ekinin önündeki yardımcı vokali düz şekilde görüyoruz. Aynı kıtadaki *yüzivi, özivi, şê'rlerivi* misallerinde de durum böyledir. Bu da bize *v* 'leşme olduktan sonra bugün artık yuvarlaklığın ortadan kalkmakta olduğunu, ekin *v* olarak bölgesinde kendi kendisini yuvarlak vokale muhtaç olmadan muhafaza edebildiğini göstermektedir.

518. *men danışan dilde* « benim konuştuğum dilde »

Burada *-an* partisipinin *-dık, -dik* fonksiyonunu açıkça gösteren başka bir misal karşısındayız.

26

519. *buludlar* « bulutlar »

Burada da Azeri Türkçesinin sonda sedalılaştırma hususiyetini görüyoruz. *t* sesi *d* olmuştur. Azeri Türkçesi bu temayülünü *p, ç, t, k, ḳ* dışındaki sedasız konsonantlara da tatbik eder. Meselâ sondaki bazı *s* 'lerin *z* olduğunu görürüz : *çerkes — çerkez, Aras — Araz, Kafkas — gafgaz* misallerinde olduğu gibi.

520. *yaratmısan* « yaratmışsın »

Burada öğrenilen geçmiş zamanın değişik bir şeklini görüyoruz. Bu şekil *yaratmışsan* > *yaratmıssan* > *yaratmısan* inkişafına dayanır. Önce *ş* ve *s* sesleri arasında benzeşme olmuş, sonra çift *s* konsonantı tek *s* 'ye inmiştir. Aynı kıtadaki *çatmısan* fiili ile, 27. kıtadaki *düzmüsen, süzmüsen, üzmüsen* fiillerinde de bu inkişaf vardır.

521. *doğrudan* « gerçekten »

Ablatif ekinin zarf fonksiyonunu bu kelimede de görüyoruz. Türkiye Türkçesinde *doğru* kelimesine bu zarf ablatifi eklenmez.

27

522. *üzmüsen* « üzmüşsün, koparmışsın »

üz- fiilinin eski devrelerde « koparmak, kesmek » mânası vardı. Azeri Türkçesinde, burada da görüldüğü gibi, fiilin bu mânası devam etmektedir.

523. *dêyilmêyip* « denilmemiş, söylenmemiş » < *de-y-il-mê-y-ip*

Burada *l* meçhullük ve pasiflik ekinin genişlemiş olduğunu, önüne bir vokal geldiğini görüyoruz. *yêyil-* fiilinde de böyledir. Bu bir Azeri hususiyetidir. Azeri Türkçesi vokalle biten tek heceli fiillere *-l-*, yerine *-il-* ekini getirmektedir. Bu aslında iki yardımcı sesin, *y* ve *i* yardımcı seslerinin üst üste gelmesi, *i* yardımcı sesinin fonksiyonunu kaybetmesi demektir. Bildiğimiz gibi bugün Türkçede vokalle ve *l* ile biten fiillere *-l-* meçhullük ve pasiflik eki getirilememekte, onun yerini *-n-* eki almaktadır: *den-, yen-* fiillerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesi vokalle biten tek heceli fiillerde böyle yapmamakta, onlara da *-l-* getirmek istemektedir. Bunun için de konsonantla biten fiillerdeki yardımcı sesi (*çek-i-l-* gibi) analoji yolu ile ekin bünyesine almakta ve eki *-il-* şekline sokmaktadır. Onun önüne de tabiî *y* yardımcı sesi gelmektedir. Azeri Türkçesinin bu kullanışı *l* sistemine uymak temayülündendir.

28

524. *ağıllar* « akıllar »

akıl kelimesi Azeri Türkçesinde umumiyetle *aḫıl* şeklinde olmakla beraber, güney ağızlarında sedasız konsonantın iki vokal arasında *g* ve *ğ*'ya

çevrildiği de olur. Böylece kelimenin Azeride *ağıl* ve *ağıl* şekilleri de vardır. Burada da bunu görüyoruz.

525. *çaşır* « şaşıyor »

Burada da *ş* — *ç* değişmesini görüyoruz. Bu, Azeride yaygın olan *ş* — *ç* değişikliğin bir şekli olabileceği gibi, uzak bir aykırılaşma, *ş* 'den kaçma hadisesi de olabilir.

526. *yaraşır* « yakışıyor, yaraşıyor »

Azeri Türkçesinde « yakışmak » yerine *yaraş-* fiili kullanılır. Bu Türkiye Türkçesinde de bazan böyledir. Fakat Azeri Türkçesinde kullanış tamdır ve *yakış-* fiili pek yoktur.

30

527. *mençe* « bence »

Burada da yine Azeri Türkçesinin, *ç* 'li eklerde aslî *ç* sesini muhafaza etme hususiyetini görüyoruz.

528. *növbetimiz* « nöbetimiz »

nevbet kelimesinden yuvarlaklaşma ile ortaya çıkan *növbet* şekli yanında Azeri Türkçesinde onun inkişafı olan *nöbet* şekli de vardır.

529. *galır* « kalıyor, duruyor »

kal- fiilinin Azeride kullanılan « durmak, devam etmek » mânası burada dikkati çekmektedir.

530. *tazadı* « tâzedir »

tâze kelimesinin yukarıda *teze* şeklini görmüştük. Burada da *taza* olduğunu görüyoruz. Her iki şekil de Azeri ağızlarında vardır. Vokali kısal-

dıktan sonra birinde birinci vokale, diğerinde ikinci vokale göre uyum olmuştur.

31

531. *gizlin* « gizli » < *gizli-n*

gizli kelimesine Azeri Türkçesinde, burada olduğu gibi, *n* instrumental eki getirilebilmektedir.

32

532. *ekinçi* « ekinci »

Burada da yine Azeri Türkçesinin *ç* 'li eklerde aslî şekli muhafaza ettiğini görüyoruz.

33

533. *nuğul* « çerez, meze »

Arapçadan gelen *nukl* kelimesi Azeride önce *nukul* olarak Türkçeleştirilmiş, sonra konsonantı sedalılaşıp yumşamıştır. Buradaki *nebat* Farsçadan gelen ve « nöbet şekeri » olan kelimedir. *nuğul nebat* müteradiftir ve « çerez » demektir.

534. *diye billik'* « diyebiliriz »

billik' şekli *bilerik'* 'ten gelmiştir. Önce orta hece düşmüş, sonra *l* benzeşmesi olmuştur. Bu bir Azeri hususiyetidir. Gerçekten Azeri Türkçesinde bilhassa konuşma dilinde *r*, *l* ve *n* 'li fiillerin geniş zaman teklik ve çokluk birinci şahıslarında böyle bir düşme ve benzeşme olmaktadır: *billem — bilerem, gellem — gelerem, gannam — ganaram, yannam — yanaram, allıḫ — alarıḫ, dönnük' — dönerik', vêrrem — vêrerem* misallerinde olduğu gibi.

Azeri Türkçesinde iktidarî şeklinde mühim bir hususiyet vardır. O da menfi iktidarîde de *bil-* yardımcı fiilinin kullanılabilmesidir : *diye biler, diye bilmez* misalinde olduğu gibi. Eski *u-* « muktedir olmak » yardımcı fiili ekleşirken müsbet şekilden düşmüş ve yalnız menfi şekilde kalmıştır. Bu düşmede müsbet şekil onun yerine *bil-* yardımcı fiilini almıştır : *ala bil-, alama-* misallerinde olduğu gibi. İktidarînin umumî inkişafı budur ve Türkiye Türkçesinde de böyledir. İşte Azeri Türkçesi *-ama-, -eme-* menfi şeklini de almakla beraber, bunun yerine menfide müsbette olduğu gibi *bil-* fiilini de kabul etmiştir. Bu hususiyet de yine Azeri Türkçesindeki sisteme bağlama temayülünün bir ifadesidir.

İktidarî şeklinde görülen bir Azeri hususiyeti de *bil-* fiili yerine bazı Azeri ağızlarında *al-* fiilinin de kullanılmasıdır. Eski iktidarî şeklinin ekleşmesinde *bil-* fiili ile beraber bazı Türk şivelerinde *al-* fiili de yardımcı fiil durumuna geçmiştir. Meselâ Doğu Türkçesinde, Çağataycada *al-* iktidarî yardımcı fiili bol bol kullanılır. Fakat Batı Türkçesinde esas itibariyle bu yoktur ve *bil-* hakimdir. İşte Azeri Türkçesinde az da olsa bu *al-* yardımcı fiiline de rastlıyoruz. Bu da her halde Doğu Türkçesinin bir tesiridir.

39

535. *ölkeve* « ülkene » < *ölke-v-e*

Burada ikinci şahıs iyelik eki *v* 'yi görüyoruz. *v* artık yuvarlaklık olmadan da kullanılacak şekilde teşekkül etmiş demektir. *e* vokalinden sonra rahatça kullanıldığı görülüyor.

43

536. *adlım* « meşhur, ünlü, adlı »

Azeri Türkçesinde kullanılan bu kelimede bir *-lım* eki ile karşılaşıyoruz. Bu ek *-lı* sıfat ve *-m* iyelik ekinden kurulmuş olmalı. Azeri Türkçesinde bir çeşit kuvvetlendirme unsuru olarak *-m* iyelik ekinin bazı sıfatların sonuna geldiğini görüyoruz : *Dedem Korkut, Ağam Eli, Atam Eli* misallerinde olduğu gibi. Bu *-m* 'li şekiller klişeleşip şahıs ismi haline gelmişlerdir.

İşte *adlım* 'da da böyle bir *m* olduğu anlaşılıyor : *adlım adam, adlım hükümran* misallerinde görüldüğü gibi.

537. *İsmayıllar* « İsmâiller »

İsmâil kelimesi Azeri Türkçesinde iki şekilde Türkçeleşmiştir. Biri bu *İsmayıl* şeklidir, diğeri *y* tesiriyle kapalı *e* 'ye dönen *İsmêyil* şeklidir.

87

538. *haçana tek'* « ne zamana gibi, ne zamana kadar »

tek ve *kimi* « gibi » benzetme edatları Azeri Türkçesinde bazan « kadar » mânasiyle zaman edatı olarak da kullanılırlar : *o güne kimi* « o güne kadar », *üç güne tek* « üç güne kadar » misallerinde olduğu gibi. İşte burada da bu kullanışı görüyoruz.

haçan eski *kaçan* « ne zaman » kelimesinin Azerideki bugünkü şeklidir. Kelime önce *ḫaçan,* sonra *haçan* olmuştur. Azeri sahasında bugün *ḫaçan* şekli de vardır.

91

541. *odlanmasa* « ateşlenmese » < *od-la-n-ma-sa*

Şart eki tabiî, Azeri Türkçesinde de *sa, -se* 'dir. Şart çekimi de Türkiye Türkçesinden farksız olarak şöyledir :

gelsem	*oḫusam*
gelsen (*-ñ*)	*oḫusan* (*-ñ*)
gelse	*oḫusa*
gelsek'	*oḫusaḫ*
gelseniz (*-ñiz, -vüz, -z*)	*oḫusanız* (*-ñız, -vuz, -z*)
gelseler	*oḫusalar*

Çokluk ikinci şahısta görülen *-vuz, -vüz, -z* eki yuvarlaklaşmadan doğan güney Azeri husushiyetidir.

Şart kipinin kullanışında görülen başlıca fark Azeri Türkçesinin birleşik şart çekimine fazla itibar etmemesi, onun yerine de basit şartı tercih etmesidir. Türkiye Türkçesinin *gelirse, olursa* şekli yerine Azeri Türkçesi *gelse, olsa* şeklini tercih eder : *lâzım gelirse* yerine *lâzım gelse* gibi.

92

542. *dolanaḫ* « dolanalım, dönelim, çevrilelim »

başına dolan- « feda olmak, başının sadakası olmak » demektir ve Azeri sahasında *başına dön-* tabiri ile beraber ve ayni mânada çok kullanılır.

543. *bezek'li* « süslü » < *beze-k'-li*

bezek' « süs » kelimesi *beze-* fiilinden *k* ile yapılmış isimdir ve Azeride çok kullanılır.

ŞEHRİYÂRA TE'ZİM

5

544. *duzlı* « tuzlu »

tuz kelimesi Azeri ve Osmanlı sahaları arasındaki *t* — *d* farkını taşıyan kelimelerden biridir.

545. *êder sene iftiḫar* « seninle iftihar eder »

iftihar êt- fiili instrumentalli değil de datifli tamlayıcı almıştır. Bu bir Azeri kullanışıdır.

546. *sen tek'* « senin gibi »

Bu Türkiye Türkçesinde az görülen *sen gibi* 'nin Azerideki karşılığıdır. Azeri Türkçesinde de bu şekil, zamirlerin eksiz edat alması, tabiî azdır. Azeride bu ifade için *seniñ tek'* ve *seni tek'* şekilleri daha normaldir. Bunlardan Türkiye Türkçesine göre farklı olanı, Eski Türkçeden gelen akkuzatifli *seni tek'* şeklidir ve Azeri Türkçesinin mühim bir hususiyetini teşkil eder.

10

547. *çırpov* « çırpan, çırpıcı, değnek »

Bu kelimedeki yuvarlaklaşma onun *çırpağı, çırpağ* şeklinden geldiğini göstermektedir. *çırpağ, çırpağı* « değnek, çırpma sopası » demektir. Burada

geçen *ala çırpov* « sağnak, sulu sepken, karla karışık yağmur » manası ile Azeride çok kullanılır. *ala* « alaca » demektir.

548. *yanızda* « yanınızda »

İkinci çokluk şahıs iyelik ekinin yuvarlaklaşma neticesinde vardığı *-z* şekli burada yine yuvarlak vokal olmadan kullanılıyor ki *-z* 'nin müstakilliğe kavuştuğunun bir delilidir.

15

549. *ḫorus* « horoz »

Bu kelimedeki *u* her halde kelimenin aslî şekli ile değil, Azeri Türkçesinin ikinci hecede *o, ö* 'yü hiç istememesi ile ilgilidir. Bu kelimenin Azerideki umumî şekli *ḫoruz* 'dur.

550. *par palçıga* « çapçamura »

Burada yine *r* 'li Azeri hece tekrarı vardır. *balçık* kelimesi Azeride *p* 'li olduğu için tekrar hecesi de *par* şeklindedir.

551. *dêyüm* « diyeyim »

Burada *-im* Azeri emir eki *m* tesiri ile yuvarlaklaşarak *-üm* şekline geçmiştir. Bu şekil güney sahasında görülen bir ağız hususiyetidir. Yukarıda da gördüğümüz gibi, Azeri Türkçesinde emir birinci şahıs ekleri esas itibariyle uyuma bağlıdır : *deyim, dolanım, görüm* misallerinde olduğu gibi.

552. *harasın* « neresini »

hara kelimesinin asıl yalın şekil olduğu, fakat datif için de « nereye » karşılığında kullanıldığı buradaki şekilden de anlaşılmaktadır. Onun için Azeride bu kelimenin datifi çok defa *harya* şeklinde olur.

18

553. *yahçı* « iyi, güzel » < *yaḫşı*

Azerideki *ş* — *ç* değişikliğinin bir misalini de işte bu kelimede görüyoruz.

554. *yêyin* « çabuk, hızlı »

Bu kelime Azeri sahasında eskiden beri kullanılan bir kelimedir. Eski Anadolu Türkçesinde kelime umumiyetle *yeyni* şeklinde idi. Azeri Türkçesinde bugün buradaki gibi *yêyin* şeklindedir.

555. *çapırtmaz* « koşturmaz » < *çap-ı-r-t-maz*

Görünüşe göre burada *çap-* « koşmak » fiilinden *r* ile faktitif yapılmıştır, *ı* yardımcı sestir. Sonra *çapır-* fiilinden *t* ile faktitif yapılmıştır. *-maz* menfi geniş zaman ekidir. Azeride *oḫurt-*, *toḫurt-* misalleri de vardır.

27

556. *gele* « gele, gelse, gelsin » < *gel-e*

-e burada her halde gerundium ekidir. Fakat istek eki olmak ihtimali de vardır ve her iki şekilde de mâna birbirine yakındır. *her yan gele* « neresi olsa veya rast gele » demektir. Türkçede bu *gele* şekli zaten şüphelidir. *rast gele* « rast gelsin » de olabilir « rast gelerek » de. Tavla oyunundaki *gele* de hem « gelsin », hem « gelerek » ifade edebilir. Belki de bütün bunlarda şekil önce istek idi, klişeleşince gerundiumlaştı. Meselâ *rast gele, pazar ola* temennilerinde açık istek şekli vardır. Ayni *rast gele* belki de klişeleşerek *rast gele konuşmak* gibi kullanıştaki *rast gele* gerundiumuna dönmüştür.

557. *hıḫlamaz* « çöktürmez » <*hıḫ-la-maz*

Bu fiil *hıḫ* ses taklidinden gelmiştir. *hıḫla-* « deveyi *hıḫ* diye çökertmek » demektir.

558. *tanuruḫ* « tanırız » < *tanı-r-uḫ*

Burada Tebrizin yuvarlak *-uḫ* şahıs eki *tanı-* fiilinin vokalini de yuvarlaklaştırmıştır. *-r* 'nin şimdiki zaman değil de geniş zaman eki olduğu hem mânadan, hem de arkasına gelen *aslanmaruḫ* « asılmayız, tutunmayız » fiilinden anlaşılmaktadır.

559. *ağz eğrini* « ağzı eğriyi » < *ağzı eğri-ni*

ağzı eğri 'de yan yana gelen ve birleşen iki vokal dolayısiyle *ı* vokali düşmüştür. Tabiî *-ni* hususiyet teşkil eden akkuzatiftir.

28

560. *istirem* « istiyorum, diliyorum »

iste- fiilinin burada şimdiki zamanını görüyoruz. Normal olarak bu fiil Azeride *d* 'lidir ve burada da *isdirem* şeklinde olmalıydı.

561. *yanışdım* « yanaştım »

Burada şeklen *yan-* fiilinden *ş* ile yapılmış müşareket durumu vardır. Fakat kelime *yanmak* mânası ile ilgili görünmüyor. Mısraların gelişi kelimenin *yanaşdım* fiilinin ikinci vokalinin değişmiş şekli ile karşı karşıya olduğumuzu gösteriyor. Bu değişiklik kafiye icabı olan bir zorlama şeklinde düşünülebileceği gibi, zorlama bir orta hece değişmesi gibi de görülebilir.

562. *arzım* « arzum » < *arzı-m*

arzu kelimesi ağız hususiyeti olarak vokal uyumuna uydurulmuştur.

29

563. *gêçeceği* « geçeceği » <*gêç-ecek-i*

-ecek burada tabiî partisip ekidir. *-i* akkuzatif ekidir.

-acak, -ecek eki gerek partisip eki olarak, gerek gelecek zaman eki olarak Azeri Türkçesinde Türkiye Türkçesinden esas itibariyle farksızdır. Partisip şeklini burada gördük. Gelecek zaman şekline gelince, Azeride gelecek zaman çekimi şöyledir :

geleceğem (*-ecem, -ejem*)	*oḫuyacağam* (*-acam, -ajam*)
gelecek'sen (*-ñ*)	*oḫuyacaḫsan* (*-ñ*)
gelecek'	*oḫuyacaḫ*
gelecêyik' (*ecêk', -ejêk'*)	*oḫuyacağıḫ* (*-acêyiḫ, -acêyik'; -acêk', -ajêk'*)
gelecek'siniz (*-siñiz; -süz* v.s.)	*oḫuyacaḫsınız* (*-sınız; -suz* v.s.)
gelecek'ler	*oḫuyacaḫlar*

Azeri ağızlarında bu çekimde görülen bir hususiyet *c — j* değişikliğinin olmasıdır. Gerçekten Azeri ağızlarında ek çok defa *-ajaḫ, -ejek'* şeklinde telâffuz edilir.

Diğer bir Azeri hususiyeti kalın kelimelerde de çokluk birinci şahıs ekinin ikinci vokalinin incelmesi ve *ğ* 'nın *y* olmasıdır : *alacêyik'* misalinde olduğu gibi.

İkinci şahıslardaki *ñ* 'lerin *n* olması ve *-suz, -süz* v.s. yuvarlaklaşma inkişafları tabiî Tebriz ve güney Azeri hususiyetidir.

-acaḫ, -ecek' ekinin Azeri Türkçesinde edebî dilde görülen mühim bir ses inkişafı da *ḫ* 'nın *ğ, k'* 'nin *y* olmasıdır : *ohuyacağsañ, gelecey* misallerinde olduğu gibi.

Azeri Türkçesinde ikinci bir gelecek zaman çekimi daha vardır. Bu çekim *-ası, -esi* gelecek zaman partisipine dayanır ve şöyledir :

gelesiyem	*oḫuyasıyam*
gelesisen (*-ñ*)	*oḫuyasısan* (*-ñ*)
gelesidir (*-di*)	*oḫuyasıdır* (*dı*)
gelesiyik'	*oḫuyasıyıḫ*
gelesisiniz (*-siñiz; -süz* v.s.)	*oḫuyasısınız* (*-sınız; -suz* v.s.)
gelesidirler (*-sidiler*)	*ohuyasıdırlar* (*-dılar*)

Bu *-ası, -esi* şekli Azeride gelecek zamandan başka bir de gereklik ifadesi taşır. Müstakil gereklik şekli pek işlek olmadığı için Azeride *-ası, -esi* çekimi yardımcı bir gereklik şekli gibi kullanılır : *gelesiyem* « gelmem lâzım » gibi. Hatta bu yüzden bu şekil Azeri gramerinde gereklik kipi olarak gösterilir. Öte yandan Azeri gramerinde geniş zaman çekimi de gayri kat'î

gelecek zaman olarak gösterilir (bk. Şireliyef, *Azerbaycan Dialektolojisinin Esasları*).

564. *dême* « deme!, değil »

dême menfi emir şekli burada bir de *değil* ifadesi taşıyor. Mısrada hükmün sonunda, yukarıda Hêyder Babaya Selâm II 'nin 22. kıtasında olduğu gibi, ayrıca ikinci bir *dê*! fiili yoktur. Böylece *dême* bir çeşit *değil* fonksiyonunda kullanılmış oluyor.

Tabiî *değil* kelimesi de Azeri Türkçesinde vardır. Yalnız kelime Azeride *döğül* şeklindedir. *değil* kelimesi eski devrelerde ve Türk şivelerinde *tegül, tügil, tögül* şekillerinde geçer. İşte Azerideki yuvarlak şekil de bu eski yuvarlak şekilden gelmiştir. Tabiî Batı Türkçesi icabı, *t* — *d* değişikliği de olmuştur.

565. *gan gustıdı* « kan kustudur »

gan gustı burada bir partisip şekli değil, geçmiş zaman çekiminin bir çeşit tırnak içinde kullanılmasından ibarettir. Aşağıdaki emir şekli de böyle kullanılmıştır.

566. *töke tök'di* « dök ha döktür »

töke kelimesinin sonundaki *e* ilk bakışta gerundium eki gibi görülüyor. Fakat bu gerundium değil, bir ünlemdir. Türkiye Türkçesinde bu ünlem yalnız kalın şekilde *ha* 'dır : *git ha git, kaç ha kaç* misallerinde olduğu gibi. Azeri Türkçesinde ise aynı yerde kullanılan ünlem kalın ve ince olarak iki şekillidir : *a, e*. Bu ise bir nevi ekleşme demektir. Azeri Türkçesinde ayrıca *ha* da vardır : *gêt ha gêt* misalinde olduğu gibi. *a, e* şeklinin de konuşma dilinde, ağızlarda bu *ha* 'nın *h* 'sinin düşmesi neticesinde ortaya çıkan *a* 'nın vokal uyumuna bağlanmasından ibaret olduğu anlaşılmaktadır. *git gide* şeklinin yerine de Azeride *gêde gêt* şekli kullanılır. Türkiye Türkçesindeki *git gide* 'de bir gerundium *e* 'si var gibidir. Bu bakımdan Azerideki *gêde gêt* şeklindeki *e* 'de de bir gerundium ihtimali akla gelebilir. Fakat dediğimiz gibi bunun klişeleşmiş gerundium yerine bir hitap ünlemi olduğunu kabul etmek daha doğrudur.

Bu misalin yanındaki *gaça gaçdı* « kaç ha kaçtır » şeklinde de durum aynıdır.

SÊYYİD MEHEMMED HÜSEYİN ŞEHRİYAR

1

567. *algış* « *alkış* »

Burada da yine hece başındaki *ḳ* sesi sedalılaşmıştır. Bunun mukabili olan ve Azeride canlı olarak kullanılan *kargış* « beddua » kelimesinde de bu olmuştur

2

568. *isdek'li* « istekli, sevgili »

iste- fiilinde de Azeride hece başı sedalılaşması olur ve kelime burada görüldüğü gibi *isde-* şekline geçer.

iste- fiilinin Azeride ikinci mânası da « sevmek » 'tir. *isdek'* de « sevgi » demektir. Burada da daha çok bu mânada kullanılmıştır.

569. *çeh çeh*

Bu tekrar bir ses taklidi olabileceği gibi, *çekâçâk* « kılıç şakırtısı » 'nın Türkçeleşmiş şekli de olabilir.

4

570. *her ne* « her ne kadar »

5

571. *cihâna* « cihana »

cihan kelimesinin Azeri Türkçesinde uğradığı bir değişiklik vardır ki o da vokal uyumuna ve genişlik asimilasyonuna uymasıdır. Bunun neticesinde kelime Azeride umumiyetle *cahan* şekline geçmiştir.

İLÂVELER

5/2. Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında dikkati çeken bir fark da *-mak, -mek* fiil ismi eklerinin kullanışı üzerindedir. Türkiye Türkçesinde bu ek bugün artık iyelik eki almamaktadır. Azeri Türkçesinde ise, eski devrelerde olduğu gibi, bu ek iyelik eki almağa devam etmektedir : *gezmeğim, oturmağım, durmağın, oḫumağı, yatmağımız, gêtmeğiñiz, çalış-maḫları* misallerinde olduğu gibi.

573. Yukarıdan beri incelediğimiz metinlerde soru eki hiç geç-medi. Güney Azeri sahasında soru şekli ses tonu ile belirtildiği için, zaten soru eki fazla kullanılmaz. Metnimizde de hep bu ses tonlu soru şekilleri geçti. Halbuki Azeride soru eki de vardır. Ve şekil bakımından Türkiye Türkçesinden farksızdır: *-mı, -mi, -mu, -mü.* İsimlerdeki kullanışı da Türki-ye Türkçesindeki gibidir.

Fiillerdeki kullanışı ise Azeride Türkiye Türkçesinden çok farklıdır. Türkiye Türkçesinde, görülen geçmiş zaman, şart ve emir çekimlerinde so-ru eki daima sondadır : *geldim mi, gelsem mi, geleyim mi* misallerinde ol-duğu gibi. Diğer çekimlerde ise soru eki Türkiye Türkçesinde şahıs ekinin önüne getirilir : *geliyor muyum, gelmiş miyim, gelmeli miyim* misallerinde olduğu gibi. İşte Azeri Türkçesinde bu yoktur. Azeride bütün çekimlerde soru eki sona getirilir : *gelerem mi, gelirem mi, geleceğem mi, gelmişem mi* misallerinde olduğu gibi. Bu da yine Azeri Türkçesinin sisteme bağlama te-mayülünün bir belirtisidir.

AZERİ TÜRKÇESİNİN GELİŞMESİNDEN ÖRNEKLER

GAZEL

Apardı köñlümi bir ḫoş kamer yüz can fezâ dilber
Ne dilber dilber-i şâhid, ne şâhid şâhid-i server

Men ölsem sen büt-i şengül surâhî eyleme kulkul
Ne kulkul kulkul-i bâde, ne bâde bâde-i ahmer

Başumdan gitmedi hergiz senüñlen içtügüm bâde
Ne bâde bâde-i mestî, ne mestî mestî-i sagar

Şehâ şîrin sözüñ kılur Mısırda bir zaman kâsid
Ne kâsid kâsid-i kıymet ne kıymet kıymet-i şekker

Tutuşmayınca der-âteş belürmez haslet-i anber
Ne anber anber-i sûziş, ne sûziş sûziş-i micmer

Ezelde cânum içinde yazıldı sûret-i ma'nî
Ne ma'nî ma'nî-i sûret, ne sûret sûret-i defter

Hasan oğlı saña gerçi duâçıdur velî sâdık
Ne sâdık sâdık-ı bende ne bende bende-i çâker

Hasanoğlu

RÜBÂÎ

Didüm lebüñi sorsam u emsem ola mı?
Bu derdüme binüm aceb em sem[1] ola mı?
Çün irmez elüm vasluña düşmişem ıraḫ,
Düşde ḫayâlüñüñ lebin emsem ola mı?

Ol göz ki yüzüñ görmeye göz dime aña,
Şol yüz ki tozuñ silmeye yüz dime aña,
Şol söz ki içinde sanemâ vasfuñ yoḫ,
Sen bâd-i hevâ tut anı söz dime aña.

Didi ki niçün gözüñi pür nem görürem,
Ya köñülüñi ben nişe[2] pür ġem görürem?
Didüm sanemâ anuñ içün ki lebüñi
Dâyim görmezem velî dem dem görürem.

1. ilâç, 2. niçin, neden, nasıl

TUYUG

Dünyayı çoḫ sınaduḫ bir bûyimiş,
Kamu âlem varlığı bir hûyimiş,
Kaplan aslan ejdehalar cümlesi
Ecelüñ kaynağında[1] âhûyimiş.

Kankı canda od varını ah bilür,
Başda ne yazılmışın ol şah bilür,
Can giripdür ışkı yolına anuñ
Yola çıḫanuñ işin Allah bilür.

Kadı Burhâneddin

1. pençesinde.

Korkut Ata ayıtdı: Aḫır zamanda ḫanlık girü Kayıya dege, kimsene ellerinden almaya, aḫır zaman olup kıyamat kopınça. Bu didügi Osman neslidür, işde sürilüp gide yorır.

....

Dede Korkut soylamış: Ölen adam dirilmez, çıḫan can girü gelmez. Bir yigidüñ kara tağ yumrusınça malı olsa yığar, direr, taleb eyler, nasibinden artuğın yiye bilmez.

....

At yimeyen acı otlar bitinçe bitmese yig. Adam içmez acı sular sızınça sızmasa yig.

....

Gitdükde yirüñ otlakların geyik bilür. Gögez[1] yirler çemenlerin kulan bilür. Ayru ayru yollar izin deve bilür. Yidi dere koḫuların dilkü bilür.

....

Sabadança yirinden örü turur, elin yüzin yumadın tokuz bazlammaç ilen bir külek yoğurd gözler, toyınça tıka basa yir, elin bögrine urur aydur.

....

Gine toy idüp atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurmış idi. Bir yire ağ otağ, bir yire kızıl otağ, bir yire kara otağ kurdurmış idi.

....

Berü gelgil başum baḫtı ivüm taḫtı,
Ḫan babamuñ güyegüsi,
Kadın anamuñ sevgüsi,
Atam anam virdügi,
Göz açuban gördügüm,
Köñül virüp sevdügüm,
A Dirse Ḫan!

....

Karanku aḫşam olanda vaf vaf üren,
Acı ayran tökilende çap çap içen,

gice gelen hırsuzları korkudan,
Korkuduban şamatasıyile ürküden !

....

Kırk ince billü kız ile Burla Ḫatunı getürüp durursın
Saña yesir olsun.
Karıçuk anamı getürüp durursın,
Mere kâfir anamı virgil maña,
Savaşmadın urışmadın kayıdayım,
girü döneyin gideyim bellü bilgil.

....

Mere dayalar bu kavat oğlı kavat mize erlik mi gösterür didi, varuñ, bundan pay dileñ, görüñ ne dir didi.

....

Vay al duvağum iyesi[2],
Vay alnum başum umudı,
Vay şah yigidüm, vay şahbaz yigidüm,
Toyınça yüzine bakmaduğum ḫanum yigit!

....

Mere kız ne ağlarsın ne buzlarsın ağa diyü,
Yandı bağrum göyindi içüm.
Meger senüñ ağañ yok olupdur,
Yüregüñe kaynar yağlar koyılupdur,
Kara bağruñ sarsılupdur.

....

Berü gelgil ağam Kazan,
Deñiz kibi kararup gelen nedür,
Od kibi şılayup ılduz kibi parlayup gelen nedür?
Ağız dilden biş kelime ḫaber maña,
Kara başum kurban olsun ağam saña.

(Dede Korkut Kitabı'ndan)

1. yeşermiş, 2. sahibi.

. . . .
Kamunı yaradan bir Allâhdur,
Cemî'üñ işinden ol âgâhdur.
Yaratmadı tenk elde biş barmağı,
Ki herkeslü bile yolın varmağı.
Eger cümle âlem berâber ola,
Ḫaçan âlem işi müyesser ola.
Çü erden ere fark vardur yaḳîn,
Berâber imez[1] âsmân ü zemîn.
Kişi öz kemâlini bilmağ gerek,
Elinden gelür işi kılmağ gerek.
Yabanda sıçan dir ki şîrem, velî
Berâber olanda itürür yolı.
Bularnı sınamadın inanmagil,
Muḫannes divârına dayanmagil.
. . . .
Nolaydı olaydı bir ulu savaş,
Çıḫaydum ganîm ile men başa baş.
Bileler ki doğmış anadan bir er,
Duya her kişi erdeminden ḫaber.
İgit erlik ilen yiyer ekmegi
Dimişdür bu sözi erenler begi
Yimek ekmegi râygân ḫandadur[2],
Her ekmek bir ejdernüñ ağzındadur.
Yêri! ejdehâyı aradan götür,
Ol ekmekni ağzından alup götür.
İlâhî kılıcum iti[4] kıl menüm,
Ki kessün ögümden gelen düşmenüm.
Cıdamnı elümden ser efrâz kıl,
Kaçarsam uzun ömrümi az kıl.
Cıdamnı elümde hasûda yügürt[5],
Yüzüme tükürtme, leşime tükürt.

Şâh İsmâîl Ḫatâî

1. değil, 2. nerdedir, kandadır, 3. yürü, 4. keskin, 5. koştur.

GAZEL

Meni candan osandurdı, cefâdan yâr osanmaz mı,
Felekler yandı âhumdan, murâdum şem'i yanmaz mı?

Kamu bîmârına cânan devâ-yi derd ider ihsan,
Niçün kılmaz maña derman meni bîmâr sanmaz mı?

Gamum pinhan dutardum men, didiler yâra kıl rûşen,
Disem ol bî-vefâ bilmen ınanur mu inanmaz mı?

Şeb-i hicran yanar cânum, töker kan çeşm-i giryânum,
Oyadur ḫalkı efġânum, kara baḫtum oyanmaz mı?

Gül-i ruḫsâruña karşu gözümden kanlu akar su,
Habîbüm fasl-i güldür bu, aḫar sular bulanmaz mı?

Degüldüm men saña mâil, sen itdüñ aklumı zâil,
Manâ ta'n eyleyen ġâfil seni görgeç utanmaz mı?

Fuzûlî rind ü şeydâdur, hemîşe ḫalka rüsvâdur,
Sorun kim bu ne sevdâdur, bu sevdâdan osanmaz mı?

Fuzûlî

MURABBA

Perîşan hâlüñ oldum, sormaduñ hâl-i perîşânum,
Gamuñdan derde düşdüm, kılmaduñ tedbîr-i dermânum.
Ne dirsin, rûzigârum bêyle mi keçsün gözel ḫanum,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Esîr-i dâm-i işkuñ olalı senden vefâ görmen,
Seni her kanda görsem ehl-i derde âşinâ görmen,
Vefâ vü âşinâlık resmini senden revâ görmen,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Deger her dem vefâsuz çarḫ yayından maña miñ oḫ,
Kime şerh êyleyem kim mihnet ü endûh ü derdüm çoḫ,
Saña kaldı mürüvvet, senden özge hîç kimsem yoḫ,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Gözümden dembedem bağrum ezüp yaşum kimi gitme,
Seni terk itmezem çün men, meni sen daḫı terk itme,
İñen[1] hem zâlim olma, men kimi mazlûmı incitme,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Katı köñlüñ neden bu zulm ile bî-dâda râgıbdur,
Gözeller sen kimi olmaz, cefâ senden ne vâcibdür,
Senüñ tek nâzenîne nâzenîn işler münâsibdür,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Nazar kılmazsın ehl-i derd gözden aḫıdan sêyle,
Yamanlıkdur işüñ uşşâk ile, yaḫşı mıdur bêyle,
Gel Allâhı seversen bendeñe cevr itme lutf êyle,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Fuzûlî şîve-i ihsânuñ ister bir gedâyuñdur,
Dirildükçe seg-i kûyuñ, ölende ḫâk-i pâyuñdur,
Gerek öldür gerek ko, hükm hükmüñ rây râyuñdur,
Gözüm cânum efendim sevdügüm devletlü sultânum.

Fuzûlî

1. çok, pek.

GAZEL

Dutma ol gül dâmenin mahşer güninde cân içün,
Kılma yüzsüzlük nigâr ilen bir avuç kan içün.

Yoldaş oldur kim kara günlerde yoldan çıkmasun,
Kesme yoldaşdan Ḫızır tek çeşme-i hayvân içün.

Açmagil ağzın görende ḫâl-i müşgin dânesin,
Egme baş perkâr tek her noktaya devrân içün.

Yengi[1] ay başın eger ḫurşîde tâ olsun tamâm
Sâde dil bilmez ki besler özini noksân içün.

Meşrûb içün koymagil elden inân-i iḫtiyâr
Ḫâmlıktan atuñı öldürmegil meydân içün.

Hüsn-i cevlânından el kesmekdür arvatlar işi
Kes özüñden merdler tek Yûsuf-i Ken'ân içün.

Minnet ilen dirilen Sâib ölümdendür beter,
Can virürler ehl-i gayret derd-i bî-dermân içün.

Sâib

1. yeni.

SAÑA GENCELİ DİYELLER

Ayı görmeli diyeller,
Büti sevmeli diyeller,
Beli inceli diyeller,
Lebi goncalı diyeller,
Saña Genceli diyeller.

Sanemim, bütüm, nigârım,
Kara gözlü gül-izârım,
Gözel üzlü nev bahârım,
Daẖi kalmadı karârım,
Saña Genceli diyeller.

Bu ne hüsn-i bî-nişandur,
Bu ne la'l-i can-sitandur,
Bu ne öpmeli dehandur,
Öpüşüñ gıdâ-yi candur,
Saña Genceli diyeller.

Nigehiñ tamâm efsun,
Baẖışıñ vurar şebîẖun,
Saña mihr ü mâh meftun,
Üzüñ ay u çehre gülgûn
Saña Genceli diyeller.

Ne kadar kılım ḫayâliñ,
Nola ger görim cemâliñ,
Ruḫum üzre ḫatt ü ḫâliñ
Baña tuş[1] gele ḫayâliñ,
Saña Genceli diyeller.

Kul olım o yaḫşı kaşa,
O dudağilen suvaşa,
Meni vurma dağa daşa,
Ki mehiñ kuyaşdan[2] aşa,
Saña Genceli diyeller.

Te'sir

1. eş, denk, 2. güneşten.

FÂTIMA

Saykallanup saykallanup kara zülf,
Ne gözel düşüpdür yüze Fâtıma,
Can alırsan gene bu ne sürmedür
Çeküpsen ol ẖumar göze Fâtıma?

Men mâyilem seniñ zeneẖdanıña,
Halka halka zülf-i perişanıña,
Cevâhirler ẖarc êderdim şanıña,
Müştak ger olaydıñ söze Fâtıma.

Çin mülkine vêrmen saçıñıñ dengin,
At canıma kirpikleriñ ẖadengin,
Tâ ki gördüm yañagıñıñ al rengin,
Düşmüşem bir oda, köze Fâtıma.

Yay kimi ne gözel çeküpsen kaşı,
Aña söz yoẖ her ne dêsem yaraşı,
Saña pêşkeş êtmenem mi can başı,
Nişün[1] bir gelmezsen bize Fâtıma?

1. niçin, neden.

Êşkıñ ateşidir meni eriden,
Can üzüldi baẖa baẖa geriden,
Dönmüşem melekden tamam periden,
Vâkıf'am sêvmişem teze Fâtıma.

Vâkıf

AĞLARSAN

Deli köñül gel eylenme gurbetde,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.
Yadlar ile ömür çürür hesretde,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Yaḫşı günde yar u yoldaş çoḫ olur,
Yaman günde hêç bulunmaz yoḫ olur,
Yad êlleriñ te'ne sözü oḫ olur,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Men görmüşem bu gurbetin dadını,
Yanıp yanıp çoḫ çekmişem odını,
Ġemlenirsen her görende şadını,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Oḫudugça ġemgin şê'ri ġezeli,
Köhne yaraların̄ bir bir tezeli,
Yada düşer kêçen günüñ ezeli,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Yada düşer bağçaların̄, bağların̄,
Ala garlı, boz dumanlı dağların̄,
Gocalırsan kêçer cavan çağların̄,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Kêçen günü bir bir ẖeyâl êdersen,
Dolar ġem kon̄lün̄e melâl êdersen,
Gelenden gêdenden suâl êdersen,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Her mezara düşer olsa güzârın̄,
Yada düşer ata ana mezarın̄,
Vidâdi ẖeste tek artar azârın̄,
Bir gün olur veten dêyib ağlarsan.

Vidâdî

AĞLARAM

Derd bilmezler kınar meni hêç dêmez,
Derd ilen doludur döşüm[1] ağlaram.
Çerḫiñ siteminden dêvriñ zulmından,
Tökülür dembedem yaşım ağlaram.

Ne kadar köñlüme vêrrem nesihet,
Bir zaman êşḳden olmaz ferâğet,
Ne mende cür'et var, ne yarda mürvet,
Yaman yêre yêtüb işim ağlaram.

Her kimseniñ olsa bir ḫêyr ü şeri,
Gelüp menden alurdılar ḫeberi,
Ol kaşları yayı sêvenden beri,
Dağılupdur akl u hûşum ağlaram.

Diyâr-i gurbetde bî nâm ü nişân,
Kalmışam tapulmaz[2] hâlim soruşan,
Ne bir gelen, ne bir ehval danışan,
Yollardadı gözüm gûşum ağlaram.

Düşende yadıma bî-vefâ dilber,
Serâser od dutup alışar ciğer,
Ġem tünlük[3], men yalkuz, yüz yana çeker,
Zâkir'em böyüyüp başım ağlaram.

Zâkir

1. göğsüm, 2. bulunmaz, 3. kalabalık.

İKİNCİ MECLİS

(Şö'le Ḫanımın otağında vâği olur. Têymur Ağa ve Nise Ḫanım gabaḫ gabağa[1] ayag üste danışırlar.)

Têymur Ağa — Dê görüm bu işin çaresi nedir? Bu ne ḫeyaldır ki vezir düşüpdür? Meğer men ölmüşem ki, seni vezir özgesine vêre bile? Aḫır bu ġerâbetden onun menzuru nedir?

Nise Ḫanım — Menzuru nedir? Meğer özün bilmirsen? Elbetde menzuru iḫtiyar aḫtarmag[2] ve izzetde olmaḫdır.

Têymur Ağa — Meğer ḫan ona vêrdiyi iḫtiyar ve izzet bes[3] dêyil?

Nise Ḫanım — Bes olsa da ama bi ê'tibardır. İsdiyir ki ġerâbet sebebiyle bu iḫtiyar ve izzet pâyidar olsun.

Têymur Ağa — Ġerib aḫmagdır. Meğer ḫan öz yaḫın eġrebalarına êtdiyi işleri gözü ile görmür? Be her suret işe çare tapmag[4] gerekdir. Sen ebes yêre bu vaḫda dek meni goymadın ki, onu ḫeberdar êdim. İndi men isdiyirem ki, sabah onun yanına adam gönderip me'lum êdem ki, bu niyetden düşsün, yoḫsa ḫeyir götürmez.

Nise Ḫanım — Amandır Têymur Ağa, bu fikirden düş ki bu işi hergiz vezire bildirmek olmaz. Ondan ötrü ki o hemişe dêyir: Ḫan seni öldürmeye behâne aḫtarır ve men bilirem ki, bu ḫüsusda vezirle mükerrer meşveret êdipdir. Eğer bizim mehebbetimizi anlasa, öz ḫêyri ve selahı üçün haman saat gêdip ḫana bildirecekdir ki sen göya onun namizedine göz tikipsen, hususen ki, vezir senden çoḫ incikdir.

Têymur Ağa — Ḫan menim atadan galan ölkemi ve ḫanlığı zebt êtdiyi yêtişmez, indi meni öldürmek fikrine de düşür? Onun ḫam ḫeyalıdır.

Nise Ḫanım — Elbetde, çünki êhtiyat êdir ki sen atan memleketini ondan êddia êdesen. Seni özüne muḫil görür. Men êşitmişem ki ancag êl üzüne sene hörmet êdir. Eğer fürset tapsa, bir gün seni sağ goymayacagdır.

Têymur Ağa — Ḫêç vaḫt onun kimi ḫanlar meni öldüre bilmez. Bey-ler ve ḫalgın çoḫusu menim atamın yaḫşılıgları sebebine mene iḫlaskeşdir. Men o guşlardan dêyilem ki etim yêyile. Hob, men vezire ne êylemişem ki menden incik olupdur.

Mirze Fetheli Aḫundzâde

1. karşı karşıya, 2. aramak, 3. kâfi, 4. bulmak.

GÂVUR GIZI

Bilmem ne çâre êyliyim ay Molla Nesreddin!
Çerletdi[1] lap meni bizim avrat gâvur gızı.

On beş, on altı, belke de on yeddi il olar,
Vardır menim êvimde bu külfet gâvur gızı.

Üç dört uşag doğup, gocalup, dişleri düşüp,
Bir kâftara[2] dönüpdü bu nekbet gâvur gızı.

İndi ne ġeder ona dêyirem sen gocalmısan,
Çoh̲dur işin, olur sene zehmet, gâvur gızı.

Gel râzı ol ki bir gız alım, men de kêyf çekim,
Hem êylesin sana dah̲i hidmet gâvur gızı.

Bundan yana dönüp ite, mır mır mırıldayur,
Goymur olam êvimde de râhat, gâvur gızı.

Bir söyleyen yoh̲, ay başı batmış, ne borcuna,
Haġġın nedir, salırsan edâvet, gâvur gızı?

Sübh oldu, dur inekleri sağ, çalh̲a nehreni,[3]
Dîvâra yap tezek, êle ġêyret, gâvur gızı!

Örgen, palas[4], çatı[5] toh̲u, ip tulla[6], yun[7] dara,
Tendir gala[8], pişir çörek, aş, et, gâvur gızı!

Sal başını aşağı sen, ancag işinde ol,
Paltar[9] yu, êv süpür, êle hidmet, gâvur gızı!

Yoh̬sa ne borcuna ki er avrat alır gene,
Avratsan ancag êyle itâet, gâvur gızı!

Erdir özü biler, nêçe avrat alar, alar,
Heyvan kimi durar bah̬ar avrat gâvur gızı!

Sâbir

1. bunalttı, sıktı, 2. sırtlana; ihtiyara, korkunç ihtiyara, 3. yayığı, 4. çul, yaygı, 5. ip, urgan, 6. at, 7. yün, 8. yak, 9. çamaşır.

GIZIMA

Gudretim olsêydi, yaza bilsêydim
Bir kâğız[1] üsdüne bu derdi, gızım!
Senin mösibetin menim derdimden
Nêyliyim ki gat gat bêterdi gızım!

Bunu kim diyerdi bir seher çağı
Tarımar olacag ömrümün bağı?
İpek têllerinin gelse sorağı,
Ġelbimde ne güller biterdi gızım!

Menim mösibetim gelmez ki başa,
Dur dêdim durmadı gözümde yaşa.
Dêsêydin derdimi ġebirde daşa
O da dil dil olup öterdi gızım!

Süzülüp bir daha gele bilsêydin,
Barı bir defelik güle bilsêydin,
Ya da rahat rahat öle bilsêydin,
Bütün ġemim gussem iterdi gızım.

1. kâğıt.

Mekteb bacıların gördüler zâten,
Can vêren sen idin, canı çıḫan men.
Sen, çıḫıp gêderken taza âlemden,
Menim alnımdaki ne terdi gızım!

Göllerim gurudu, sonam ağladı,
Sonama ses verdi anam ağladı,
Toyuna aldığım ḫınam ağladı,
Mene gara daşlar gül vêrdi gızım!

Senden bir yadigâr olacag diye
Of... yaza bilsêydim sene mersiye.
Biçare ġelbimi serinletmeye
İnan, ömürlükçe yêterdi gızım!

Ehmed Cavad

ANA DİLİ

«Lay lay[1] dêdim yatasan,
Gızıl güle batasan,
Gızıl gülün içinde
Şirin yuḫu[2] tapasan.»

Bêle dêyip menim anam,
Yırgaladı beşiğimi,
Anamla bir o layla da,
Çek'di menim kêşiğimi[3],
Menim uşaḫ lugatımda
Sêvgi sözü yoḫken hele
Sêvdim ana dilimi men,
Anamın her kelmesiyle.
Yıllar kêçti yaşa doldum,
Anladım ki menim dilim
Üreğimden çıḫmaz menim,
Doğransam da dilim dilim.
Şerġin sen'et bayrağıdır
Füzûli'niñ ġezelleri.
Baḫ bu dilde vasf êylemiş
O en zerif gözelleri.

Min dünyaya değişmerem
Sâbir'in bir satrını men.
Onda gördüm öz dilimin

Şehdini men, êtrını men.
Ġelbim heyat çêşmesidir,
Sêvinç yağır, ah dağıdır.
Menim dilim Göy Gölümdür
Menim dilim Şah Dağımdır.
Kim ki sêvmir öz dilini
İtsin menim gözlerimden
İlim ilim[4].
Bu Azeri torpağının
Güneşidir menim dilim.

Ḫelil Rıza

1. ninni, 2. uyku, 3. nöbetimi; kuşağımı, 4. izi belli olmayacak şekilde.

SEMENİ[1]

Yêne gözel vetenime geldi yaz,
Menim könlüm bu âlemden ayrılmaz.
Kim bu mâvi gözelliğe vurulmaz,
Gülüş dolu dodahlara semeni..
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.

Bu bayramda her il meclis düzelden,
Men el çekem senin kimi gözelden,
Süfrelerin bezeğisen ezelden,
Yaraşıhsan[2] otağlara semeni..
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.

Men il boyu hesretine dözerem[3],
Êle bilme bek'lemek'den bêzerem.
Yollarını sözlerimle bezerem,

Gêtme menden uzahlara semeni..
Bizim êller ohuyur bu neğmeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.
Dizerem dört yanına nergizi, yasemeni,
Semeni, ay semeni sahla meni.

(Bir Azeri türküsü)

1. kap içinde süs için yetiştirilen yeşil buğday, yeşillik,
2. süssün, 3. tahammül ederim.

SEN, SEN, SEN

Ay ne gêce, serin külek'[1], göy çemen,
Dört yanımız zefir saçan yêsemen,
Anca meni hêyretlere ġerġ êden
Ne çemendi, ne çiçeydi.. Sen, sen, sen!

Bir söz aḫır dodağıma dilinden,
Canan dêyil, can bilirem seni men,
Gêce gündüz bu sinemde döyünen
Ne könüldü, ne yürek'di.. Sen, sen, sen!

(Bir Azeri türküsü)

1. rüzgâr.

GAFGAZ

Gafgaz diye genc iken
Men vuruldum bu ada.
Yüzü kibi adı var
Her sıldırım[1] gayada.
Hara gêtdim bir anda,
Unutmadım dünyada
Göy Ḫazeri, Göy Gölü
Arazı, Kürü men
Sêvirem Gafgazı,
Sêvirem, sêvirem, sêvirem Gafgazı men.

Nêçe gardaş milletin
İndi burda yazıdır,
Bu könlümün êşḳidir,
Neğmesidir, hazıdır.
Eziz ana yurdumun
Doğma bir parçasıdır.
Min yol öpsem doymaram
Bu torpağı azı men
Sêvirem Gafgazı,
Sêvirem, sêvirem, sêvirem Gafgazı men.

(Bir Azeri türküsü)

1. yalçın.

20. ASIR

ARZU GIZIM

Êtır saçır gül çiçek'
Gülsün ömrün bahar tek'
Senin bu şên heyatta ay gızım
Ḫoş ġedemin mübarek'..

Ay menim Arzu gızım,
Ay menim Arzu gızım, Arzu gızım,
Ömrümün yazı gızım,
Sêvinci, nâzı gızım
Arzu gızım.

Dağda duman çen[1] gözel,
Çêhri o çemen gözel,
Ġelbimde min arzu var ay gızım,
Hamısından[2] sen gözel..

Ay menim Arzu gızım,
Ay menim Arzu gızım, Arzu gızım,
Ömrümün yazı gızım,
Sêvinci, nâzı gızım,
Arzu gızım.

Ana kimi mêhriban,
Var mı gözel bir insan?
Gün olsun sen özün de ay gızım.
Böyük' ana-y-olasan.

Ay menim Arzu gızım,
Ay menim Arzu gızım, Arzu gızım,
Ömrümün yazı gızım,
Sêvinci, nâzı gızım,
Arzu gızım.

(Bir Azeri türküsü)

1. duman, sis, 2. hepsinden.

AZERBAYCAN DİLİ DİALEKT VE ŞİVELERİNİN TESNİFİ

Azerbaycan dili dialekt ve şivelerinin tesnifi tarihî - coğrafî prênsip esasında vêrilmişdir. Bu prênsipe esaslanarag Azerbaycan dilinin dialekt ve şivelerini dörd grup etrafında cemleşdirmek olar ki bunlar da öz növbesinde bir sıra diyalekt ve şivelerden ibaretdir.

1. Şerġ grupu dialekt ve şiveleridir ki buraya Guba, Baki, Şamaḫı dialektleri, Muğan grupu, Lenkeran şiveleri dahildir.

2. Ġerb grupu dialekt ve şiveleridir ki, buraya Gazaḫ, Garabağ, Gence dialektleri ve Ayrım şivesi daḫildir.

3. Şimal grupu diyalekt ve şiveleridir ki buraya Nuḫa dialekti ve Zagatala - Gaḫ şivesi daḫildir.

4. Cenub grupu dialekt ve şiveleridir ki, buraya Naḫçivan, Ordubad, Tebriz diyalektleri ve Yêrêvan şivesi daḫildir.

Şireliyef

BİBLİYOGRAFYA

Şehriyâr, *Hêyder Babaya Selâm,* Tebriz, 1332.

Şehriyâr, *Hêyder Babaya Selâm* (II), Tebriz, 1345.

Nüsretullah Fethi, *Yâdî ez Şehriyâr,* Tehrân, 1343.

A. Ateş, *Şehriyâr ve Haydar Babaya Selâm,* Ankara, 1964.

M. A. Ferzâne, *Düstûr-i Zebân-i Azerbaycan,* Tebriz, 1344.

M. Şireliyef, *Azerbaycan Dialektologiyasının Esasları,* Bakû, 1962.

A. Zeki Velidi Togan, *Azerbaycan* (*İslâm Ansiklopedisi*).

M. Fuad Köprülü, *Âzerî* (*İslâm Ansiklopedisi*).

M. Ergin, *Kadı Burhaneddin Divanı üzerinde bir gramer denemesi* (TDED, 1951, IV, Sayı 1 - 2).

M. Ergin, *Dede Korkut Kitabı II, İndeks - Gramer,* Ankara, 1963.